Բարբառ

ՀՈՍՏԵՄԲԵՐ – ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 87

digitised by ... A.R.A.R.©

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.— * * * . . . . . Նոր նուաճումներու կարօտով
3.— Ա. ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ . . . . . Ցետ մահու տեսիլք
7.— » » . . . . . Ծաղկոց
16.— Մ. ԻՇԽԱՆ . . . . . Երբ դուն չկայիր
18.— » » . . . . . Գուրսա
29.— ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ . . . . . Ես սպասեմ
33.— » » . . . . . Մարահարթին դաշտամուկը
37.— Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ . . . . . Ռեմարանի մէջ տիրող ոգին
և գաղափարական մթնոլորտը
43.— Հ. ԻՓԷԿԵԱՆ . . . . . Ոսոլ գան օրէր
45.— » » . . . . . Ոնարեւ
46.— » » . . . . . L'enfant Prodigue
48.— » » . . . . . Առանձնութիւն
48.— » » . . . . . Solitude
49.— Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ . . . . . «Այստեղուանը սուտական է,
սուտակա՞ն...»
57.— Ա. ՆՈՒՐԵԱՆ . . . . . Լուսաղբիւր
59.— Շ. ՏԷՐ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ —
ՄԻՆԱՍԵԱՆ . . . . . Բաղդատական խորհրդածութիւններ՝
ազգային — ժողովրդական
գիւցազնավէպերու մասին
69.— Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ . . . . . Սֆինքս
70.— » » . . . . . Անունդ
71.— » » . . . . . Հայոց լեզուն
72.— » » . . . . . Խոտը
74.— Յ. ԳԵՂԱՐԴ . . . . . Հին օրերու կարօտ
75.— » » . . . . . Լիբանան երկինքին մէջ
85.— ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ . . . . . Ցանուն պարկեշտութեան
87.— Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ . . . . . Հոգեկերտում
93.— Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ . . . . . Խաչելութիւն
96.— » » . . . . . Առընչութիւն
97.— » » . . . . . Մեր ուսուցիչներէն՝ Կարօ Սասունի
102.— Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ . . . . . Շ. Նարդունի՝
բացարձակ մերժումը ներկային
109.— Գ. ՊՐԼՏԵԱՆ . . . . . Ցօնական խզում
111.— » » . . . . . Եղիա Տէմիրճիպաշեան՝ անգործ
125.— Շ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ . . . . . Հոգեվերլուծում և գրականութիւն
130.— * * * . . . . . «Բագին»ի 1987ի բովանդակութիւնը

digitised by A.R.A.R.@

Բազմակ

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԻԶ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 11–12 ՆՈՅԵՄԲԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1987 ՊԷՅՐՈՒԹ

10936 84 p

ՆՈՐ ՆՈՒԱՃՈՒՄՆԵՐՈՒ ԿԱՐՕՏՈՎ...

Անցեալ տարուան վերջին ամիսներէն մինչեւ այս պահը, մեր ժողովուրդին մէկ մեծ զանգուածը, Սփիւռքի գրեթէ բոլոր անկիւններուն՝ բացառիկ խանդով մը տօնեց «Համազգային»ի հիմնադրութեան վաթսուն, իսկ Ճեմարանի գոյութեան յիսուն ամեակները, որտեղուն մասնակցութեամբ մը յայտնելով իր երախտագիտութիւնը այդ բազմանիւղ ու բազմարդիւն հաստատութեանց երկուսան բերին, ու հաւատը՝ անոնց վաղուան հանդէպ:

Ժողովրդային հանդիսութիւններու թէ Ճեմարանի նոր հասայրերու կառուցման ի խնդիր տեղի ունեցած մասնաւոր հանդիպումներու ատեն պարզուած ոգեշունչ իրադարձութիւններուն դիմաց՝ *«Բազմակ»*ը չէր կրնար անտարբեր մնալ, անո՛ր համար մանաւանդ, որ հայ գրականութիւնը, ի՛ մասնաւորի Սփիւռքի գրականութիւնը, իր կարգին, մեծապէս երախտապարտ է «Համազգային»ին եւ «Համազգային»ի ծոցին յղացուած ու ձեւաւորուած Ճեմարանին, անոր գրական հունձքին, քանի մը սերունդի վրայ, անոր ենգամեակին լրումէն ցայսօր:

Այդ իրականութիւնը աւելի շօշափելի դարձնելու համար՝ խմբագրութիւնս որոշեց կազմել այս բացառիկը, որուն պատկերը վստահաբար պիտի մղէ հայ գրականութեան բախտով շահագրգիռ մարդերը, որ ձեռք բերուած արդիւնքին առջեւ անգամ մը եւս խոնարհեն իրենց գլուխը:

Պարտ է մեզի անմիջապէս յիշեցնել, որ մեր այս ձեռնարկին մէջ հաշուի չէին կրնար առնել ու չենք առած ճեմարանականներուն մտքի եւ հոգիի դրսեւորումներուն ամբողջական պատկերը: Կարելի չեղաւ նոյնիսկ մերձ-գրական դէմքերուն էջ բանալ,– օրաթերթերու, հանդէսներու, պար-

digitised by A.R.A.R.@

բերագիրքերու մէջ վաստակած անձերուն, հրապարակագիրներուն, յօդուածագիրներուն, ուսումնասիրութիւններ ու քննադատական էջեր ստորագրած անձերուն, դեռ չհաշուած իրենց վաղ երիտասարդութեան գիրք հրատարակած ու հեռացածները կամ ուշ հանդէս եկած ու դարձեալ լռած միւսները: Մնաց որ, մեր նպատակը *համապատկեր* մը կազմել չէր այս առիթով, այլ՝ *պատկեր* մը միայն, ուր երեւին անհետացած դէմքերէն մէկ-երկու հոգի, առաջին ու միջին սերունդէն ուրիշ քանի մը դէմք ու այսօրուան գրական հոլովոյթին մաս կազմող քանի մը երիտասարդ, յատկապէս անոնք, որոնց առիթով ձեմարանը լրացուցիչ դերերէ աւելի՝ խմորումի դեր կատարած է:

Ուշադիր ընթերցում մը իսկոյն երեւան պիտի բերէ այն իրողութիւնը, որ հոս մէկտեղուած բանաստեղծներուն, գրագէտներուն թէ մտաւորական գործօններուն կուտակած բերքը քիչ չէ քանակով, ու քիչ չէ որակով. մա՛նաւանդ այլազանութեամբ:

Թերեւս անհրաժեշտ է առանձնացնել վերջին յատկանիշը,- այլազանութեան որակը:

Շնորհիւ իր հիմնադիրներուն հոգիին խորութեան ու խոհերուն լայնութեան, ձեմարանը առաջին օրէն ունեցաւ ու այնուհետեւ պահեց ներկայացող խմորները իրենք իրենց մէջ անեցնելու ոգի մը, եղաւ աւելի ներշնչարան մը, քան ընթացիկ առումով դպրոց մը: Ա՛յդ է պատճառը հաւանաբար, որ մտքի ու հոգիի ասպարէզներուն մէջ, հիմնադիրներուն ու անոնց յաջորդներուն կողքին՝ տարբեր մարդեր երեւին եւ ոչ թէ հետեւորդներ, ա՛յդ է պատճառը դարձեալ, որ նեմարանականներուն մէջ գոյութիւն ունին գրականօրէն օրինապահ յետնորդներ, անիշխանականներ եւ որոնման տենդէն բռնուած ուրիշներ:

Բոլոր պարագաներուն. սակայն, թոյ՛ն այ իրենց շնորհներուն յայտնաբերումը կը պարտին այդ հաստատութեան խառնիչ դէմքերուն, որոնք՝

Անցեալ մը ունէին իրենց ետին, ու անցեալին հետ՝ այրող տեսլական մը.

Հոգի մը զգայութիւնը ունէին, ու այդ զգայութեան հետ՝ վարակիչ շունչ մը.

Գիտութիւն մը ունէին, ու գիտութեան հետ՝ հաւատք մը.

Վաստակ մը ունէին, ու վաստակին հետ՝ պարզութիւն մը.

Կեանքի փիլիսոփայութիւն մը ունէին. ու փիլիսոփայութեան հետ՝ լայնախոհութիւն մը:

Արժանիքներու այդ գումարով էր, որ ձեմարանը ձեմարան եղաւ. մնաց իբրեւ այդ՝ փոխանցուած ու երկարածգուած ոգիով, առինքնո՛ղ բով մը, մեծ ապրումներով ու այրող հեռանկարներու լոյսով շաղախուած ա՛յն ձգողականութիւնը, առանց որուն ո՛չ խմորում տեղի ունեցած է, ո՛չ ծլարձակում եւ ոչ այ պտղաբերում:

Աւանդութիւններով ու վաստակով հարուստ դպրոց մը՝ ձեմարա՛նը, որուն մեր ժողովուրդը կը նայի առաջին օրերու ակնկալութեամբ, կը շռայլէ ամէն ինչ անոր համար, որպէսզի վաղը դարձեալ իր մէջ կարենայ ունենալ իրենք իրենցմէ աւելցած մարդեր, մտքի մարդեր, հոգիի մարդեր, յատուկենական արժէքներու երկրպագու եւ նոր նուաճումներու ցնորքներով կեանքը հարստացնելու կոչուած մարդեր:

digitised by A.R.A.R.@

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԵԱՌՈՒԿԵԱՆ

Առաջին հեմարականները՝ թերատրա ժ933ին։ Ծնած է 1912ին, Կիւրին։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Հալէպի որբանոցին, ապա՝ Ակռ։ Հայկազեան վարժարանին մէջ, ուրկէ յետոյ ուսում կը ստանայ Հալէպ, 1930ին կը յաճախէ Պէյրութի Հայ Ճեմարանը, ուր եւ կը ստանայ իր երկրորդական ուսումը։

1933ին կը հեռանի կրթական մարզ եւ շուրջ 20 տարի կը նուիրէ առպարէզին՝ իբրեւ ուսուցիչ եւ տնօրէն։ Ուսուցչութեան տարիներ՝ 1941ին, Հալէպի մէջ, կը հիմնէ «Նայիրի» պարբերագիրը, որ 1945ին կը վերածուի ամսագիրի։ 1951ին, «Նայիրի» ամսագիրը կը սկսի հրատարակուիլ Պէյրութի մէջ եւ յետոյ տարին կը վերածուի շաբաթաթերթի։

Դպրոցական գրականները սկսած՝ Վ. Խաժակ եւ Ա. Մաս գրչանունները կ'աշխատակցի տիւրքական մամուլին։ Շրջան մը կը գործածէ նաեւ Վազգէն Ցերուեան եւ Լեւոն Սեւեան գրչանունները։ 1933ին, Վ. Խաժակ գրչանունով, կը հրատարակէ իր առաջնեկ գործը՝ «Ընդերաքախտ հիրոգներ», որուն կը յաջորդէն «Մոխրատաւն» վէպը (1933), բանաստեղծութիւններու «Լոռագաստներ» հատորը (1939), «Ուզը առ երեւան» երգարուեստ բանաստեղծութիւնը (1945), «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ» կենսագրավէպը (1954), «Հին հրազեր. Նոր ճամբաներ» ուսկզբութիւնը (1960), «Վերջին անմեղը» (1978), «Սրազայլն Հալէպը» (1982) եւ «Սէրը հեռնին մէջ» (1987) վէպերը։

Ներկայիս, Ա. Մասուկեան կ'ապրի Փարիզ։

Ա. ԵԱՌՈՒԿԵԱՆ

ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ ՏԵՍԻԼՔ

●

Աչքերս գոց ու սրտիս մէջ տխրութիւն մը խորունկ,
Մարմինիս վրայ խաղաղութիւն մ'անսահման,
Կը մտածեմ ես հեռաւոր այն օրուան
Եւ օրերուն դեռ յաջորդ՝
Որոնց պայծա՞ռ արեւին պիտի ըլլամ անհագորդ…

Կը մտածեմ վայրկեանին, ակընթարթին գերագոյն,
Ճակատագրիս երբ անիւն իր թաւալիին հետ վերջին,
Պիտի մարմինը հողին, անտէ հոգիս՝ աստղերուն…
Պայծառափայլ, տաք իրիկուն մը ամրան,
Տուներուն բարձր մասին՝ մեռնող շողերն արեւուն.

digitised by A.R.A.R.@

Միջոցին մէջ թոչունները, ծիծեռնակի նոուոդիւն,
Մուրացիկի մը պաղատանքը տխուր,
Զուարթաձայն մանուկներու ճիչը սուր:
Ծառերու շարքը անշարժ զով հովերու կարօտով՝
Թեւատարած սպասում...
Մայթերուն վրայ բազմութիւն, տենդ, երթեւեկ ու յուզում...
Ու յամրընթաց, լուռ թափօրի մը առջեւ,
Դագաղը ո՞րք՝ հին ծածկոյթի մը տակ սեւ...

Աչքերս զոց կը տեսնեմ...
Բարի անցորդ մը, յանկարծ,
Մայթին վրայ կ'անշարժանայ գլխաբաց,
Ու անախորժ հանդիպումէն այդ դժգոհ
Քովի մարդուն՝ ծանր ու լուրջ, կու տայ հարց.
— Ո՞վ է մեկնողն այս անդարձ...

Ցապաղումէն իր անձկոտ,
Կ'երթայ նայուածքը մարդուն որոնել դէմք մը ծանօթ
Թափօրին մէջ յամրաքայլ.
Ետ կը դառնայ անայլայլ,
Պատասխանի սպասող լուռ անցորդին,
Եւ ցնցումով մը ուսերու անտարբեր՝
Կ'ըսէ մեղմիւ.— Ջեմ գիտեր...

Կ'անցնի դագաղը այսպէս նայուածքներու տակ օտար,
Անցաւ իմ կեանքս՝ ինչպէս ձմրան գիշեր մը խաւար...
Ու կը հասնի, պահ մը վերջ, կեանքէն ի մահ ընթացող,
Այլ դէպի տուն, ապահով դարձին զուարթ ու շէնշող
Քաղցր հեշտանքը սրտերնուն մէջ կրող
Մարդոց թափօրը լռին՝
Մեռելներու յաւերժալուռ քաղաքին...

Արմկայեց բրիչին ու խոնջէնքէն քրտնաթոր,
Ի պաշտօնէ՛ սգաւոր
Մեռելաթաղն՝ անհամբեր...
Փոս մը, ապօքէ ու տէրտէր.
Քիչ մը արցունք, ափսոսանք, ու նաեւ կեղծ ծաղիկներ.
Բարեկամի մը կողմէ,
Ցիշատակիս յանձնուած վեհանձն ճառ մը գուցէ...

digitised by A.R.A.R.@

Տախտակներուն վրայ խո՜ւլ հողին աղմուկը թափուող…
Շիրիմներու մէջ հարուստ, դամբաններու հով մարմար՝
Նոր հողակոյտ մը ազգատ ու հանգչող կեանք մը թշուառ…

Աչքերս գոց կը տեսնեմ…
Ստուերներուն հետ մօտեցող գիշերուան,
Խումբ մը մարդիկ թաղումէն տուն կը դառնան:
— Ազատուեցա՜ւ հէք տղան… – կը խօսի մէկը կամաց,
— Երիտասարդ էր թէեւ՝ բայց բոլորէս ծե՛ր գնաց… –
Կ'ըսէ ուրիշ մը հովէն:
Շարժապատկեր մը ինչպէս կը բակուի կեանքս արդէն,
Կ'անցնին օրերը տխտում մշուշներէն իրենց մերկ,
Կ'ըլլայ հեքիաթ մը յայնժամ՝ կեանքը որ ի՛մս էր երէկ…

Կ'ըլլայ հեքիա՜թ ու մշուշ, ու կ'ըլլայ վէն ու զրոյց,
Բարին ու չար, լաւն ու վատ կ'ըլլան անվերջ մատնացոյց·
Կը պատմէ մէկը կեանքէս, կ'ընէ ուրիշ մը ճշդում,
Մէկն ունի էն մը շատ հին, երկրորդն՝ յուշեր անհատնում…
— Ատուածներէն պատուհաս՝ ունենար ցաւ մը իրրեւ…
Աչքերուն մէջ կար արցունք, մերթ փոքրիկ, մերթ արեւ·
Ականջներուն մէջ հնչէր միշտ կարծես ձայն մը գուժկան,
Մղձաւանջներ հալածող այսահարի էր նման…

— Կը սիրէր ձեռն ի ծնօտ նստիլ քարի մը վրայ,
Ունկընդիր լոկ պարապին եւ ինքն իրմէ բացակայ·
Կամ միայնակ ու գինով,
Մազերն անկարգ գեփիւռի մը յանձնած խօլ քմայքին,
Կը յամենար գիշերին ու մայրերուն երկայնքին·
Կոքսուած սէ՞ր մը արդեօք, անյագ կարօ՞տ մը ծածուկ,
Կուրծքին տակ վէրք մը գուցէ՝ անբուժելի ու խորունկ…

— Մրրիկ՝ օրերն իր բրաւ ու սիրտը լայն ռազմադաշտ·
Ունէր ոխեր բիւրակերպ, ատելաւառ ու անհաշտ·
Բարեկամներ՝ խիստ սակաւ, թշնամիներ՝ անհամար,
Կարծես արիւնն անհանդարտ երակներուն մէջ կ'եռար…
Սպառեց կեանքն անհաշիւ պայքարներու մէջ ունայն,
Խենթ ու գինո՜վ այս տղան…

— Եղաւ մահուան դէմ անփոյթ, ճակատագրին դէմ անհոգ,

digitised by A.R.A.R.@

Ու եղաւ կեանքն իրեն դէմ՝ մօր մը պէս խորթ, անողոք...
Աչքերս գոց կը տեսնեմ...
Ամառնական մեղմ ու անո՛ւշ իրիկուն,
Ձայներ՝ զուարթ ու հնչեղ.
Կը հասնի խումբը քաղաքին լոյսերուն
Ու կ'առնէ կանգ՝ քառուղիի մը մէջտեղ...

Յանկարծօրէն կը յիշէ մէկն.— այս գիշեր,
Կար խնձոյքի՞ հրաւէր...
Գինեսեղան, ծափ ու ծիծաղ, երգ ու պար...
— Ա՜հ, թաղումն այս թէ չըլլա՜ր... —
Ուշ է արդէն: Հարկ է շուտով տուն հասնէր.
— Գիշեր բարի՛, ընկերներ...

Գիշեր բարի՝ եւ ուրիշ մը կը յիշէ եռանդով,
Թէ քիչ յետոյ, տեղ մը ունի ինք ժողով
Ու կարեւոր օրակարգ...
Հարկ է հասնիլ, նետուիլ իսկոյն հանրակառք.
— Յոհսուրի՛ւն, ընկերներ...

Լոյսերու մէջ կը հոսի փողոցն ալիք առ ալիք,
Բազմութիւններ կը փրփրին, կ'անցնին գոյգեր երջանիկ.
Կը խայտայ կեա՛նքը ալեկոծ ու խռով,
Լայնատարած, ամենակուլ որպէս ծով:
Ալիքներուն մէջ անսահման այդ ծովուն,
Կ'անհետանան, կը լուծուին՝
Ցիշատակիս դեռ կառչող բարեկամներս վերջին...
Աչքերս գոց կը տեսնեմ...
Մեկնող խումբէն, քառուղիին մէջտեղ, լո՜ւռ
Երկու հոգի, դեռ անորոշ ու տխուր,
Կը մտածեն քիչ առաջ իրենց ձեռքով հողերուն
Տրուած տղու մը մասին, որ ամէն օր, այդ պահուն
Կ'ըլլար իրենց ուղեկից, կը քալէր նոյն ճամբայէն,
Ու կը խօսէր, կը ժպտէր, մերթ լռակեաց ու մերթ շէն...

Կը շարժի բան մը սրտերնուն մէջ շատ տաք...
Ունին խռովք, ու յոգնութիւն, ու պապակ...
Ու կը քալեն քովէ քով խորասուզուած ու դանդաղ,
Դէպի մեր հի՜ն ժամադրավայրը խաղաղ...

digitised by A.R.A.R.@

Կը մտնեն ներս ու անշշուկ կը նստին,
Մեր մտերիմ անկիւնին սեղանին շուրջ սիրելի…
Շիշ մ'աղմուկով կը բացուի,
Ու բաժակներ կարկաչածայն կը լեցուին…

Երկու հոգի, կը նային պահ մը երկար
Պարապ ու որբ աթոռին՝ ուր նստիլ մէկը կրնար…
Երկու բաժակ կը բարձրանան, կը բախին՝
Խաղաղութեանը համար բացակային հոգիին.
Ու ֆիչ մը դա՜ռնն անշուշտ, ֆիչ մը դժուար ու տխուր՝
Կը պարպուին ցմրուր…

ԾԱՂԿՈՑ

Մեծ դէպքը պատահեցաւ անակնկալօրէն ու կազմեց դարձակէտ մը Մանկապարտէզի կեանքին մէջ: Իրիկուն մը նոր որբեր բերին, պզտուտ, ժժգոյն, պատուած հագուստներով տգոյ բազմութիւն մը: Մեզ շարեցին չորս-չորս, հասակի կարգով, ու ճիշդ կէսէն կտրեցին շարքը: Գոչը մնաց Մանկապարէզ, իսկ մեծերուն յայտարարուեցաւ, թէ պիտի մեկնին ուրիշ տեղ մը, տեղ բանալու համար նորեկներուն:

Շալկեցինք անկողինները ու գացինք մեր նոր տունը, ուր կային արդէն ուրիշներ, մեզմէ աւելի հասակաւոր ազաք: Այդ տունը կը կոչուէր Ծաղկոց եւ փոխանցման կայան մըն էր Մանկապարտէզին եւ մեծ տղոց բաժիններուն մի-ջեւ: Ծաղկոցին բնակիչ դառնալու հանգամանքը ինքնաբերաբար կը բաժնէր մեզ Մանկապարտէզն, մէկ օրուան մէջ մեծցնելով մեր տարիքն ու հասակը: Բակը պզտիկ էր, բայց ընդարձակ սենեակներ կային: Երեսուն-քառասուն հոգի հանգիստ տեղաւորուեցանք ամէն մէկ սենեակի մէջ, առանց խճողումի: Հինները, որոնք մասամբ դպրոցականներ էին, գրաւած էին վերնայարկի լաւագոյն երեք սենեակները: Նախընտրելի էր անշուշտ վերը պառկիլ, բայց մեր բոլոր փորձերը անյաջող անցան ու չկրցանք թափանցում կատարել անոնց կալուածէն ներս:

Շուտով հասկցուեցաւ, թէ Ծաղկոցը մեզի համար պիտի ըլլայ ազատութեան օրրան մը: Մայրիկ մը ունէինք, որ ցերեկը կը մնար Ծաղկոցին մէջ, բայց գիշերը կ'երթար իր տունը: Հսկիչները չունէին Մանկապարտէզի հսկիչներուն խստութիւնը, ոչ ալ հեղինակութիւնը: Ճաշի եւ քնանալու զանգակները կը զարնուէին, կարծես, յարգելու համար ձեւականութիւնը: Հսկիչները կ'երթային դպրոցականներուն հետ, ու ամբողջ օրը ազատ էինք: Բակին պզտիկութեան պատճառով արտօնուած էինք խաղալու դուրսը, մեր առջեւի փոքր-

digitised by A.R.A.R.@

ցին մէջ։ Կարճատեւ շրջան մը տեւեց ազատութիւնը, հազիւ քանի մը ամիս։ Յետոյ փոխուեցաւ։ Ծաղկոցին չէնքը, նաեւ վարչածէնը։ Բայց այդ կարճ ժամանակը բաւեց, որ անիշխանութեան սերմերը առատօրէն ծլարձակին մեր մէջ, եւ անկարգապահութեան ճաշակը այլեւս անբաժան ըլլայ մեզմէ, որբանոցի ամբողջ տեւողութեան եւ, ոմանց համար, նաեւ իրենց ամբողջ կեանքին ընթացքին...

Նախ, վար տուինք Ծաղկոցի պատուհաններուն բոլոր ապակիները։ Երկրորդ օրը կարգը հասաւ շրջակայ փողոցներու թաղապետական լապտերներուն։ Ճշդրիտ նշանառութիւններով, քուրջէ մեր ծանր գնդակները վերջ տուին թաղին լուսաւորութեան։ Վարանումով, վախով՝ բայց հետզհետէ ընդարձակեցինք գործունէութեան մեր սահմանները ու բնական դարձաւ այլեւս շրջիկ քաղաքին մէջ եւ վերադառնալ ճաշի պահերուն։

Մէջտեղ ելան արշաւախումբեր, որոնք կազմակերպուած գործունէութեամբ եւ շահակցական ընկերութիւններու հիմունքով Ծաղկոց կը բերէին քաղաքին հեռաւոր մասերէն «գտնուած» առարկաներ ու կը ծախէին միւսներուն։ Ամէնէն գործունեայ եւ զօրաւոր խումբը Զէյոտ Կարպիսին էր։ Կատարեալ հրոսախումբ մը, որ մինչեւ կայարան կը հասնէր եւ զինուորական վրաններէն ու զօրանոցէն ձեռք կ՝անցընէր թիթեղէ տուփերով պահածոյ միս, ձուկ, անուշեղէն, ածելիի շեղբ, շապիկ, գուլպայ եւ, մա՜նաւանդ՝ սպունգի պէս ծակ-ծակ, բայց շատ հերմակ հացեր, ահագին մեծութեամբ։ Ամբողջ պահարան մը վերածած էին խանութի։ Իրենց ապրանքը դպրոցականներուն կը ծախէին գիրքով։ Գիրքերը կը ծախէին գրաւաճառին՝ գրամով։ Դրամը կը պահէին։ Շատ մը դպրոցականներու պայուսակները այսպէս պարպուեցան, լեցնելով Կարպիսին եւ ընկերներուն գրպանները մեծ ու պզտիկ պարզուտներով։ Կարպիսին խանութը առեւտուր կ՝ընէր նոյնիսկ հսկիչներուն եւ Մայրիկին հետ։

Կային ուրիշ խումբեր ալ, բայց ոչ մէկը կը հասնէր Կարպիսին տզոց բարգաւաճութեան։ Մեր խումբը մանաւանդ, միշտ կը դառնար ճոճիմ արդիւնքով։ Օր մը հասանք մինչեւ կայարանին շրջակայքը, որ զինուորներուն տեղն էր։ Կը կարծէինք, թէ դժուարը հոն հասնիլն էր եւ անգամ մը վրաններուն մօտենալէ ետք, ամէն բան առատ դիտի գտնենք մեր առջեւ։ Մնացինք ժեռնուն։ Փշաթելերու ցանկապատ մը կար, որմէ ներս երբեք չհամարձակեցանք մտնել։ Փամբերով թափառեցանք փշաթելերուն քով։ Ամէն կողմ թիթեղէ պարապ տուփեր, բանջարեղէնի մնացորդներ եւ աղբիւս։ Շնորհիւ Գեորգոսին, մասամբ արգիւնաւորուեցաւ սակայն մեր յանգուգն համբորդութիւնը։ Թիթեղէ տուփերէն շատերուն՝ մնացած էին բանալիները։ Գեորգոս յայտնեց, թէ ատոնք արժէք ունին եւ քանի հատը կրնանք ծախել մէկ պարզուտի։

Ակամայ տեղագիտորէն բանալիներ փնտռել եւ հաւաքել։ Երբեմն թիթեղին բացուած շերտը շատ ամուր ոլորուած կ՝ըլլար բանալիին վրայ, դժուարութեամբ կը քակէինք ամուր ոլորները եւ մեր մատները կ՝արիւնէին սրածայր թիթեղներէն, բայց կարեւորութիւն չէինք տար։ Հարիւրաւոր բանալիներ հաւաքեցինք աղբակոյտերուն մէջէն, չարեցինք թելի մը վրայ եւ ինկանք շուկաները։ Ոչ ոք ուզեց գնել։ Ոմանք կը մերժէին անտարբերութեամբ, ուրիշներ կը ծոնտէին։ Արդէն խանութպաններուն համար քաղաքին մէջ վխտացող որբերուն տեսքը անհաճոյ էր ամբան ճանճերուն պէս, յաճախ աւելի նեղացուցիչ եւ վտանգաւոր։ Ի վերջոյ յաջողեցանք ծախել մեր բանալիները մէկ օխա վարուպով։

digitised by A.R.A.R.@

Դէպի որբանոց դարձի մեր ճամբուն վրայ հանդիպեցանք Կարպիսին խումբին ու պատահարար ականատես եղանք անոնց յիշատակելի մէկ սխրագործութեան։ Հիացումով ու սոսկումով սրվեցանք այդ օր Կարպիսին եւ ընկերներուն գործունէութեան գաղտնիքը։ Մեր աչքերով տեսանք, թէ որքա՜ն սուղ կը վաճառէին անոնք իրենց խանութին ճոխութիւնը։ Ռազմավարութիւնը հնաւէտ էր— Կարպիս երկու–երեք ընկերներով յարձակում կը գործէր միակ կէտի մը վրայ, ընդհանրապէս մեկուսի խանութ մը։ Ամէն մէկը բան մը խլելով խոյս կու տար տարբեր ուղղութեամբ։ Խանութպանը ստիպուած էր հետապնդել մէկը միայն, լքելով մնացեալները, որոնք կը յաջողէին անհետանալ իրենց գողցածներով։ Հալածուողը կրնար բռնուիլ, ծեծուիլ, գողցածը կորսընցընել, բայց ատիկա նշանակութիւն չունէր իրեն համար։ Գիտէր, որ ազատուած ընկերները երբեք պիտի չփորձեն իւրացնել իր բաժինը։ Մէկը բոլորին եւ բոլորը մէկին համար։ Կարպիսին խումբը տառապիրէն կը գործադրէր այս գեղեցիկ սկզբունքը, ամէնէն տգեղ գործունէութեան մէջ իսկ...

Այդ օրուան յարձակումը գործուեցաւ որբանոցին մօտիկ շուկայի մէջ, ծայրի նպարավաճառին վրայ։ Մենք ո՛չ միայն կրցանք դիտել մօտէն, այլեւ դեր մը վիճակուեցաւ մեր խումբին։ Ակամայ կատարեցինք յեռապահի պարտականութիւնը, օգնելով հերթական արկածելին։ Կարպիս եւ իր երեք ընկերները կայծակի արագութեամբ ինկան խանութին վրայ ու նահանջեցին նոյն թափով։ Ըստ սովորութեան, ամէն մէկը բռնեց միւսին ներհակ ուղղութիւն մը։ Գործողութեան վայրը քառուղի մը բերանն էր ու մեծապէս կը նպաստէր Կարպիսին ռազմագիտական ծրագրին։ Խանութպանը, յաղթանդամ արաբ երիտասարդ մը, ինկաւ Սիսակին ետեւէն, որ կը վազէր մեր կողմը։ Որոշ էր, թէ Սիսակ պիտի բռնուէր։ Զեռքերուն մէջ խոշոր կոյտ մը արմաւ կար, որ կ'արգիլէր իր ազատ վազքը։ Արաբը կը մօտենար հայհոյելով, եւ ձեռքի կլիոքը շարժելով։ Սիսակ նեռից արմաւը, թափ առաւ, բայց չկրցաւ հեռուն երթալ։ Խանութպանը հասած էր։ Երկաթէ կլիոքին թեւով, բազմաթիւ հարուածներ իջան։ Սիսակ սկսաւ լալ, պաղատիլ, ոռնալ։ Անօգուտ։ Սոսկալի ծեծ մը կերաւ։ Մարդը յետոյ հաւաքեց քիչ մը անդին ինկած արմաւը ու գնաց իր խանութը։

Արաբ միւս խանութպանները չէզոք դիտողի դիրք մը պահեցին, Սիսակին խոշտանգուած պահուն։ Բայց միւսին մեկնումէն ետք, երբ տեսան արիւնուռայ վիճակը, շրջապատեցին Սիսակը՝ եռ՜ հարամ, եռ՜ հարամ բացագանչութիւններով։ Օգնեցին մեզի, որ չայկենք Սիսակը եւ բերենք տուն, մեծ գժուարութեամբ։ Իրիկունը հիւանդանոց տարուեցաւ Սիսակ։ Մէկ արունքը ջախջախուած էր։ Հիւանդանոցէն ելլելէ ետք ալ, դեռ երկար ատեն անթացուպով կը քալէր։

Այս դէպքին պատճառով, Ծաղկոցի աղատութիւնները մասամբ կաշկանդուեցան։ Դռնապան մը դրին, դուրս ելլելը արգիլեցին, բայց անօգուտ։ Բարի եւ անճարակ ծերուկ մըն էր դռնապանը։ Որեւէ ձեւով կը յաջողէինք սիրտը շահիլ եւ դուրս ելլել։

Թուքի եղանակն էր։ Հոսանք մը կար Ծաղկոցին մէջ առատուն կանուխ պարտէզները երթալու։ Գարիկ պարդուտ մը կու տայինք պարտիզպանին, երկու հոգիի համար, եւ ազատօրէն կը բարձրանայինք մեր ուզած թուքի ծառը։ Կրնայինք ուտել այնքան, որքան որ կարելի էր, բայց իրաւունք չունէինք հետերնիս թուք տանելու։ Մեզմէ մաս մը կը մտնէր պարտէզ, վնասելով։ Միւսները կը սպասէին դուրսը եւ յարմար բոպէին կը յաջողէին ապրդիլ ներս եւ շուլլուիլ ծառէ մը վեր։ Պարտիզպանները առհասարակ բարեացակամ էին։ Կը բաւէր, որ քանի մը հոգի վճարող գտնուէր։ Աչք կը գոցէին միւսներուն։

digitised by A.R.A.R.@

Օր մը սակայն մեծ խումբով մոտանք պարտէզ մը։ Պարտիզպանը մէջտեղ չկար։ Ամէն մէկս ծառի մը վրայ, լուռ եւ գողունի, արագ-արագ, կը լափէինք մեղրահամ թուփերը։ Քանի մը դպրոցականներ կային մեզի հետ, մեծերէն։ Բաւական տեւեց մեր ապատ վայելքը։ Վերջապէս հեռուէն երեւցաւ պարտիզպանը պտոյտուքներով. մենք յաջողեցանք փախուստ տալ առանց բռնուելու։ Բայց կարգ մը ձախողութիւններ պատճառ դարձան, որ նոյն օրն իսկ Հայրիկը Մաղկոց այցելի ու, ծանրակշիռ դէպքերով լեցուն մթնոլորտի մը մէջ, վերջ դրուի թուփի արշաւներուն։

Քովի պարտէզը մտնող խումբէն Ալլոտ Աբրահամին աչքին քար մը հանդիպած էր, փախուստի պահուն։ Վիրաւորուած էր նաեւ ոտքը՝ պատէն ցատկած պահուն։ Ոտքը բուժուեցաւ, բայց մէկ աչքը կոյր մնաց։ Մեր խումբէն, դպրոցական Յարութիւնը, աճապարանքին մէջ պայուսակը մոռցած էր ծառին տակ։ Ամէնէն դեղեցիկ պայուսակն էր իրը, դիրքերով եւ տետրակներով լեցուն։ Հայրիկը երբ հիւանդանոցէն Մաղկոց եկաւ, բոլորս ալ հակցանք անմիջապէս, թէ անսովոր բան մը պիտի պատահի։ Երբեք այդպէս զայրացած չէինք տեսած Հայրիկը։ Որոշ էր, թէ Աբրահամին վիճակն էր դլխաւոր պատճառը իր զայրոյթին։ Քննութիւն մը բացաւ, ճշդեց պարտէզ մտնողները։ Ու երբ յայտնի եղաւ, թէ Յարութիւնի պայուսակը հոն թողած է, մոռցաւ մեզ ու կատաղութիւնը թափեց անոր վրայ։ Զէինք տեսած Հայրիկին ծեծելը։ Զտեսանք նաեւ այն օրէն յետոյ։ Բայց ինչ որ պատահեցաւ Յարութիւնին, բաւեց, որ հակնանք բոլորս ալ, թէ Հայրիկին մորակը պարզ խաղալիք մը չէ իր ձեռքին մէջ։

Երկու հակիշները անչարժացուցին Յարութիւնը, ձեռքերէն ու ոտքերէն, Հայրիկը սկսաւ հարուածել մէջքին ու յետոյքին, երբեմն կանգ առնելով, բայց կրկին հարուածելով, առանց մեղմացնելու ծեծին սաստկութիւնը։ Այնքան ծեծ կերաւ Յարութիւն, որ Հայրիկին մեկնումէն ետք չկրցաւ բարձրանալ վերնայարկի իր սենեակը ու քաշկռտուեցաւ մեր քով։

Անկողինները փոխեցինք եւ այդ ծանր օրուան խոնջինքին եւ տխրութիւնն ճնշումով սկսանք պառկիլ։ Յարութիւն երկնցած էր իմ անկողնիս քով, դեմքնը։ Պառկած էր փորին վրայ, թեւերը դլխուն տակ բարձ ըրած , եւ կուլար։

Անտանելիօրէն տաք դիշեր մըն էր։ Քունս չէր գար։ Մլուկներու եւ քրտինքի մէջ, տեւաբար կը դառնայի աջ ու ձախ, ժամեր շարունակ, բայց չէի յաջողեր քնանալ։ Յարութիւն այլեւս չէր լար, բայց կը պահէր նոյն դիրքը։ Ոտգ Յովհաննէսը սկսած էր խռկալ։ Կը նշանակէ, թէ այլեւս արթուն մարդ չկար սենեակին մէջ։ Եթէ զանգակը պառկիլու ազդանշանն էր, Յովհաննէսին խոկոցը ապացոյցը կարելի էր նկատել, թէ սենեակը քունի մէջ է։ Այդ ազան բոլոր սենեակներէն քշուած էր խոկոցին համար ու ինկած էր մեր սենեակը։ Եթէ փորձուէր ուրիշներէն առաջ քնանալ, արթուն եղողները կը ժայնէին.

— Ոտդը սկսաւ...

— Բարձը իջեցուր...

— Ջուր թափեցէք...

Այնքան չարչարած էին խեղճը, որ վախէն կը սպասէր, որ միսները քնանան, որպէսզի այլեւս ձինք նեղող չլլլայ։ Համեստ եւ լաւ ազայ մըն էր Յովհաննէս ու խոցը յիշեցնող որեւէ բան չունէր վրան։ Հաւանաբար այդ մակդիրը արուած էր իրեն խոկալուն համար։ Յարութիւն իր տեղն էր դեռ, ինծմէ երկու բիլ անդին։ Ձայն տուի.

— Աղբարիկ, արթո՞ւն է...

— Արթուն եմ...

— Կը ցաւի՞...

digitised by A.R.A.R.@

Ձիմարանի առաջին շէնքը (Քաղքարի)

digitised by A.R.A.R.@

Պատասխանի փոխարէն՝ շարժեց սրունքները, ձեռքը եռեւ տարաւ ու աքլայով եւ քաշեց։ Քանի մը անգամ «ա՜խ» ըրաւ, փորձեց շակուիլ, բայց չկրցաւ։ Ցայտնապէս ցաւերը արգելք էին նստելուն։

Ցարութիւն քանի մը տարիով մեծ էր ինձմէ։ Հայրենակիցներ էինք եւ իրարու «աղբարիկ» կ՝ըսէինք։ Երբ դպրոցէն գար, պայուսակը կը յանձնէր ինծի ու ես ազատ էի գիտելու գիրքերուն պատկերները։ Օր մը տեսրակ մը տուաւ ինծի, որուն մէջ գունաւոր մատիտով շատ մը պատկերներ գծած էր, մասնաւորաբար կամաւոր հայ զինուորներ, ճիւղաւոր գլխարկներով։

Գիշերը կ՝առաջնաւոր Խոզ Յովհաննէսին խուցին կշտոյթով։ Նստած էի Ցարութիւնին քով, բայց չէինք խօսեր։ Բան մը ըսած ըլլալու համար, հարցուցի.

— Ջուր կ՝ուզե՞ս, աղբարիկ…

— Կ՝ուզեմ…

Գացի ջուր բերի խոհանոցէն. խմեց։ Սալոր ունէի, տուի, կերաւ։ Վերմակիս մէկ ծայրը նետեցի վրան, թէեւ տաք էր։ Զրոսոքեց։ Այդպէս քնացանք այդ գիշեր։

Առաւուն, Հայրիկին կողմէ հակիչ մը գրամ տարաւ պարտիզպանին, բայց պայուսակը չգտնուեցաւ։ Ցարութիւն քանի մը օր նստելու դժուարութիւն կրեց եւ այլեւս դպրոց չգնաց։ Գիրքի չաւաւ ձեռքը, նոյնիսկ որքանոցէն եկաք։ Մնաց անգրագէտ եւ անուս։ Գիրքի փոխարէն միշտ մատիտ-տետրակ կար ձեռքը ու կը գծէր։ Կամաւոր զինուորներուն տեղ, հիմա իր դլխաւոր նիւթն էր Հայրիկը։ Կախուած մարդ մը գծած էր, որուն գլուխը Հայրիկին կը նմանէր։ Էշ մը՝ Հայրիկին գլուխով։ Մտրակով ծեծուող մարդ մը կար ուրիշ էջի մը վրայ. ծեծողը ինք չէր՝ բայց ծեծուողը Հայրիկն էր։ Ուրիշ տեղ մը կոտոշներ դրած էր Հայրիկին գլխուն, պոչ մը, կուզ մը չինած էր կոնակին վրայ։ Ցարութիւն կը յաջողէր զարմանալի նմանութիւն մը տալ իր գծած պատկերներուն։ Գծագրութիւնը դարձած էր առօրեայ իր միակ զբաղումը։ Տաքը տարեկանին յայտնի էր արդէն, թէ ուժեղ բան մը կը խլրտի իր մէջ, որովհետեւ այդ մանչուկը կոչուած էր ըլլալու Կայենց նկարիչը…

Տարիներ անցան ու տասնամեակներ։ Մեծցանք, հասունցանք, բայց մնացինք միեւնոյն «աղբարիկ»ները։ Թափառեցաւ Ցարութիւն արաբական բոլոր գիւղերն ու քաղաքները։ Տառապեցաւ, զրկանքի եւ գառնութեան օրեր անցուց, բայց երբեք չդադրեցաւ նկարելէ։ Բացառիկ տաղանդով, ու բացառիկ կերպով հեզ բնաւորութեամբ տղայ մըն էր Ցարութիւն։ Կարդալ հազիւ կրնար — բայց կը նկարէր։ Ուսում չունէր — կը նկարէր։ Դրամ չունէր — կը նկարէր։ Իսկ երբ ցուցահանդէս մը տար, ծախուած իր նկարներուն առնուազն կէսը գնուած կ՝ըլլար ուրիշ նկարիչներու կողմէ…։ Նկարիչներո՛ւն նկարիչն էր Ցարութիւն։

Ամուսնացաւ Ցարութիւն եւ ունեցաւ աշխարհի ամէնէն սիրուն մանչուկը, որուն անունը դրաւ Արամ։ Այն օրէն, երբ աշխարհ եկաւ Արամը, Ցարութիւնին համար աշխարհը ամփոփուեցաւ, պզտիկցաւ ու խտացաւ Արամին աչուկներուն մէջ, Արամին թաթիկներուն։ Կեանքը եղաւ Արամ ու Արամը եղաւ իր կեանքին միակ իմաստը։

Վերջին անգամ միասին էինք հիշդ երեք տարի առաջ։ Այդ հանդիպումը եկաւ այսպէս։ Նստած էինք Ծովգեղեայ սրճարան մը, բարձր ժայռի մը կատարին։ Մեզմէ վար՝ ցից խարակներն էին ու դէմը, հորիզոնի բացերուն, հանգչող վերջալոյսը։ Ծաղաղ էր ծովը, խաղաղ՝ երկինքը, խաղաղ՝ իրիկնային պահը։ Ծաղաղ չէին, միայն, մեր հոգիները։ Տաժանելի վիճակ մը եղաք, մեր մի-

digitised by A.R.A.R.@

ջեւ տիրող լռութիւնը վերածուած էր ներքին փոթորիկի։ Հսկայ նաւ մը կար տեղ մը, նաւահանգիստին մէջ։ Մեր նստած տեղէն չէինք տեսներ նաւը, բայց անոր ձեւը մեր աչքերուն մէջ էր, հոգիներուն։

Նաւ մը՝ որ եկած էր Հայաստան տանելու հայերը…

Ծաղկոցի չոր գետիններէն մինչեւ այդ վերջալոյսը «աղբարիկ» էինք Ցարութիւնին հետ եւ մնացած էինք այդպէս։ Միշտ հասկցած էինք իրար, կէս բառերով կամ լռութիւններու լեզուով։ Բաժնած էինք իրարու հետ Ծաղկոցի վերմակներէն մինչեւ երիտասարդական օրերու մեր դառնութիւնները, հազուադէպ ուրախութիւնները։ Բայց այդ օր, չէինք հասկնար իրար։ Անտեսանելի ծուխի սեւ ամպեր կարծես կը խուժէին անծանօթ նաւուն ծխնելոյզնե-րէն, կը սողային դէպի մեր անկիւնը ու կը բաժնէին մեզ։ Ինք եղաւ առաջին խօսողը.

— Ի՞նչ կ'ուզեն ըսեն՝ ես պիտի երթա՛մ…

— Գնա՛…

— Դուն ալ չե՞ս գար…

— Չեմ գար։ Արդէն չեն տանիր…

— Եթէ տանին, կու գա՞ս…

— Չեմ գար։ Առաջ կ'ուզէի՝ չտարին, ըսին՝ կանուխ է։ Հիմա կը տանին՝ չեմ երթար, որովհետեւ ուշ է…։ Միշտ այդպէս է իմ կեանքիս մէջ։ Կամ շատ կանուխ, կամ շատ ուշ, բայց երբեք ժամանակին…

— Ես պիտի երթա՛մ…

— Գնա՛։ Դուն կուսակցական չես, եւ այդ խնդիրներէն բան չես հասկընար։ Գնա՛։ Ու յետոյ, դուն Արամ ունիս…

Աչքերը չողացին։ Արա՛մը։ Ցարութիւնին համար՝ Հայաստանն ալ դարձած էր Արամ…

Երբ բաժնուեցանք համբուրուելէ ետք, ստուերները կ'ինկնէին արդէն։ Վերջին խօսքս եղաւ իրեն.

— Տա՛ր պզտիկ Արամդ։ Մեծ Արամին երկիրը եւ Աստուած հետդ ըլլայ…

Չհասկցաւ բառախաղին իմաստը։ Պատմութիւն չէր պիտեր Ցարութիւն։ Գիտէր միայն նկարել։ Կախեց գլուխը ու գնաց տուն, բեռները կապելու…

Ցարութիւնին կրտսեր եղբայրը, Հայկը պիտի մեկնէր իրեն հետ, միեւնոյն նաւով։ Վառվռուն ու գաղափարական տղայ մըն էր Հայկ, հաւատաւոր կուսակցական մը։ Պայման դրին, որ մեկնելէն առաջ ստորագրէ հրաժարականը։ Հայկ ընդունեց պայմանը, յանձն առաւ հրաժարիլ, բայց առանց նուաստացումի, առանց նախատելու իր պաշտած գրօշը, մեռելները եւ, իր կարգին, պայման դրաւ, որ հրաժարականը երբեք չյանձնուի ժամուլին։ Ջոստում տուին։

Զորեքշաբթի մը նաւ մտաւ։ Ցարիսիը պիտի վերնաբ յաջորդ օրը։ Բայց նաւը չմեկնեցաւ։ Երկու օրով յապաղեցաւ մեկնումը, նոր հասնելիք ճամբորդներու պատճառով։ Վերջին պահուն, նաւ բերուած տեղական թերթի մը մէջ Հայկ տեսաւ իր հրաժարականը։ Զայրոյթէն դողահար առաւ գոյքերը եւ իջաւ վար…

digitised by A.R.A.R.@

Երկու եղբայրներէն մէկը մեկնեցաւ ու միւսը մնաց։ Մէկը գնաց, սեղմած իր Աբամը կուրծքին վրայ, ու միւսը մնաց, փայփայելով է՛ր Աբամը կուրծքին տակ…

. . . . . .

Ուշ գիշեր է հիմա, երբ այս տողերը կը գրեմ։ Գրասեղանիս դէմ, պատին վրայ, կայ Ցարուքիւնին նկարը, արտում ու անժպիտ։ Կը վերակոչեմ հին ու մօտիկ անցեալը ու սիրտս կը ճմլուի։ Այս քաղաքին այսպէս տաք գիշերներէն մէկն էր Մաղկոցի այն հեռաւոր գիշերը, երբ Ցարուքիւն ցաւէն կը հոնդար ու կը ճանկէր գետնին խարը։ Կարծես երկու եղբայրները ներկայ են սենեակիս մէջ, ու սեսողական պատրանքով մը կը փորձեմ միացնել բաժնուած անոնց հակատագիրները, քով քովի բերել Ցարուքիւնը, որ հոն է եւ Հայկը, որ հոն չէ։ Հարցում մը կը դողայ գրչիս ծայրը ու չեմ կրնար յազթել փորձութեան, չենչալու եւ ինծի.

— Ցարուքի՛ւն, դո՞ւն լաւ ըրիր մեկնելով այնտեղ, թէ լաւ ըրաւ Հայկը, որ մնաց այստեղ…

Հարցում մը, որ ինծի հետ գիտեմ, թէ կրնան ընել հիմա հարիւր հազարաւոր հայեր, աշխարհի բոլոր անկիւններէն, բայց քիչեր կրնան գտնել ճիշդ ու արդար պատասխան մը, առանց ծամծմելու բառերը, եղծելու, խեղաթիւրելու։

Բայց այսպէս ուշ գիշերներ կան եւ այսպէս խորունկ պահեր, երբ Մաղկոցի հին ազան կ՚արթննայ մէջս ու կը թօթուէ իր ամբարած իմաստութիւններուն, իմաստակութիւններուն եւ նախապաշարումներուն ծանր բեռը, ինչպէս երբեմն կը թօթուէր թութի ծառերը, ինչպէս վար կ՚առնէր թագին լապտերները, կը փշրէր ապակիները, Մաղկոցի թշուառ, այլ մաքուր տղեկը, որ ես էի ու չեմ հիմա, կրնայ տալ հարցումին պատասխանը այնպէ՛ս՝ ինչպէս գիտեն տալ բանին մէջ հայր մը թաղող եւ աւագներուն մէջ քոյր մը կորսնցնող տղաքը միայն։ Գիտի ուզէի, Մաղկոցի բոլոր ընկերներուս անունով, մեռածներուն անունով, ինծի գաղափարակից եւ ինծի թշնամի բոլոր հայ մարդոց համար, կրկնել յաւիտենական ճշմարտութիւնը, որ պատասխանն է բոլոր անցաւոր հարցումներուն.

— Լա՛ւ ըրիր, Ցարուքիւն։ Թերեւս սեւ է հացդ, ներկի տուփդ՝ պարապ, բայց լաւ ըրիր։ Գուցէ ծանր թաթ մը կայ դաստակիդ վրայ, որ վրձինդ կը մղէ միայն կաթմիր գոյներուն — գուն որ այնքա՞ն կը սիրէիր հրաշալի այլազանութիւնը ծիածանին — բայց լաւ ըրիր։ Դիտէ՛ ու ճացող հասակը մատղաշ Աբամիդ ու պատմէ անոր մեր որբանոցին սեւ օրերէն, որպէսզի գիտնայ, թէ իր ամէնէն մռայլ օրը աւելի պայծառ է, քան հօրը ապրած որբանոցի օրերուն արեւոտ կիրակին…

— Ու լա՛ւ ըրաւ Հայկը, Ցարուքիւն։ Քէն մի պահեր իրեն դէմ ու մի մեղադրեր, որ նաւէն վար իջաւ, վերջին բոպէին։ Հայկը այնքան կը սիրէր հայրենիքը, որքան դուն կը սիրէիր Աբամդ։ Զուգեց իր անձով հայրենիքը տանիլ դաղափարազուրկ մարդկային խլեակ մը, ինչպէս դուն պիտի չուզէիր Աբամիդ տալ խաթարուած պտուղ մը…։ Ձեր նաւը բաւական խեղճեր տարաւ արդէն, որոնց համար հայրենիքը թոնիրի տաք հաց մըն էր միայն ու գոյգ մը կօշիկ, որոնք ծովով գացին ու ցամաքով եան եկան…։ Լա՛ւ ըրաւ Հայկը, որովհետեւ, իրեն համար Հայաստանը թոնիրի հաց չէր, վարդագոյն տուփով կառուցուած չէնքեր չէին, քաւչուկի գործարանը չէր։ Հայկին համար, բոլոր Հայկերուն համար, Հայաստանը լայնալիճ ազիզով նախահայր հսկայ Հայկին գտած հիւսիսային ցուրտ երկիրն էր, ուր լեռներու ամրոխներ կը բարձրանան ուրիշ

digitised by A.R.A.R.@

լեռներու վրայ, ուր անօթութիւնը կը կաղկանձէ, արիւնը կը հոսի, բայց ուր, խաւար ժմեռներուն թէ գարնան պայծառ արեւածագերուն՝ ազատութիւնը կը ղօղանջէ տանջարներուն խուլ զանգերով, ուր ամէն բան կրնայ քանդուիլ, տրորուիլ, ուր վոհմակներ կրնան արշաւել հիւսիսէն հարաւ եւ քար քարի վրայ չթողուլ, բայց չեն կրնար լուծնել զանգերուն զօղանջը, որ կ'երկարի տասնվեց անգամ հարիւր տարիներէ ի վեր, մեր հովիտներուն վրայ, մեր անտառներուն։ Ու եթէ փլին տանջարները, թաղուին զանգերը, կը շարունակուի անոնց թրթիռը հոգիներուն մէջ, լռութիւններու թաքուն կշռոյթով...

Օ՜, դուն այս բոլորը գիտե՛մ թէ չես հասկնար, Յարութիւն։ Պէտք չունիս հասկնալու։ Գիտցիր միայն, թէ Հայկը ծնած էր ազատ եւ ահմանուած էր մէջքը ուղիղ քալելու, հայրենիքին մէջ կամ հայրենիքէն դուրս, մինչեւ գերեզման։ Ու երբ նաւուն մէջ տեսաւ այն գարշելի թերթը, որուն մէջ իր հրաժարականը ապուած էր, զգաց, թէ տաք երկաթով կ'ուզեն խարանել տարկութիւնը իր ճակատին։ Ահա թէ ինչու ընդվզեցաւ եւ իջաւ վար։ Եթէ չիջնէր, իջած պիտի ըլլար չատ աւելի վար տեղ մը, ուր մարդուն արժանաւորութեան ահմանը վերջ կը գտնէ եւ կը սկսի անբան արարածինը։ Հայկը անբան արարած մը չէր։ Հայկը՝ Հա՛յկ մըն էր...

Դուն չես հասկնար, բայց որ մը Աբամդ պիտի հասկնայ, երբ ամուր կրունկներով սկսի քալել հայրենի հողին վրայէն։ Դուն բան մը պիտի չըսես իրեն, որովհետեւ բան չես գիտեր արդէն, բայց պիտի գտնուի մէկը, մեր անտառներէն յայտնուած ոգի մը գուցէ, լեռներէն իջնող ստուեր մը թերեւս, բայց անպայման պիտի գտնուի մէկը, որ չչնջայ Աբամիդ ականջին, թէ նուէն իջնող Հայկի՛ն Աբամն էր, որ ստեղծեց այդ երկիրը քառասէն։ Դուն չհասկցար, բայց Աբամդ պիտի հասկնայ։ Աբամները միշտ կը հասկնան իրար...

Իսկ դուն, Հէ՛յ հեռաւոր ազբարիկ, կրկնեմ անգամ մըն ալ, ու երկրորդ անգամ, ու հարի՛ւր անգամ՝ լա՛ւ ըրիր...

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Մ. ԻՇԽԱՆ

Առաջին շրջանաւարտներէն։ Վկայեալ՝ 1935ին։ Բուն անունով՝ Մուշեղ Ձենաբէհեան, ծնած է 1913ին, Սիվրիհիսարի մէջ (Անգարա)։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Դամասկոսի Ազգ. Միաց-եալ վարժարանին մէջ, ուրկէ շրջանաւարտ ելլալէ ետք, մէկուկէս տարի կը յաճախէ Կիպրոսի Մեկենեան կրթական հաստատութիւնը։ 1930ին, կը դառնայ Հայ ճեմարանի առաջին աշակերտներէն, իսկ 1935ին՝ առաջին շրջանաւարտներէն։

Շրջանաւարտ ելլալէ ետք, երեք տարի կը պաշտօնավարէ ճեմարանի մէջ՝ իբրեւ ուսուցիչ հայերէնի եւ հայոց պատմութեան։ 1938–1940 տարիներուն կը հետեւի Գրիգոր Խալի համալսարանի մանկավարժութեան եւ գրականութեան դասընթացքներուն։ Երկրորդ աշխարհամարտի հետեւանքով՝ 1940ին հարկադրաբար կը վերադառնայ Պէյրութ, որ աւելի քան քառասուն հինգ տարիներէ ի վեր կը պաշտօնավարէ ճեմարանի մէջ։

Դպրոցական գրասեղաններէն սկսած՝ Մ. Իշխան գրչանոթով կ'աշխատակցի սփիւռքեան մամուլին։ 1936ին Մ. Իշխան կը հրատարակէ իր առջինէկ գործը՝ «Ցունների երգը» քերթողագիրքը, որուն կը յաջորդէն «Կիրակի» քերթուածներու հատորը (1938), «Հայաստան» (1946) եւ «Կեանք եւ երազ» (1949) բանաստեղծութիւններու ժողովածուները, «Հացի եւ լոյսի համար» վէպը (1951), «Երեք մեծ հայեր» գիմաստութիւններու գրքոյկը (1952), «Հացի եւ սիրոյ համար» վէպը (1956), «Ոսկեայ Ռազկեանք» (1958), «Ոսկի աշուն» (1963), «Տառապանք» (1968), քերթողագիրքերը, «Մեռնիլը արեան դժուար է» թատերախաղը (1971), «Մնաս բարով, մանկութիւն» յուշագրութիւնը (1974), «Սպասում» վիպակը (1977), «Թատերախաղեր» հատորը (1980), «Իմ ուսուցիչներս» գիմաստասիրական ժողովածուն (1984), եւ «Արեւամարտ» քերթողագիրքը (1986)։

Ներկայիս Մ. Իշխան կ'ապրի Պէյրութ։

Մ. ԻՇԽԱՆ

ԵՐԲ ԴՈՒՆ ՉԿԱՅԻՐ

Ո՞ւր էր խնդութեան զուարթ մեղեդին,
Երբ դուն չկայիր.
Թռչունի դայլայլ եւ արեւծագին
Ժպիտն ես կարմիր.
Տունս կը յորդի մանկութեամբ անհուն,
Իմ անո՜ւշ գարուն.
Ժպտա՞ծ եմ երբեմ, երբ դուն չկայիր...

Ո՞ւր էր հմայիչ պատկերը մարդուն,
Երբ դուն չկայիր

digitised by A.R.A.R.@

Մարդացած երկինք, անքեւ զուարթուն,
Դուն ինծի բերիր
Գիշերն աստղազարդ գեղեցկութեան շէջ՝
Աչուընեերուդ մէջ·
Սիրա՞ծ եմ երբեք, երբ դուն չկայիր…

Ո՞ւր էր ուժերուս ջրվէժը վճիտ,
Երբ դուն չկայիր,
Փոքրիկ թեւերուդ, քնքուշ թաթիկիդ
Խոյանքով անծիր
Նոր ես ամէն օր, անոր յաղթանակ
Ու շարժուն բանակ·
Յաղթա՞ծ եմ երբեք, երբ դուն չկայիր…

Ո՞ւր էր լուսաշող իմաստը կեանքին,
Երբ դուն չկայիր·
Հարուստ են հիմա գանձերով անգին
Երկինք ու երկիր,
Եւ ինձ հետ կ՚երգէ գոհութեան սաղմոս
Ամէն իր անխօս·
Ապրա՞ծ եմ երբեք, երբ դուն չկայիր…

Ո՞ւր էր իմ հզօր, իմ անմահ հոգիս,
Երբ չուն չկայիր·
Իմ անո՛ւշ հոգեակ, կը գրկեմ կուրծքիս
Քեզ կարօտալիր
Եւ կը զգամ, որ կամ երբին մէջ օրուան
Ու յաւերժութեան·
Ո՞ւր էր իմ հոգիս, երբ դուն չկայիր…

Մ· ԻՇԽԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Մ. ԻՇԽԱՆ

ՊՈՒՐԱՍ

..... * .....

Պուրասն մանկութեան աշխարհիս մէջ տեղ կը գրաւէ նախ իր մետաքսի մանարաններով, որոնց մօտ կը գտնուի մեր վարձած բնակարանը: Որքան կը յիշեմ՝ քաղաքի ծայրամասը, բարձրագիր բլուրի մը կողին: Ամէն առաւօտ, մութն ու լուսուն, անկողինիս մէջէն կը լսեմ մետաքսի գործատուներուն տխուր սուլոցը, որ տարրեր է շոքեկառքի սոյլէն: Այս մէկը աւելի խիստ է, աւելի ճչան ու կտրուկ: Մեզ կ'արթնցնէ անուշ քունէն եւ կը ստիպէ, որ ճրագը վառենք, տան մէջ երթեւեկը սկսի եւ քանի մը վայրկեան ետք հանի մաման եւ հօրաքրոջս աղջիկը գործատուն վազեն աշխատելու: Իրիկունը կը վերադառնան տաք ջուրէն խաշած մատներով: Որքան կը հասկնամ իրենց կցկտուր պատմածներէն՝ ամբողջ օրը մետաքսի թելեր կը քաշեն եռացած ջուրին մէջ մահացող շերամի բոժոժներէն: Ես քանի մը բոժոժներ ունիմ եւ անոնք իմ խաղալիքներուս ազքատիկ պաշարին մաս կը կազմեն: Ամէն անգամ, որ հանի մաման գործէն դարձին զանոնք կը տեսնէ ձեռքս, իր գոպուած դառնութիւնը կը թափէ՝ բացագանչելով.

— Քէօմիւրնիկն չորնար, մեզ այ պիտի չորցնեն...

— Կ'անցնին, այս օրերն այ կ'անցնին, քիչ մը ակռանիս սեղմենք,— կը մխիթարէ մայրիկը:

Այս օրերը ինչպէ՞ս պիտի անցնին՝ ոչ ոք կիտէ:

Մայրիկի մէջքին Գիմիր մը կայ, բայց հոլիւս վրայ է: Երրեմն–երբեմն գրամ կ'ու զարկէ հայրիկին, որպէսզի ան իր հեռաւոր արտասրավայրին մէջ փնտրուշան չմնայ: Ամէն գատ՝ մայրիկի ուսերուն կը ծանրանայ եօթը հոգինոց բնտանիքի մը ամբողջ բեռը: Ինքն է գնումներ բնողը, ճաշ պատրաստողը, վրայ–գլուխ հոգացողը: Եթէ տունը մէկ–երկու գրուշ չմնայ, ի՞նչ պիտի բլլայ մեր վիճակը: Այս խօսքերն ու խորհրդածութիւնները յաճախ շրջան կ'ընեն մայրիկի շրթներուն վրայ եւ միշտ կը յանգին նոյն եզրակացութեան.

— Պատրաստ ուտողին՝ լեռները չեն գիմանար:

Պուրասն նաեւ կողով–կողով վաճառուող դեղձ է, շագանակ, փչաս եւ, մանաւանդ՝ շաքարահամ խոշոր ու սպիտակ թութ: Ես նոր կը տեսնեմ, որ ալխարհիս երեսին ասանկ հրաշալիքներ կան: Մեր աւլիս իր ճիւղերը տարածած է մեծ թթենի մը — այնքա՞ն շատ են թութիծառերը ամէն կողմ —, որուն ստուերին տակ կ'անցընենք մեր օրը ես, քոյրս եւ եղբայրս: Թութերը մեր վերեւ կը հասունանան եւ կը խոշորնան կարծես ժամէ ժամ: Թռչունները կու գան

digitised by A.R.A.R.@

եւ կը կոչեն անոնցմէ ամէնէն համեղները: Մեր գիւղն եւ դէմքին վրայ Թուքի հատիկներ կը կաթին յաճախ:

Եւ ահա օր մը ալ — ի՞նչ ուրախ ուշնախմբութիւն — մայրիկը եւ հաճի մաման մեծ սուան մը կը փռեն թթենիին տակ, հօրաքրոջս աղջիկը եւ դրացի տղայ մը վեր կը մագլցին ու թափ կու տան ճիւղերուն: Թուքի անհամար հատիկներ օրհնուելեան անձրեւի պէս կը տեղան վար, սուանի եւ գետնի խուռերուն վրայ, մեր ուսին եւ ձեռքերուն վրայ: Սուանը կը յորդի՛ եւ մեր քիմքերը կը դիմադրեն թուքի քաղցրութիւնէն...

Աշխարհը գեղեցիկ է, եւ կեանքը՝ թուքի չափ անուշ: Կարծես ո՛չ ջարդ եղած է, ո՛չ մահախուճապ փախուստ, ո՛չ հայրիկը աքսորուած է եւ ոչ ալ թուրք բռուած դահիճ գոյութիւն ունի որեւէ տեղ...

— Հաճի մամա, միշտ հոս պիտի մնանք, այնպէս չէ՞:

— Ցայտնի չէ, եաւրում, բան մը յայտնի չէ:

— Մնանք, մամա, հոս շատ ազէկ է:

— Կը մնանք՝ եթէ ձգեն:

Գուրսան տակաւին ծովու պէս խորունկ եւ թանձրախիտ կանոնչութեամբ յորդող պարտէզ է: Մեր բնակարանէն քիչ մը անդին կը տարածուի այդ պարտէզներէն մին, շրջապատուած ցած պարիսպներով: Խորհրդաւոր եւ մոգիչ քաշողականութիւն մը ունին բարձրաբոյց ծառերը, որոնք խիտ շարքերով դէպի երկինք կը նետուին՝ պարիսպէն ներս եւ անոր զուգահեռ: Ամէն անգամ, որ պարտէզին երկփեղկանի հակայ դուռը բաց ըլլայ, կը վազեմ հոն՝ ներս մտնելու հաստատ որոշումով: Սակայն դրան առջեւ կանգ կ՝առնեմ քարացած: Գահակ չկայ, արդիւք չկայ: Մեծ մարդիկ երբեմն կը մտնեն ու կ՝ելլեն. ես չեմ համարձակիր: Հիացումով խուռն վախ մը կը կապէ ոտքերս: Ինծի կը թուի, թէ մուտքէն դէպի պարտէզի խորքերը առաջնորդող արահետը եթէ բռնեմ եւ առաջանամ հաստաբուն ծառերու զոյգ շարքին մէջէն՝ պիտի հասնիմ կախարդներու աշխարհը, ուրկէ անկարելի է դուրս գալ: Թէ՛ կը փափաքիմ մտնել, թէ՛ կը զգուշանամ: Մարդերէն չէ վախս, այլ՝ ծառերէն, թուփերէն, ա՛յն խորունկ եւ թաւշային կանաչէն, որ զարմանալի ուժով կը քաշէ քեզ դէպի հմայիչ փառագներեր իր անծանօթ ընդերքներուն: Սիմրի–Հիսարի չոր ժայռերէն Լոք, այս յորդ առատ կանաչութիւնը նոր յայտնապործում մը է ինծի համար: Սիրաս կը սարսռայ ծառերու ստուերուն պէս: Կ՝ուզեմ մէկուն արտայայտել զգացումներս. կ՝ուզեմ ըսել, թէ ես այս պարտէզը շատ կը սիրեմ եւ նոյն ատեն շատ կը վախնամ անկէ: Չիս կրնայ ներս քաշել եւ գերի բռնել:

Աշխարհի դէմքը լուսաւորող առաջին գեղեցկութիւնը լուսինն էր, որուն գիւղը ըրի դէպի ծննդավայրս տանող ճամբուն վրայ, հանդարտօրէն թաւալող կաթի մը մէջէն:

Երկրորդը ահա այս պարտէզն է, իր առասպելական իրականութեամբ եւ չնչաւոր ու չշնչող իր ծառերով: Որո՞ւն ըսեմ, ինչպէ՞ս բացատրեմ գիւղիս անմոռանալի հարստութիւնն ու կարեւորութիւնը:

— Հաճի մամա,– կ՝ըսեմ օր մը,– դուն տեսա՞ծ ես մեծ պարտէզը:

— Ո՞ր պարտէզը:

— Մեր տունէն քիչ մը վար, մեծ դուռով:

— Հա՛, կարծեմ փաչայի մը պարտէզը եղած է:

— Ադուոր չէ՞:

— Ադուոր է: Պարապ տեղ չէ, որ բսած էն՝ «Եշիլ Պուրսա»:

Կը լռեմ: Հոգեպէս գժգոհ եմ եւ ջղայնացած, որ չեմ կրնար արտայայտել այն՝ ինչ որ կ՝ուզեմ ըսել: Կը խորհիմ, թէ պզտիկ եմ, գպրոց չեմ գացած եւ

digitised by A.R.A.R.@

ամառը հանգստանալու Հոսքի կիսադատարկ վագոնում։ Գիրքը գրել է Ալեքսանդր Դանիելյանը։ Գրքի գլխավոր հերոսը՝ Սամվելը, ինքն իրեն անվանում է «Գրքերի գերեզմանատան վերջին հսկա»։ Նա ապրում է Ալեքսանդրիայի հին թաղամասում, որտեղ գրքերը դարակներից դուրս են գալիս ամեն գիշեր, երբ մարդիկ քնում են։ Գիրքը սկսվում է նրանով, որ Սամվելը գտնում է մի հին գրքի մեջ մոլորված մի աղջնակի նամակ, որը գրված է 1943 թվականին։ Նամակի հեղինակը՝ Լիլիթը, գրում է, որ հայրը թաքցրել է գրքերը նկուղում, որպեսզի գերմանացիները չգտնեն։ Սամվելը որոշում է գտնել Լիլիթին։ Գիրքը գրված է երեք զուգահեռ գծերով։ Մի գիծը՝ Սամվելի ներկան է, մյուսը՝ 1943-ի Ալեքսանդրիան, երրորդը՝ գրքերի մեջ գրված հեքիաթները, որոնք հերոսներն ինքնուրույն գրում են։ Հեղինակը հատուկ նշում է, որ հեքիաթները տպագրված են տարբեր տառատեսակներով։

— Դու գիտես, թե ինչպես գտնես մարդուն, որին գրքերը կանչում են։

— Ոչ, պատասխանեց նա։ Գրքերը ինքներս են գալիս։

— Հայտնի՝ դու քարտուղար ես։

— Դու խարտիա՞ս գրել, Լիլիթ։ Ես նրանց գրում եմ։

Գիրքը հրատարակվել է 2019 թվականին։ Հրատարակչությունը՝ «Գրքասեր» հրատարակչություն։ Գրքի առաջին տպաքանակը՝ 1500 օրինակ։ Գրքի նախաբանում հեղինակը գրում է, որ գիրքը գրվել է 7 տարվա ընթացքում։ Գրքի գլխավոր գաղափարը՝ գրքերը ապրում են մարդկանց հետ միասին, եթե մարդիկ դադարում են գրքերը կարդալ, գրքերը մեռնում են։ Գրքի վերջին գլուխը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», նկարագրվում է որպես մի հսկայական նկուղ, որտեղ գրքերը դասավորված են ըստ գույների։ Սամվելը գտնում է մի հատուկ դարակ, որտեղ դրված են Լիլիթի նամակները։ Գրքի ամենավերջին նախադասությունը՝ «Գրքերը չեն մեռնում, եթե մեկը հիշում է նրանց անունը»։

Գրքի հրատարակչությունը՝ «Գրքասեր» հրատարակչություն։ Գրքի գինը՝ 3500 դրամ։ Գրքի ձևաչափը՝ 60x90/16։ Գրքի տարեթիվը՝ 2019։ Գրքի էջերի քանակը՝ 320։ Գրքի տեսակը՝ գեղարվեստական գրականություն։ Գրքի ISBN-ը՝ 978-9939-0-1234-5։ Գրքի տարբերակները՝ միայն տպագիր։ Գրքի էլեկտրոնային տարբերակ չկա։ Գրքի շապիկը նկարել է Արամ Գրիգորյանը։ Գրքի տառատեսակը՝ Garamond, չափը՝ 11 կետ։ Գրքի գլուխները՝ 12։ Գրքի գլուխների անունները՝ 1. Գրքերի գերեզմանատունը, 2. Սամվելի ներկան, 3. Լիլիթի նամակները, 4. Գրքերի ներսը, 5. Գրքերի դարակները, 6. Գրքերի գույները, 7. Գրքերի հիշողությունը, 8. Գրքերի հեքիաթները, 9. Գրքերի մեռնելը, 10. Գրքերի հարությունը, 11. Գրքերի գերեզմանատունը, 12. Գրքերի վերջին գլուխը։ Գրքի գլուխների երկարությունը՝ 25-ից մինչև 30 էջ։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գույները», գրված է միայն գունավոր տառերով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի հիշողությունը», գրված է հին գրաֆիկայով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի հեքիաթները», գրված է հեքիաթի ոճով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի մեռնելը», գրված է մոնոլոգի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի հարությունը», գրված է երկխոսության ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է նկարագրության ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի վերջին գլուխը», գրված է նամակի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է քարտեզի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է ալֆաբետի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է բանաստեղծության ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է օրագրի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է հանելուկների ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է երգի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է աղոթքի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է գովասանքի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է հայհոյանքի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է լռության ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է դատարանի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է հանրագիտարանի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է դասագրքի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է բառարանի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է քարտեզագրության ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է գեղագրության ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է գրաֆիկայի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է գրքի ձևով։ Գրքի գլուխներից մեկը՝ «Գրքերի գերեզմանատունը», գրված է գրքի գրքի ձևով։

ԱՌԱՎՈՏԻ ԱՆՏԵՍԱՆԵԼԻ ԿԱՊԱՆԸ

— Կ'ուզենայի՞ս տանը մնալ։ Քաղաքի տակ։

Գալուստը տեսնելով է քարտուղարը, որ խիզախում է նրան։ Գրքերի՝ գրքերի՝ գրքերի՝

Լեոն Շանթ

digitised by A.R.A.R.@

— Ասոնք մեծ սուլթաններ՞ են։

— Շա՜տ մեծ, սասնք անտու կով ոսկի ունին։ Կը տեսնե՞ս իրենց դա-գաղները, ամբողջ ոսկի է։ Եթէ մէկը կարենայ սա ծակէն ներս սողալ եւ կտոր մը փրցնել՝ աշխարհի ամէնէն հարուստ մարդը կը դառնայ։

Ներս սողալու եւ սուլթաններու դպաղներուն մատնելու կապա-փարն իսկ երկիւղով կը լեցնէ սիրտս։ Կը դիտեմ անկուշտ հետաքրքրութեամբ։ Ներսի մթութիւնը հեւգհեւէ կը փարատի եւ մանրամասնութիւններ կը պար-զի։ Ին աչքիս։ Արեւու ճառագայթ մը ինկած է դպաղներու շարքին վրայ, որոնց ոսկեհիւս ծածկոցները կը շողշողան երանգաւոր ճաճանչումով։ Ես պատմութիւն՝ չեմ գիտեր։ դպրոց չեմ գացած, բայց երեւակայութեամբ կը փո-խադրուիմ մկկիթի վերնայարկին մէջ քնացող սուլթաններուն պալատը, գի-բենք կը տեսնեմ գահի վրայ նստած, նոյն ապարօշները իրենց գլխուն, սեւ ա-մորթ պահակներ գահին երկու կողմերը եւ չեմ գիտեր ինչու, խեղճուկ գերի մը ծունկին ինկած՝ գահիճի սուրին ներքեւ։ Այս գերին կը ճանչնամ, այդ գերին հայու գիմագիծ ունի։

— Ներսի սուլթանները շատ հայ մորթա՞ծ են,— կը հարցնեմ Գալուստին, հազիւ լսելի շշուկով։

Գալուստ շուարած ինծի կը նայի եւ կը զարմանայ, որ նման կասկած-ներ կ'ունենամ պերճաշուք անկողիններու մէջ այսպէս խաղաղ քնացող սուլ-թաններէն։

— Չեմ գիտեր,— կ'ըսէ պահ մը խորհելէ ետք,— երթանք պապայիս հարցնենք։

Ես կը սիրեմ Գալուստին պապան։ Վարի փոդոցին մէջ, տախտակով փակցուած խուցի պէս փոքր խանութ մը ճարած է եւ հոն կօշիկ կը կարէ։ Ա։ և-լի ճիշդ՝ կօշիկներ կը նորոգէ, թէեւ, իր ըսելով, փարպետ կօշկակար է։ Վստահ եմ ատոր։ Մուրճը բռնելու եւ կաշիներուն դարնելու ձեւ մը ունի, որ երաժշ-տութեան պէս հաճելի է ու ներդաշնակ։ Բախտաւոր է Գալուստ։ Իմ ճանչցած տղոց եւ աղջիկներուն մէջ միակն է, որ պապա ունի։ Պապան չէ մորթուած, չէ կախուած, չէ մեռած, չէ աքսորուած։ Ո՛չ միայն բնականիքին պլուխն է, այլեւ խանութ ունի։ Ի՞նչ հպարտութեամբ Գալուստ կ'արտասանէ յանախ հե-տեւեալ բառերը. «Պապայիս խանութը կ'երթամ կոր»։ Երանի՜ ես ալ կարե-նայի օր մը ըսել. «Պապայիս խանութը հաց կը տանիմ կոր»։

Պատին վրայէն վար կը ցատկենք եւ կ'ուղղուինք դէպի կօշկակարի կրպակը։ Այնքա՜ն բաներ ունինք հարցնելիք։ Գալուստին պապան հիանալի բնաւորութիւն ունի։ Մեկի հետ կը խօսի այնպէս, իբրեւ թէ իր տարեկիցները ըլլայինք։ Կը վիճի հետերնիս եւ երբ հեղինակաւոր կարծիքով մը մեզ պար-տութեան մատնէ, անպայման կը սիրէ աւելցնել.

— Ճիշդ չէ՞ ըսածս... ես հայալա չեմ խօսիր, գիտեմ թէ ինչ կ'ըսեմ։

Կը հեանամ այս մարդուն վրայ, որ, կօշկակարի սեղանին առջեւ նստած՝ լուր ունի աշխարհի բոլո՛ր բաներէն։ Գիտէ, օրինակ, թէ ինկիլիզը ա-ւելի գօրաւոր է, քան ալմանը, քանի որ պարտուեցաւ։ Ճիշդ չէ՞ ըսածը։ Ես իր-մէ կը սորվիմ, որ Մուսթաֆա Քեմալ թագաւոր չէ, բայց Թուրք ազնուականներուն մեծն է եւ կրնայ օր մը թագաւոր դառնալ, եթէ յաղթէ։ Ճիշդ չէ՞ ըսածը։ Ես ալ իմ դրամապլուխս ունիմ, հայրիկէն ժառանգ մնացած եւ զայն մէջտեղ կը բե-րեմ յարմար ժամանակին. «Ցոյները կը յաղթեն, եթէ ինկիլիզը ուզէ»։ Ինք բո-լորովին դէմ չէ այս կարծիքին, բայց ինկիլիզին վրայ վստահութիւն չունի։

— Ո՞ր էիք,— կը հարցնէ երբ ներս կը մտնենք խանութէն։

— Սուլթաններուն քովը,— կ'ըլլայ Գալուստին պատասխանը։

— Մ'ընէք, օղլում, այդ կողմերը շատ մի երթաք, օրթալըխը լաւ չեմ տեսներ կոր...

digitised by A.R.A.R.@

Ու կը սկսի ձեռքի մուրճը իջեցնել կոշիկի ներբանին՝ դիկ–տակ, դիկ–դակ։

Ինչ սքանչելի արհեստ։ Միտքս դրած եմ անպայման կոշիկակար ըլլալ, թէեւ այս մասին տակաւին բան չեմ ըսած առ նը։ Աչքաբերի ամէնէն հաճելի գործն է։ Կեանք կայ մէջը, շարժում, կրոյթ։ Գամերը կը դնես բերանդ, կոշիկը կ'անցրնես երկաթէ ոտին, կաշին կ'ամրացնես ներբանին՝ եւ յետոյ դիկ–դակ, դիկ–դակ…

— Ինչո՞ւ, որպէս, օրթոպէդիք չես։

— Գրեցէք տեղ մը Գուրան ալ պիտի իյնայ, ասանկ երթայ նէ՝ Իլմիրն ալ պիտի իյնայ… Մուսթաֆա Քեմալը կ'առաջնայ կոր։

— Ցոյները նոր բռնուած կը բերեն եւ կը յաղթեն,– կ'ասարկեմ ես յուզուած։

— Ուրկէ՞ պիտի բերեն, օղու մ, լուր ու նի՞ս քի երկու կտոր եղած են — Կոստանդինի կողմը եւ Վենեզելոսի կողմը։ Ապէ մը երբ երկու ճակատ կ'ըլլայ՝ չի դիմանար, ճիշդ չէ՞ ըսածս։

Ճիշդ է, սխալ է՝ ես չեմ պիտեր։ Ես միայն մէկ բան կ'ուզեմ — յոյներուն յաղթանակը։ Կ'ուզեմ, որ թուրք պինուորները փախչին ու երթան հեռո՞ւն, շա՜տ հեռուն եւ մենք յստիպուինք դարձեալ գաղթելու։

ՅԱՒԵՐԺԱՀԱՐՍԵՐՈՒ ՀԵՏ

Քանի կը յիշեմ՝ կէս հիւանդ եմ միշտ։ Իմ հասակի տղոց ո՛չ հարպիկութիւնը ունիմ, ոչ ալ կրակն ու բոցը։ Նագի՞ֆ ծնած եմ, թէ նոպիք մնցած՝ դժուար է որոշել։ Մէկ տարեկան գրկի երեխայ՝ ելած ենք աքսոր։ Այնու հետեւ յայտնի են պայմանները. ամբողջ Եղեռնը՝ իր հայաջինջ սարսափներով։ Մօրս կաթը կը քաշուի, դեղ ու սնունդ անպտանելի կը դառնան. չոր գետինները պաղը մարմնիս եւ հոգիիս մէջ կը թափանցէ։ Բացի «ծածուկ ջերմէն», որ պարբերաբար կ'այցելէ ինծի, դողով եւ բարձր տաքութեամբ, կը տառապիմ նաեւ յաճախակի միկարկելութենէ։ Տեղ մը քար մը կայ պահուած, որ չ'իյնար։ Երկու մայրիկները, դրացիներու թելադրանքով, որքա՜ն խոտեր եւ արմատներ խաշած ու խմցուցած են ինծի։ Ոչ մէկուն հրաշագործ զօրութիւնը կրցած է քարը տեղէն շարժել։

Հոգնելէս առաջ կը տառապիմ, քան ֆիզիքապէս։ Ամէն խաղի մէջ եւս կը մնամ ընկերներէս։ Գարատաղիր զգուշաւորութիւն մը կը կաչկանդէ շարժումներս։ Գալուստը, օրինակ, կատուի հարպիկութեամբ ծուռ կը մագլցի, առուներու վրայէն կը ցատկէ, թուրք յաճերու հետ կռուի կը բռնուի եւ քարկոծելով կը փախցնէ զանոնք, դեռի պէս արագ կը վազէ, գլխուն վրայ կը գառնայ ուզածին չափ եւ ինաւ չի յոգնիր։ Ես չեմ կրնար ընել այս քաջագործութիւնները. տկար եմ մա՛նաւանդ բմբշամարտի մէջ։ Գալուստը մէկ ձեռքով գիս գետին կը նետէ եւ վրա կը նստի։ Վա՜յ որ մայրիկը տեսնէ իմ քրտնաթոր վիճակս. ան չի մոռնար բնաւ հոգիկան նուաստացուցիչ մասին եւ տեւարար մէկ յանկերգ ունի.

— Մի՛ վազեր, մի՛ ըներ, դուն հիւանդ ես։

Այո՛, ես հիւանդ եմ։ Հետզհետէ աւելի կը համոզուիմ, որ ես տկար արարած մըն եմ, բանի չեմ դար։

Նոր տագնապ մը իր աջքանին մէջ կը դալարէ գիս նորէն։ Այս անգամ,

digitised by A.R.A.R.@

բան բանիմաց պատաս կանոնց, «քարերս ոտքի ելած՝ համբայ կը փնտռեն ու չեն գտներ»։ Ամէն կողմ խորհուրդ կու տան զիս տանիլ հանքային տաք ջուրերը, որոնք Գուրայի մօտերն են։ Այդ ջուրերը «ամէն տէրտի տերման են»։

Տան մէջ տեղի ունեցող խօսակցութիւններէն կ՚նկրակացնեմ, թէ զիս-ին չէ հանքային բաղնիքները երթալ եւ գոնէ 8–10 օր մնալ։ Այս բոլորը ծախսերու հետ կապուած են։ Բայց պիտի երթանք, որոշուած է։

Ցաւերս կը մեղմանան կարծես։ Գուրայի հեքիաթային կեանքը իր նկարագրդ դիրքին նոր մէկ էջը պիտի բանայ աչքերուս առջեւ։ Բաղնիքներուն հրաշագան նկարագրութիւնը, օրեր առաջ, մոգական երազանքով լեցուցած է արդէն հոգիս։ Սիճեմայիին հրաշալիքը կը շարունակուի։

Զիս որդեգրող մայրիկն է կարգադրութիւններու վարիչը։ Ես իր մէկ հատիկն եմ, իր չունեցած գաւկին մարմնացումը, իր անգին գանձը, որուն համար պատրաստ է կեանքն իսկ զոհելու։ Մաման՝ այսինքն հարազատ մայրս, որ այնքան հեզ է ու բարի, տրտում աչքերով կը դիտէ զիս եւ չի խօսիր։ Ես իր ձեռքէն ելած եմ եւ մայր փոխած։ Կը տառապի՞ արդեօք։ Ոչ մէկ օր չեմ տեսած, որ ան գրկէ զիս, սեղմէ կուրծքին, համբուրէ եւ ըսէ՝։ «Տղաս, հոգի՛ս»։ Այս բաները ընողը զիս որդեգրող մայրիկն է։ Ու կամաց–կամաց հարազատութեան զգացումն ալ գոյն եւ ուղղութիւն կը փոխէ մեր տան մէջ, կեանքի կերպին եւ արտայայտութեան ձեւերուն զուգընթաց։

Մայրիկը իր ոսկեղէններէն մէկն ալ կը ծախէ, որպէսզի զիս հանքային ջուրերը տանի։ Կառք մը կը վարձենք ու երկուքով համբայ կ՚իյնանք։ Հետերնիս առած ենք կողով մը ուտելու պաշար եւ ծածկոցներ։

Երբ աչքերս կը փակեմ եւ կէս դարու հեռաւորութենէն կը փորձեմ դարձեալ վերակոչել առաջին բաղնիքի իմ առաջին յոգանքս, վաղուց լսուած ոսկի հեքիաթի մը պատկերները կը ներկայանան նայուածքիս։ Մարմարէ յատակ, աստղազարդ գմբէթ, նաշխուն գուներ եւ տաք ջուրով լեցուն խոշոր աւազան մը, ուրկէ շոգի կը բարձրանայ։ Ու տակաւին հարսեր ու աղջիկներ՝ մարմարի պէս սպիտակ մարմիններով՝ սեւ մազերու ջրվէժին տակ…

Ես ուղղակի շշմած եմ։ Կեանքիս մէջ բաղնիք չեմ տեսած։ Զիս լոգցուցած են տունը, տաշտի մը մէջ, երկու դոյլ ջուրով։ Մաքիս մէջ կը դառնան Գալլուստի մօր պատմած մէկ հեքիաթին բառերը. «Թագաւորին տղան… Թագաւորին աղջիկը… մարմարէ պալատ…»։

Թագաւորին աղջիկը որոշ է, սա մէկը ըլլալու է, որ ոսկեգոծ սանտալներ հագած՝ նազանքով կ՚առաջանայ դէպի աւազանը։ Ոտքին եւ ձեռքին մատանիները կարմիր ներկուած են։ Իրանը մերկ է ամրողջապէս։ Աչքերս կ՚իյնան անոր սարսռուն ստինքներուն վրայ ու չեն ուզեր բաժնուիլ։ Կ՚ամչնամ նայելու, կը կարմրիմ շատ հաւանօրէն, բայց կը զգամ, որ դժուար է չնայիլ անոնց։ Կանացի մարմնի մերկութեան պատճառած առաջին սարսուռը կը թափանցէ էութիւնս ներս։

Այո՛, թագաւորին աղջիկը ան է անպայման, ամէնէն գեղեցիկը, ամէնէն քնքուշը, բայց ո՞րն է թագաւորին տղան։ Կը նայիմ շուրջս։ բոլորն ալ կիներ են, մէկ–մէկ լաթ կապած իրենց մէջքին։ Ինձմէ դատ տղայ չկայ։ Իսկ ես թագաւորին հոմանի՞ն անգամ չեմ կրնար ըլլալ՝ կողերս խաբազանող սա ցաւերով։

— Քալէ՛,– կ՚ըսէ մայրիկը՝ ձեռքս բռնելով,– այդ աղջկան հետդ ուն ալ հաւուզը մտիր, որ մարմինդ կակուղնայ, քարերդ հալին։

— Թագաւորին աղջկա՞ն հետ,– կը բացագանչեմ մեքենաբար։

— Ի՞նչ թագաւորի աղջիկ, անիկա նոր հարս է, չե՞ս տեսներ՝ ձեռքերուն եւ ոտքերուն հինա դրած է։

Աւազանին ջուրը շատ տաք է։ կարիք ունեցողները միայն կ՚իջնեն հոն։

digitised by A.R.A.R.@

Մայրիկը կը խնդրէ գեղուհիէն, որ օգնէ ինծի աւազան իջնելու եւ հոն պահ մը մնալու համար։

— Դուն հոգ մի ըներ, հանիրամ,— կ'ըսէ Թրքու հին քաղցր ձայնով մը,— չոնուխը ինծի տուր, ես կը նայիմ։

«Զոնուխ» բառը առաջին անգամ ըլլալով հաճելի չի թուիր ինծի։ ԵԹէ գիտնա՞ր, թէ արքայական ի՞նչ ապրումներ կ'ալեկոծէին կուրծքիս տակ՝ իր գեղեցկութեան, իր անուշութեան եւ իր քաչողական ուժին պատճառով։ Ես եւ Թրքու հին կեցած ենք ձեռք ձեռքի աւազանին մէկ անկիւնը։ մայրիկը դուրսն է եւ կը հրնուի հրաչագործ բուժումիս հեռանկարով։ Երախտագիտութեամբ կը ժպտի նոր հարսին, որ այնքա՞ն սիրալիր է ինծի հանդէպ։

— Մի շարժիր,— կ'ըսէ Թրքու հին ինծի,— որքան շարժիս՝ ջուրը այնքան աւելի կ'այրէ։

Ջուրը շատ տաք է իսկապէս։ Պէտք է դիմանամ, որ քարերս հալին։ Բայց ջուրին պէս ուրիշ տաք հոսանք մը «Թագաւորին աղջկան» մատներէն կը փոխանցուի ինծի եւ երանութեամբ կ'ողողէ զիս։ Պիտի մարիմ կարծես։ Ջուրը մինչեւ ուսերս կը բարձրանայ, նոյն իսկ աղջկան մինչեւ կուրծքը։ Ակամայ կը շարժիմ շարունակ՝ իրեն աւելի մօտ ըլլալու, իր մերկ մարմնին հպելու անմեկնելի մղումով։ Ու երբ Թրքու հին վրաս կը հակի՝ զիս զգուշութեան հրաւիրելու համար, կուրծքերը կը ծփան աւազանի ջուրին վրայ, ինչպէս զոյգ մը...։ Բայց պէ՞տք է անպայման բանի մը նմանցնել։ Ես այն ատեն որեւէ բանի չէի կրնար նմանցնել, որովհետեւ անոնք նման էին միայն իրենք իրենց, հետեւաբար անհման էին։

— Հանդարտ կեցիր, որ քիչ մըն ալ դիմանանք,— կ'ըսէ ժպիտով մը, ուր թէ՛ յանդիմանութիւն կայ, թէ՛ խանդաղատանք։

— Դո՞ւն ալ քար ունիս,— կը համարձակիմ հարցնել, նայելով անոր աչքերուն խորը, որոնք աւազանի ջուրին պէս տաք են։

— Ո՛չ,— կ'ըսէ,— իմ կոնակս կը ցաւի։

Բաղնիքին մէջ ուրիշ կիներ ալ կան, հասա՛ ու բարակ մարմիններով եւ կամ յօդացաւէ ծռմռած պառաւի կերպարանքով։ Իմ ընկերս հիս մէկ հատիկ է։ Երկու–երեք օր մենք միասին ենք եւ ինքն է, որ կը գրկէ զիս ջուրէն դուրս հանելու եւ մայրիկին յանձնելու համար։ Դիւրները գաղտնի կ'աղօթեմ, որ քարերս չիյնան եւ ես ու Թրքու հին դեռ երկա՞ր ատեն միասին իջնենք երջանկութեան աւազանը։

Ագօթքիս մէկ մասը միայն կը կատարուի։ Քարերս չեն իյնար, բայց Թագաւորին աղջիկը կ'անհետանայ ոգեղէն տեսիլքի մը պէս։ Բաղնիքին մարմարեայ գուռերն ու աւազանը մէկ անգամէն կ'անչքանան եւ Թագաւորին տղան, գլուխը կախ, տուն կը վերադառնայ իր մայրիկին հետ...

ՋԵՌԱԳԻՐ ԵՐԳԱՐԱՆԸ

Մեռաքի գործարանները կը շարունակեն մութն ու լուսուն իրենց տրտմագին սոյլով խոսիլ քունս ու երազներս։ Կեանքին ձայնն է ան, իրականութեան բիրտ յուշարարը։ Հաճի մաման եւ երկրորդ քոյրս (հօրաքրոջս որբ մնացած աղջիկը) կը շարունակեն աշխատանքի երթալ եւ ամէն իրիկուն կը

digitised by A.R.A.R.@

վերապատնան յոգնարեկ ու ընկճուած տրամադրու թիւամբ: Մայրիկը յանցաւորի պէս կը զգայ ինքզինք, որ ստիպուած է ասն գործերոմ դրուցիլ եւ գործատան աշխատանքէն գերծ մնալ: Ուրիշ հնարաւորու թիւն չկայ. տուն նր կէս անդամալոյծ մեծ–մայր մը կայ եւ երեք անչափահաս մանուկներ: Գործատուն աշխատանքը յայտնապէս ծանր է եւ անախորժ: Երբեմն, երբ հովին ու ցրտու թիւնը փոխուի, եռացած ջուրի մէջ մեռնող խոզակներու ն գարշահոտու թիւնը մինչեւ մեր բակը կը հասնի:

— Ի՞նչ ընենք, պէտք է ակռանիս սեղմենք քիչ մըն ալ. հելպէք այս օրերն ալ կ'անցնին,– կը խորհրդածէ մայրիկը:

Կը զարմանամ: Այս օրերը շատ լաւ օրեր են ինծի համար: Ապատ–համարձակ կը խաղամ փողոցները: Փախուստ չկայ, նկուղներու խաւարին մէջ պահուըտած մնալու տարտափը չկայ, ջարդի ուրուականը պտոյտ չի գար մեր գլխուն վերեւ: Ընդհակառակն, նորանոր աքանչելիքներ կը յայտնագործուին կեանքիս մէջ: Թէեւ դպրոց չեմ երթար եւ գիրք ու տետրակ չատոնց նետած եմ մէկ կողմ, սակայն օրէ օր հոգիս կը հարստանայ եւ զգացումներս կը հասուն–նան: Մտահոգը մայրիկն է.

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ քու վիճակդ, չոպանի պէս կը մեծնաս կոր: Ա՜խ, գոնէ հայրիկը գլխուդ վրայ ըլլար...

Ես լաւ տեսա եմ իմ վիճակիս մասին եւ չափազանց գոհ' կեանքիս ընթացքէն: Որոշած եմ Գալուստի հոր նման կօշկակար ըլլալ: Դպրոց երթալու պէտք չկար ատոր համար:

Հոգիս այնքա՜ն լեցուն է անանուն ապրումներով, որ սկսած եմ ցերեկներն ալ երազել յաճախ, կիսախուփ աչքերով, մեր տան քովի թթենիին տակ նստած: Երազանքը իմ ձրի եւ անսպառ հաճոյքս է: Սիներմայի ժապաւէնին պէս բան մը: Կ'երազեմ հեռագնաց ճամբորդու թիւններ, կ'երազեմ հայրիկին վերադարձը՝ մեր բնրի իշուն վրայ նստած, կ'երազեմ սուլթաններու մարմարակերտ պալատներ եւ, մա՜նաւանդ՝ բաղնիքի թրքուհին: Ընդհանրապէս իմ երազանքներուս մէջ գեղեցիկ այդ ազջիկը ծանր վտանգի տակ կը ներկայանայ, թուրք չէթէներու կողմէ առեւանգուած: Հերոսական խոյանքով, ես կը նետուիմ առաջ եւ կ'ազատեմ զինք հրեղէն ձիուս վրայ: Կէս մը կայ սակայն, որ կը խանգարէ երազիս ներդաշնակ զարգացումը: Աղջիկն ալ թուրք է: Չեմ ուզեր հաւատալ, որ թուրք է եւ մտքիս մէջ կը հայացնեմ զայն:

***

Շաբաթ իրիկուն ամէնէն շատ սիրած պահս է: Խորհրդաւոր մթնոլորտ մը կը տիրէ մեր տան մէջ: Մանդավայրի հին սովորու թիւամբ, մայրիկը խունկ կը ծխէ: Ամէն Շաբաթ օր ուշի ուշով կը հետեւիմ այս սուրբ եւ սրբացնող արարողու թեան: Գոլինձէ փոքրիկ ամանի մը մէջ պտղունց մը խունկ կը դնէ եւ երկու կտոր վառած ածուխ: Խունկին քուլաները կը սկսին բարձրանալ եւ անուշ բոյրով լեցնել մեր բնակարանը: Եկեղեցին տուն կու գայ կարծես:

Ինկամանը ձեռքին՝ մայրիկը կը մօտենայ կեսրոջը, որ ծալապատիկ նստած է մեշտ իր բազմոցին վրայ, սեւ յաչակը գլխուն: Մեծ մայրիկը ձեռքը

digitised by A.R.A.R.@

բանի մը անգամ կը տանի ու կը բերէ խունկի պսպուն ամպերուն մէջ եւ կը խաչակնքէ.

— Աստուած հոգին լուսաւորէ հոգին տակ պառկողներուն, չէօլերու մէջ ունթայ ինկածներուն, Աստուած մնացողները պահէ, Աստուած ուշիարհիս խաղաղութիւն տայ...

Ինկամանը կարգով կ'անցնի բնտանիքի միւս անդամներուն առջեւէն եւ բոլորս ալ խնկարոյր ձեռքերով կը խաչակնքենք մեր երեսները։ Աղօթքներու շարքը կը շարունակուի լրթունքէ լրթունք.

— Աստուած դուրպէք եղողները տուն դարձնէ, Աստուած մեր օրուխ-չօնուխին ապէկ օրեր ցցնէ։

Ես հանոյքով կը չնչեմ աղօթքով եւ խունկով յագեցած մեր տան մթնոլորտը, որուն հմայքը կը տեւէ ամբողջ երեկոն։

Կան երեկոներ, երբ խունկի հմայքին կը խառնուի նաեւ երգի հրապոյրը։ Բացառիկ են այդ պահերը։ Ես մոռէս կ'աղօթեմ, որ հանի մամային տրամադրութիւնները լաւ ըլլան եւ ան մեզ հաւաքէ սեղանին չուրջ, որուն վրայ կայ ձեռագիր հին երգարան մը։

Այդ երգարանին հետ մտերմացած եմ, բազմաթիւ անգամներ թղթատելով անոր գունաթափ էջերը։ Այսօր այ, երբ աչքերս փակեմ, յատակ անոր յորդագոյն կողքը, մանր ձեռագիրով լեցուած էջերը, լայն լուսանցքները։ Կը տեսնեմ նոյնիսկ ընդօրինակողի գրչէն կաթած մելանի բիծերը, որոնք տեղտեղ տարօրինակ նկարներու ձեւեր էին ստացած։

— Այդ երգարանին հետ մի խաղար, պապայիդ յիշատակն է։

Պապաս, այսինքն՝ հարազատ հայրս, որ երկինք գացած է, իր ձեռքով ընդօրինակած է երգերու փունջը տետրակին մէջ։ Երկինք գացած եւ երգարանը ձգած է մամային։ Ատոր համար է, որ հանի մաման աչքին լոյսին պէս կը գուրգուրայ վրան։

— Պապայիդ սնտուկ մը գիրքերէն ու միայն մնաց,— կ'աւելցնէ ափսոսանքով։

— Ի՞նչ եղան միւսները։

— Վառեցինք, ի՞նչ պիտի ըլլայ, տաճիկներու վախէն վառեցինք բոլորն ալ...

Անհամբեր կը սպասեմ, որ պատրոյգին քիթը կտրէ, ծրագը վառէ եւ դնէ սեղանին վրայ, երգարանին քով։ Եթէ ինքն ալ նստաւ ու սկսաւ դանդաղ շարժումներով տետրակին էջերը դարձնել՝ լաւ նշան է։ Պիտի կարդայ երգելու պէս, նախ՝ կամաց, հազիւ լսելի հնչիւններով, ապա՝ քիչ մը աւելի եղանակաւոր։ Հետզհետէ իր վարանումները պիտի փարատին, մենք հաւաքուած պիտի ըլլանք սեղանին չուրջ եւ մամային չչու կները պիտի վերածուին իսկական երգի։

Մեղմ ու հաճելի ձայն ունի հանի մաման։ Գիտէ երգարանին քնացող տառերը կենդանացնել եւ վարակիչ ջերմութիւն մը փոխանցել մեկի։ Տխո՞ւր են իր երգերը, շա՞տ տխուր։ Աւելի հիշդ՝ տխուր է երգելու եղանակը։ Ամէնէն աւելի միտքս մնացած են «Մայր Արաքսի», «Իրրեւ արծիւ» եւ յատկապէս մինակը տուն դարձող ձիուն երգը.

Ալ ձիւն եկաւ, միանգամ եկաւ,
Ա՜խ, իմ եարս տուն չեկաւ.

digitised by A.R.A.R.@

Ով սիրուն ծի, դու ինձ ասա,
Ցուրտեղ թողիր իմ եարին,
Ո՞ր քարին տակ, ո՞ր ձորին մէջ
Անտէր թողիր իմ եարին…

Ամէն անգամ, որ կարդը կու գար այս երգին, սիրտս կը ճմլուէր անծանօթ բուռնցքի մը սեղմումով: Ես կը տեսնէի կարմիր ձին, առանց ձիաւորի, գլուխը կախ տուն վերադարձած: Կը տեսնէի մամային պէս երիտասարդ եւ աղուոր կին մը, որ յուսահատ աչքերով պատուհանէն վար կը նայի ու չի գտներ իր եարը ձիու մէջքին: Լեռներ ու դաշտեր անդին, ձորի մը մէջ, ժայռի մը կողքին՝ ես կը տեսնէի նաեւ կուրծքէն վիրաւոր եւ անշունչ գետին փռուած հերոսը, սգաւոր կնոջ դժբախտ եարը…

Մամային նախընտրած երգն էր ասիկա: Անորոշ կերպով կը զգայի, թէ հանի մաման իր գառն ճակատագիրը կ՚երգէր անոր բառերով:

Շատոնց մոռցուած եւ երգարաններէն ինկած այս երգը որքա՜ն արցունք խլած է մեր աչքերէն:

Հայրիկս ձեռագիր տետրակը, մամային ձայնով չնչաւորուած, այնքան խորունկ ապաւորութիւն ձգած է վրաս, որ մինչեւ այսօր ալ ես երգարան մը տպուած չեմ կրնար երեւակայել: Իրական երգարանը ձեռագիր պիտի ըլլայ…

ՄՈՒՇԵՂ ԻՇԽԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԵԴՈՒԱՐԴ ՊՈՅԱՃԵԱՆ

Ուսումն ստացած է Թբիլիսիոյ Հայ հիմնարանին մէջ։ 1935ին։ Ծնած է 1917ին, Մուսա լեռան Խոտոր–գիւղ գիւղը։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ ծննդավայրի դիւղական դպրոցներուն մէջ։ 1930ին կը յաճախէ Պէյրութի Հայ հիմնարանը, ուր եւ կը սանանայ իր երկրորդական ուսումը։

1935ին կը նեռուի կրթական մղումով եւ մինչեւ մահ կը ծառայէ ազգային՝ իբրեւ հայ լեզուի եւ գրականութեան ուսուցիչ։

Դպրոցական գրասենեակներուն սկսած՝ կ'ուխտաւորէր տիւրաքանչիւր մամուլին։ Երբեմն մը կը գրեցնէր Այրարատ, Վարդէն Տիրանեան, Ե. Մարեան, Ե. Ծովիկեան գրչանուններով։ Մաս կը կազմէ «Բազին» ամսագրի խմբագրութեան, ամսագրին հիմնադրութենէն մինչեւ իր մահը (Յունուար 1962 – 13 Հոկտեմբեր 1966)։

Բանաստեղծական, արձակ եւ քննադատական իր էջերը ամփոփուած են եօթը հատորներու մէջ,– «Սէր եւ վիշտ» (1944), «Հոգի» (1948), «Փուղ գաւակներուս» (1961), «Ցամաք տարագրի» (1963), «Երկու նամակներ» (1964), «Դէմքեր» (1966) եւ «Ծնողավայրի կարուսել» (1984)։

Անուն մը՝ իր հիւանդութեան հետեւանքով կարճ չրջան մը անկողնոյ ծառայելէ ետք, Եդ. Պոյաճեան կը մահանար 13 Հոկտեմբեր 1966ին, Պէյրութ։

ԵԴ. ՊՈՅԱՃԵԱՆ

ԿԸ ՍՊԱՍԵՄ

Կը սպասեմ՝ որ աստղերը թրջեն Քեզ,
Ջեփիւռները խաղան վրադ,
Գիշերը խորանա՞յ չորս դիդ։
Հաւախօսի առաջին պահն է։
... Դուն կը նընջես, դուն չես գիտեր։
Երկնային հարաւը իր ճրագները կը մարէ
Ու հիւսիսի անտառները տխուր են ու լռած
Եւ կէս–գիշերը հիմա արձագա՞նգ մըն է միայն,
Գետահովիտի լայն, խոր, նսեմական կէս–գիշերը։
... Աղուոր բաներ կը մեկնին։

digitised by A.R.A.R.@

Եւ հոն՝ ուր զանգակ մը կայ, յղի է հրաժեշտի տխուր
կոչնահարութեամբ
Ու անսպառ ձիաստանին մատուռը կը սպասէ
մեռնաւոր սուրբերու մուտքին
Եւ քանի հրեշտակներու պայծառ ամբարձման:
Կայ ամէն կողմ թախիծ, կայ ամէն կողմ մելամաղձութիւն,
Կայ ամէն կողմ խորի՜ն ստուերաշարժութիւն:
Հողը, մութին եւ բոլոր տրտմագորշ բաներուն մէջ ծրարուած
Գետահովիտին ցանկատե՛նչ հողը՝
Սանդուխներ դրած, ելած վեր՝ երկի՛նքը կը կոդոպտէ,
Ու դուն կը ննջես, երազի կատարեալ քաղցրութիւն,
Ու դուն կը ննջե՞ս տակաւին·
Դուն ի՞նչ պիտի բերես վար երկնային մեծ բարձունքներուն
շքեղ աւարէն,
Ըսէ՛, առտու պիտի ըլլայ, դուն ի՞նչ պիտի բերես...

***

Ես ցայգաշրջիկ տղայ մըն եմ
Եւ ցայգորդութեան ու արբեցումի ճառագայթափաղփ
անեզրապահի մը
Փշրած եմ երազանքի ամէն նշխարակուժ
Ու թափառած ուղղութիւններովը սրտիս մեզմաւազ
սլաքահարութեանց:

Ամէն դի օրօր կայ· ամէն դի հեւք, ամէն դի առանձնութիւն·
Իմ հոգիս գիշերամուխ է ու ես թափառագնաց ոտքեր ունիմ·
Երկնքին ախտը վրաս է դեռ
Ու վարակուած, տարափոխուած է ծուծս
Գոյութեամբը յաւիտենական Անհունին:
Կը սպասեմ, որ կոդոպուտի գացող Հողը
Նածուկ բան մը ըսէ ականջդ ի վար,
Ցանէ սրտիդ մէջ սրբասերմէն իմ մեծազօր բաղձանքներուս
Ու դուն գայն իմանաս իմացումովը միայն քու անսպառ
ենթագոյութեանդ:

Ես, տարտղնուած հոգի, սփռուած մե՛ծ խաւարներու մէջ,
Կը սպասեմ՝
Որ երկնային շահատակութիւններէ դարձող Հողը,
Բերէ ինծի այն բառը, որ դուն կորսնցուցիր
եօթ իրիկուն առաջ,

digitised by A.R.A.R.@

Զուարթանանանչ աստղերու արեւելեան ափունքին,
Ու դուն չգիտնաս, այլ ներիմանաս գայն միայն, ննջող,
ննջող հոգի.
Դուն գիտե՞ս, կրնայ քունը ըսել քեզի, թէ արեւը
ի՞նչ թափօրներով
Ի՞նչ վայելչընթաց ճոխութեամբ պիտի մտնէ
երկրի այս մասին մէջ
Ու հրապուրէ ամէն տերեւ, ամէն ճամբու
քար ու ջուրի մասնիկ:
Պիտի լիանայ նոյնիսկ ամէն անկիւն, ամէն գաղտնի խորշ
Ու միջատներու հոգին պիտի լայնանայ ու
տարածուի՛ այն ատեն:
Տե՛ս, ջուրերը արթուն են, ու գեղառուա՛կ առ գեղառուակ,
Ուր կ'երթան արծաթ հեղուկները հիմա,
ո՛ւր:
Ցամաքամասերուն համար գետերը ամէն բան
պիտի ըսեն ովկիանոսներուն
Եւ ովկիանոսները պիտի մոնչեն, հինգ ահեղ,
ամեհի ովկիանոսները
Պիտի մոնչեն.
Եւ հոն տարերային պայքարը ոտքի պիտի ցատկէ
Կայծակնագօր ու փառապանծ շքեղութեամբ ու
մշտօրէն կատազի.
Որովհետեւ ովկիանոսներուն գաղտնիք մը կը հաղորդուի
ամէն ժամ.
Մա՛նաւանդ ամէն ցայգապահի:
Դուն չե՞ս գիտեր, անթերի քարութիւն, որ ամէն շարժում
Երբ մրն է դէպի կռիւ, դէպի ռազմի դաշտ.
Դուն չե՞ս գիտեր, որ ամէն տարրի, ամէն տարրամասնի մէջ
Անվախճան ռազմի լման յատակագիծ մը կայ
Ու կեա՛նքը՝
Այս մեծ, խորունկ վա՜զքը դէպի Մահ,
Գերեզման եւ անծանօթ արեւացումներ՝
Թափանցում մրն է ամէնուն համար,
Դէպի ամէնուն ռազմի խուլ, կոյր, մունջ յատակագիծը:
Կեա՛նքը՝
Զարհուրելի՜ հոսանք ու եղերակա՛ն վայրէջք,
Կեա՛նքը՝
Զարմանահրա՜շ նենգութիւն հոգի ու
մանրամասնութեանց.
Կեա՛նքը՝
Անեզրախաւ երկինքներու անշշո՛ւկ
խորագիտութիւն՝

digitised by A.R.A.R.@

Յատակագծերու փոխադարձ գողութեան փորձ մը.
Ճգնանք մըն է միշտ,
Ու Մահը՝
Պարտութիւն մը բոլորին վրայ,
Եւ Լոյսը՝
Յաղթանա՛կ մը ամէնուն մէջ...

***

Դուն ննջած ես, ես կը սպասեմ:
Երկրորդ պահն է հաւախօսի.
Գիշերուան սեւ երիվարները կը վազեն դէպի Արեւմուտք,
Խենթ, փրփրոտ, հեւասպառ արշաւներու մէջ:
Ո՞վ յացաւ սակայն այսքան մաքրութեամբ
Խոտերուն ցօղունին
Վրայ, ննջա՛ծ աղջիկ:
Եթէ մահը չըլլար, ո՞վ պիտի կրնար մաքրանա՛լ,
Մաքրանա՛լ այսքան:
Հիւանդութիւնները օձաո են ու բաղնիք է Մահը:
Ելի՛ր, տե՛ս,
Ինչ ծածուկ, ինչ ազուո՛ր է ամէն բան, ինչ մաքուր:
Մահը ներդաշնակած է ամէն ինչ:
Ան ներդաշնակած է կեանքը. հերիք է:
Ուրկէ՞ պիտի դիտէինք եւ ի՞նչ՝
Եթէ չըլլար Մահը:
Գոյացուց մեզ կեանքը տգեղ,
Ու տուաւ Աստուած Մահը իբրեւ արդուզարդի
հնարաւորութիւն.
Մահը ո՛չ թէ պատիժ է, այլ՝ արդուզարդի արտօնագիր՝
Տրուած մեզ Նախախնամութեան կողմէ:
... Դուն ննջած ես:
Քունը շեշտած է քու մէջ ամէն գեղեցկութիւն,
Եւ սրբագրած է քեզ. ազուորցուցած:
Արեւը, ես ու մեծ Բանաստեղծութիւնը կեանքին՝
Շարունակութիւնն ենք երազիդ,
Ու Սէ՛րը՝
Շարունակութիւնն է ամէնուս գոյութեան...

ԵԴՈՒԱՐԴ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ

ՍԱՐԱՀԱՐԹԻՆ ԴԱՇՏԱՄՈՒԿԸ

Աշնանամուտի իրիկուններէն մէկը իր ցուրտ ստուերներուն զանգուածը կ'ուղեցնէր բարձրաւանդակի հարթավայր գետնի մը խոզաններուն վրայ, երբ ես տեսայ մուկը, որ իր ծակէն քիչ մը հեռու, կը խոյանար բոլոր այն անունդներուն դէմ, որոնք առաւել զօրութիւն մը եւ տեւականութիւն պիտի ապահովէին իր կեանքին:

Անօթի եւ հզօր մուկ մը: Գորշ հողերու գոյնով, գորշ իրիկուններու գոյնով: Ապրելու ուժեղ կամքով մը մտած էր կեանքին մէջ ու մեծցած: Իր չնչին ծաւալին մէջ կուտակուած էր ուտելու անսպառ եռանդ մը, յաղթական ախորժակ մը: Իր գորշ, գրեթէ անփայլ մորքը՝ ապրելու մռայլ ազդարարութիւն մը թուեցաւ ինծի, ուղղուած՝ կեանքին դէմ եւ անոր բազմաբովանդակ շրջապատին:

Կամակոր էր, պինդ, սրտնեղ: Սոսկալի արագութեամբ՝ կերաւ միջատ մը: Անկարագրելի փոյթով մը՝ սուր քիթը մխրճեց սատկած դօդոշի մը փորոտիքին մէջ: Ականջները տնկած, անհաւատալիօրէն զգայուն ամէն մանր շարժումի, ուշադրութեան եւ գոյատեւելու հզօր կամքի մը մէջ ձուլուած՝ խոզանի թանձր արմատ մը կը տեղափոխէր յետոյ դէպի իր ծակը:

Սիրեցի՛ այդ մուկը, ինքզինք ապրելու գորշ ջերմութեան մը, գրեթէ կրակի մը վերածած ըլլալուն համար: Որովհետեւ Սեպտեմբերի իրիկունը կը ծաւալէր անսահման հարթավայրին վրայ, եւ այդ փոքրիկ կենդանին՝ կեանքի հրալիր, այլ սեւ գնդակի մը պէս կը թաւալէր իր գոյութեան ապաստա-

digitised by A.R.A.R.@

նարանին շուրջ՝ սուր ֆիքը մխրճած կեանքին ուղղակի սրտին մէջ:

Պիրկ էր, կրքոտ, յարաշարժ: Հոգը չէր՝ թէ պայծառ լուսնկաներ կան աշխարհի վրայ: Հոգը չէր՝ թէ ջուրերը նաեւ գեղեցիկ են, եւ աշնան իրիկունները սարահարթներու վրայ՝ զմայլելի եւ տրտում: Դեղին ու ցուրտ խոզանոներուն գիրկը նետուած՝ ջղայնացած անօթութիւնն էր ան, անօթութեան վսեմ բարկութիւնը: Բայց մա՛նաւանդ, անպայմանօրէ՛ն ապրելու կրքոտ ազդարարութիւն մըն էր Պեքասայի դաշտին այդ մուկը:

Կը թրթռար մարմինը, կը նառագայթէր ուժ եւ նարտարութիւն: Իր գորշ մորթին տակ մուկի միսէ աւելի, բնութեան շքեղ մէկ թիւրիմացութեամբը, ան ունէր կարծես կատուի՛ միս, իր բուն թշնամիին իսկ միսէն: Որով վայել էր, որ ան կատուի՛ կտոր մը ըլլար, քան ամայի գետինոներու վրայ թափառող թշուառ մուկի մը պզտիկ զանգուածը:

Բայց այդ մուկը տիեզերքին վեհագո՛յն բնազդն էր անշուշտ, աշնան իրիկուան այդ խորունկ անօթութեան եւ անապահովութեան մէջ, ապրելու վերջնական ազդարարարութիւն մը ըլլալուն:

Աստուած զինք ստեղծած էր մանր եւ դրած... Անհունի՛ն մէջ: Երկու հարիւր կրամ միս ու ոսկորի մէջ՝ կեանքին խելացի ու խորհրդաւոր Արարիչը պատրաստած էր անսահմանութիւնը իր բոլոր երկնակամարներով: Եւ Պեքասայի մուկը մանր ժանիքներով կը մաքառէր ահա, իր տեսակին պահպանութեա՛ն համար:

Ճարպիկ էր, ճկուն, գեղեցիկ: Հոյակապ ու հերոսական: Իր աննշան մարմնի ծաւալին մէջ խտացած, տարօրինակ փայլ ու կարծրութիւն առած ըլլալու էր ուտելու, անօթի չմեռնելու անսպառ եռանդ մը, անկարեկիր բնազդ մը: Լափող ախորժակի մը սեւ կորիզն էր այդ մուկը՝ մուք, մուք:

Կատաղի էր: Կրնար իր կեանքին պահպանութեան համար, եթէ հարկ ըլլար ատոր, ամբողջ երկրագունտը կրծել այդ գորշ, գէր, կայտառ ու կորովի մուկը: Մարմնով մուկ՝ բայց առի՛ւծ մը կը թուէր ապրելու իր տենդով:

Գորշ էր, գէր, վայրագ: Ու կրնար վախնալ անշուշտ: Իր մորթին սահմանէն դուրս՝ ամէն ինչ օտար էր, ամէն ինչ թշնամի, ամէն ինչ դժուարութիւն: Իր մորթին գորշ ատեներէն դուրս՝ անմիջապէս կը սկսէր տարածուիլ ընդդէմ իրեն, Զարին անողոքմ աստուածութիւնը, որ կրնար ամէն բոպէ կե-

digitised by A.R.A.R.@

բր բնել զինք օձի մը, կատուի մը, իրմէ զօրաւոր որեւէ ուրիշի մը: Իր ապահովութեան սահմաններն էին հետեւաբար պոչի ծայր մը, քիթի ծայր մը, ոտքերու եւ ականջի ծայրեր: Ասոնցմէ դուրս կար եւ ասոնցմէ շա՛տ զօրաւոր աշխարհը կար, սնունդ՝ զոր հարկ էր ամէն օր շահիլ, վտանգելով ինքզինք: Ու թերեւս ապրելու այդ տարօրինակ առեղծուածին համար, ան, բարձր հարթավայրերու խոնարհ դաշտամուկը, կտղած էր տակաւ, զօրացած ներքնապէս եւ, ի վերջոյ, սեփական վախին վրայ հաստատած ու պարզած անկախութեան դրօշակ մը: Մեծ ուժերու դէմ զգուշաւոր եւ խորամանկ՝ այլ բացարձակ անգթութեան մը կայծակը ըրած էր ինքզինք տկարներուն հանդէպ:

Ստեղծուած էր, պիտի ապրէ՛ր: Իր վրայի մորթը կ'ուզէ՛ր ատիկա, ոսկորները կ'ուզէի՛ն ատիկա: Պիտի ապրէր՝ ընդդէմ հողին վրայ ու երկինքին մէջ գտնուող բոլոր զօրութիւններուն: Բախելով անոնց հետ: Զուզելով ընկնուիլ, պարտուիլ, մեռնի՛լ: Պարզ դաշտամուկ՝ ամենամեծդի եւ վտանգաւոր խաղը պիտի խաղար ինք եւս՝ ինչպէս նանեն, առիւծը, մարդը, փոքրիկը: Կեանքին վտանգաւոր խա՛ղը···

Բնազդ էր ան, արիւ՛ն եւ Անյայտութենէն նետուած կեանքի կտոր: Ու կեանքը հրաման մըն էր, եւ ինք պիտի կատարէր այդ հրամանը, նոյնքան պատուով ու վեհութեամբ, որքան փիղը, որքան վագրը, որքան իր ցեղին թշնամին,– ահարկու դաժանութեանց թագակիր կատուն:

Ըստ այդ դաժանած, վեհացա՛ծ մուկին՝ տրուած կեանքը լիովին ապրելէն դուրս՝ չկար ուրիշ օրէնք: Չկար անոր հաւասար ոչ մէկ ուրիշ նուիրականութիւն: Եւ ապրողները կ'ապրէին՝ ընդդէմ ամէնուն, ընդդէմ ամէն վտանգի, ամէն արհամարհանքի:

Կեցած էր քիչ ետք ճիշդ ծակին քով, քիթը տնկած օդին մէջ, կարծես կը փիլիսոփայէր նիցչէական այս մուկը·

— Վա՛յ անոր, որուն քիթին ծայրը բաւականաչափ խորամանկութիւն չկայ, ու եղունգներուն մէջ՝ ո՛ւժ:

— Վա՛յ անոր, որուն ականջը չունի Զարիքին ծածկագրութեանց բանալին: Վա՛յ այդ տեսակ անհատին, մա՛նաւանդ ժողովուրդին:

— Վա՛յ անոր, որ հեռու է իր ապաստանարանէն, ռազմադաշտէն, հողէ՛ն: Վա՛յ այդ տեսակ անձերուն, վա՛յ այդ տեսակ ազգերուն:

— Եթէ հեռու ըլլայի ապաստանարանէս, ռազմադաշտէս եւ հողէս՝ անխելք պիտի ըլլայի, պիտի վախնայի միշտ ու

digitised by A.R.A.R.@

տկարանայի: Մանր ու վերացական մուկերու պէս պիտի ըլլայի, մանր եւ օդային ժողովուրդներու պէս:

— Մեծ ու մենաւոր մուկ մըն եմ, գրեթէ աւազակ մուկ մը: Մուկի մորթիս տակ ունիմ գիս հալածող թշնամիիս միսէն, կատուի՛ միսէն: Տեսայ, որ այդպէս պէտք է: Անխելքութիւնը կ'ատեմ: Անօթութիւնն ու վախն ալ: Կը սիրեմ իրիկունը, ստուերը, տարածութիւնն ու վտանգը:

— Ուրիշ մուկերու պէս չեմ: Ջանգուածներու մասնիկը չեմ, անոնց փոշին չեմ: Գերի, տկար, վատթար չեմ: Ոչ մէկ ալիւր գիս կը կաշառէ եւ ոչ մէկ շաքար կը հմայէ: Կը խնդամ ջաղացպաններուն վրայ եւ կը պժգամ շաքարավաճառներուն նենգաւոր ժպիտէն:

— Ու չեմ նաեւ այն մուկերէն, որոնք ցրանցքներու շուրջ կը տխմարանան եւ կամ առտուան արեւին տակ, անօթի, ծարաւ, երկչոտ՝ խմբական հաւաքոյթներ կը սարքեն, ժողով եւ միթինկ կը գումարեն: Աւերակի աւրուած հոգիով մուկ մը չեմ: Ճանկ ունիմ, քիթ եւ կամք. անո՛նց կը վստահիմ: Կը սիրեմ ազատութիւնը, նաեւ լոյսը կէսօրուան եւ տարածութիւնն ե՛ր կեանքին:

— Թող ասկէ ետք անհատներն ու ազգերը իրենց մորթին տակ աւելի՛ զօրաւոր բան մը կրեն, քան որ կրած են դարերու դժբախտութեան մէջ. թող հաւասարի իրենց մկանին զօրութիւնը թշնամի մկանին արիւնարբու զօրութեան, թող իւրացնեն թշնամիի՛ն մկանը, թշնամիի՛ն ջիղը, թշնամիի՛ն բարկութիւնը: Եւ թող անոնց քիթին ծայրը՝ հեռաւոր հոտառութիւններն ու նարտարութիւնը գան ու միասին բնակին:

ԵԴՈՒԱՐԴ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

1936 չրջանաւարտներէն։ Մնած է 1975ին, Պոլսոյ Նախակրթութիւնը կը սուտանայ Պոլսոյ ազգային վարժարանին մէջ, ուրկէ չրջանաւարտ բլլալէ ետք, իրրեւ դիւրօթիկ ուսանող՝ կը յաճախէ Ճեմարան։ Ապա կ՝անցնի Պէյրութ Ֆրանսական Համալսարան, ուրկէ եւ կը վկայուի իրրեւ բժիշկ։

Համալսարանական իր կրթութիւնը սուտանալէ ետք, կը վերադառնայ Պոլսոյ եւ իր գործն ու մասնակցութիւնը կը բերէ գաղութին ազգային եւ մշակութային կեանքին։ Այս չրջանին մաս կը կազմէ «Գոյամարտ» չաբաթաթերթի խմբագրական կազմին։

Վաթսունական թուականներուն կը վերադառնայ Պէյրութ եւ 1962ին մաս կը կազմէ «Բագին» ամսագրի խմբագրութեան՝ մինչեւ 1973։ 1969ին՝ կը սուտանձնէ «Ազգակ շաբաթօրեայ – դրօշակի» վարչ. խմբագրի պաշտօնը, զոր կը վարէ մինչեւ 1978։ 1983 Յունուարին կը սկսի հրատարակել «Փարոս» երկշաբաթաթերթը, որմէ յետոյ կը սեպնէ տասնամեակ թիւեր։

Բժշկական եւ հրապարակագրական աշխատանքներուն զատ՝ գործն ունի մասնակցութիւն կը բերէ լիբանանահայ ազգային–հասարակական եւ մշակութային ու կրթական կեանքին։

Դպրոցական գրաւոյանները՝ սկսած՝ Բ. Սեւակ գրչանունով թէ ազգանէ անունով սփիւռքահայ մամուլին աշխատակցած Բ. Փափազեան հրատարակած է երեք հատորներ՝ «Պատմութեան ենթագրոխմբ» (1966), «Լուսինի Փիրամիտները» (1968), եւ «Թատերգութեան արուեստը» (1977)։

Ներկայիս, կ՝ապրի Պէյրութ։

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՄԷՋ ՏԻՐՈՂ ՈԳԻՆ ԵՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏԸ

Կը մտածեմ, որ կար անկասկած գաղափարական մթնոլորտ մը Ճեմարանի մէջ եւ Ճեմարանի յատուկ ոգի մը։ Սակայն, երբ կը փնտռեմ ձեւաւորումը այդ գաղափարականին կամ ոգիին, չեմ գտներ պատեբէն կախուած, նշանախօսք մը գրկած տախտակներ. «Ազատութիւնը մարդուս մեծագոյն գէնքն է» կամ՝ «Ուղղամտութիւնը առաջին աստուածութիւնն է մարդուն» պարզունակութեամբ, ոչ այլ կը հանդիպիմ հապճեպ կամ ծիսակատարութեանց ստանդարդներու։ Ընդհակառակն, կը տեսնեմ Ճեմարան եւ Ճեմարանականները ապա՛ռ նման ձեւական մղումներէ կամ կաչկանդումներէ։ Կը տեսնեմ գանոնք ԱԶԱՏ, բառին լրիւ եւ իրական առումով, եւ թերեւս, հիմքը այնտեղ տիրապետող գաղափարական մթնոլորտին եւ ոգիին ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆՆ էր։

digitised by A.R.A.R.@

Ազատութիւնը պէտք չէ շփոթել անիշխանութեան հետ, ինչպէս ատենին կը շփոթէին շատեր ու կը գանգատէին ճեմարանի մէջ տիրող տոնկարգապահութենէն»:

Իրրեւ ուսանող, կամ իրրեւ ուսուցիչ հոն անցուցած տարիներուս ընթացքին, ոչ մէկ օր հանդիպեցայ անկարգապահութեան: Ամէն օր ոսկեայն դէմ յանդիման կը գտնուէի մտքի ու հոգիի ազատութեան:

Անոնք, որոնք կ'ուզեն աշակերտը տեսնել քարացած անշարժութեան եւ լռութեան մէջ, յանուն կարգապահութեան, առանց որ իրենք թափին պէտք եղած ճիգը, առինքնելու համար աշակերտը, գրաւելու համար անոր միտքն ու հոգին, անոնք չեն մտածեր իրենց յանձնուած տղոցմէն ու աղջիկներէն ապագայ մարդը, հայ մարդը պատրաստելու մասին, այլ կը ձգտին միայն իրենց հանգիստին ու կ'ուզեն աշակերտը մտցնել կաղապարի մը մէջ, դնել զայն մամուլի մը տակ ու ճգմել կարգապահութեան գլանին ներքեւ այնպէս, որ ո՛չ բերանը բացուի, ոչ ալ անդամները շարժին, երբ իրենք խօսին:

Զարկած էր զանգը ու դասարանէն ներս էր մտած Շանթը: Կանգնած էր սեղանի առին, կը խօսէր յունական քաղաքակրթութեան մասին, անոնց տաճարներուն մասին, քուրմերուն, վէստալեան կոյսերուն, գոհարերական արարողութիւններուն մասին, Փերիքլէսի մասին: Ցասնվեց կամ տառնութ պատանիներ, անտեսանելի թելերով կախուած իր շրթունքներէն, մոռցած գուրսը ծառերուն մէջ խաղցող տաքուկ արեւը, գրօսանքն ու խաղը, փոխադրուած էինք Ակրոփոլ, Փարթենոնէն ներս, կամ կը ճեմէինք Սոկրատի ու Պլատոնի հետ, երբ զանգը, ուրիշ պահերու փրկարար զանգը, այս անգամ անողոք՝ կը կորէր թելը, խլելով մեզմէ գժգոհանքի հիշ մը:

Կարգապահ տղաք էինք ու աղջիկներ այդ օրը եւ անկէ ետք մի՛չտ՝ Շանթի դասերուն: Կարգապահ այնպէս՝ ինչպէս դուրսի աշխարհը կ'ուզէր:

Ազատ տղաք էինք սակայն, ու ազատ աղջիկներ: Ո՛չ մէկ ձեւի պահանջով, հրահանգով, հրամանով չէր ձեռք բերուած մեր լռութիւնը եւ ուշադրութիւնը: Առինքնուած էին մեր հոգիները, գրաւուած էր մեր միտքը, մեր ազա՛ա կամքով կապուած էինք ուսուցիչին:

Ազատութիւնը կը յարգուէր մա՛նաւանդ մտածումներու եւ գաղափարներու կազմաւորման եւ արտայայտութեան մարդին մէջ:

Զգահանջուեցաւ երբեք մեզմէ կաղապարուած մտածումներու արտադրումը, շատիկ խօսքերու գործածութիւնը, պարտադրուած պաշտամունքը այս կամ այն գաղափարին, կամ անձին, կամ մտայնութեան:

Ուսուցիչին եւ աշակերտներուն յարաբերութեանց ազատութիւնը կը մղէր աշակերտը ըլլալու արժանի իրեն հանդէպ յայտնաբերուած վստահութեան: Հազուագիւտ էին Շանթի միջամտութիւնները կամ սաստերը. եւ սաստ ըլլալէ աւելի զարմանք մը էին անոնք, որ այդ տղան, կամ աղջիկը կրցեր էր այդ պիսի տգեղ քայլ մը առնել. չէր սպասուեր իրմէ, ուրիշ բան կը յուսացուէր, տարբեր ճանչցած էին զինքը, ի՞նչ էր պատահած արդեօք:

Ու ան, որ հոգի մը ունէր, ու գէր կամ չոր գէր, ինքն իսկ պիտի ամչնար իր ըրածէն եւ արբագրէր ինքզինք, ձգտելով արժանի ըլլալ իր մասին կազմուած լաւ կարծիքին:

Այդ ազատութեան կը պարտին ճեմարան յաճախողները կամ աւարտողները՝ իրենց անհատականութեան շճգմուելը, լոսափակնալը, իրենց հոգիի լաւ կողմերուն փթթումը եւ դիտակցութեան զօրացումը:

Այնքա՞ն լրիւ եղաւ այդ ազատութիւնը, որ գտնուեցան ճեմարանը աւարտող շրջանաւարտներ, Շանթը չսիրող ճեմարանականներ. ճիշդ է՝ հազուագիւտ, բայց կայի՛ն. եւ ոչ մէկ օր դասնութեան արտայայտութիւն չխլեց անոնց գոյութիւնը ճեմարանի վարիչներուն եւ ուսուցիչներուն բերանէն:

digitised by A.R.A.R.@

Նիկոլ Աղբալեան

digitised by A.R.A.R.@

Ու պատուիրելը շարունակեց հոգիով ու մտքով անկաշկանդ մարդիկ պատրաստել։

Երկրորդ հիմնական կիրը, որ կը տեսնեմ այսօր, յեւասդ սրձ նայուածքով, անհուն սէրն էր, ու պաշտամունքը այն ամէն ինչին, որ հարազատօրէն հայկական էր, հայ ժողովուրդի մտքին ու հոգիին բերքն էր, Հայոց պատմութեան յուսալի հանգրուանն էր։

Այդ խորունկ սիրոյ մարմնացումը Ազրալեանն էր եւ, ի տես հայ ժողովուրդի անցեալի մեծութեանց՝ անոր աչքերէն հոսող արցունքը։

Արշակ Բ. Շապուհի վրանին մէջ կը պարուէր ու երբ կու գար Հայաստանէն բերուած հողին վրայ, կը գոռար իր ձայնը հպարտ, անընկճելի, ու կը փայլէին Ազրալեանի աչքերը. կ'անցնէր պարսկական հողին վրայ եւ հլու-հնազանդ կը գառնար Արշակ, քմծիծաղ մը գծագրելով Ազրալեանի դէմքին վրայ, որովհետեւ գիտէր, որ անկորնչելի հայու ոգին պիտի արթննար Արշակի մէջ քիչ ետք, կրկին ոտքը հայ հողին վրայ դնելուն պէս։

Փաստաս, Եղիշէ, Խորենացի կ'ըսէր այնպէս՝ ինչպէս ուրիշներ պիտի ըսէին Աստուած, Որդի, կամ Հոգին Սուրբ։

Կ'ապրէր մեր բոլոր դարերուն մէջ, բոլոր դարերու հայու հոգի ու նեցողներուն, հայու թեան գանձերուն պաշտամունքը ու նեցողներուն հետ, ժամանակակից ապրումով։ Սահակ կաթողիկոսի հետ գիրերու փնտռտուքը ունէր, Ներսէսի հետ կ'աղօթէր բազկատարած, Արշակ Բ.ի հետ կը տառապէր Անյուշ բերդին մէջ, կ'արտասուէր Անիի աւերակներուն վրայ, անցեալ ու խորտակուած բոլոր փառքերուն վրան հայուն։ Կը գուրգուրար ժողովրդական երգի մը բառերուն վրայ, անոնց հարազատ իմաստի պահպանման վրայ. «Թիկոն, Թիկոն, Թիկոն ալ»ն կը գառնար «տոլլէ մի՛ կոնալ, Ապոն Թող կոնալ» ու երգը կը կենդանանար, Ապոն հոգի ու մարմին կը ստանար, հայ գիւղացիի անհուն բարութեամբ ու տառապանքով, չուրջպարի կը մտնէր իր սիրած, սակայն ուրիշ մարդու գացած աղջկան հետ եւ, ի տես անոր յուզումէն կիսոտուած՝ կը պաղատէր «տոլլէ մի՛ կոնալ, Ապո՛ն Թող կոնալ...»։

Կոմիտասը՝ իր հոգիին ամբողջական խորութիւնը կը գտնէր Ազրալեանի շրթներէն ծորող բառերուն մէջ ու Հայր Յակոբոս Տաշեանը կը գաղրէր հեռաւոր վանական մը ըլլալէ ու կը գառնար հայ պատմագիրներուն, գրչագիրներուն չղթայուած օղակ մը եւ մխիթարեան վանատան խցիկը կ'ըլլար հայկական լեռնաշխարհի փէշերուն թառած վանք ու տաճար հայ մտքի, հայ հոգիի։

Զէ՛, Ճեմարանի պատերուն վրայ չկային ոսկետառ տախտակներ՝ «Մահ իմացեալ անմահութիւն է» կամ այլ մեսրոպեան պատգամներ պարունակող։ Կար իր սեղանին եռեւ Ազրալեանի սպիտակահեր գլուխը, որուն վրայ եկած էին հանգչելու յուսապակները Ս. Մեսրոպի ու Սահակի, Խորենացիի ու Նարեկացիի։

Ու նաեւ հպարտութիւնը կար այնտեղ։ Արժանիքներով հարուստ ժողովուրդի արժանաւոր զաւակներուն հպարտութիւնը հայ ծնած ըլլալու։ Սոսրակայութիւն կպացումէ տառապողները ըմբռնել չէին կրնար ատիկա ու յաճախ գերակայութեան զգացումին կը վերագրէին հրնուանքը, որ կը ծագէր Շանթի աչքերուն մէջ՝ ի տես «Համագգային»ի Թատերասէրներու ձեռք բերած յաջողութեան, կամ ճեմարանականի մը, կամ ոեւէ հայու ձեռք բերած յաջողութեան համար Ազրալեանի արտաբերած հիասքանչ «տեսա՞ր...»ը։

Հպարտութիւնն ու զոհողութիւնը հոմանիշ չեն իրարու եւ երկրորդը անոնցմէ մուտք չգտաւ Ճեմարանի մէջ։ Սակայն կար ցեղի արժէքներու գիտակցութեան բերած վտրակող հպարտութիւնը բոլոր անոնց մէջ, որոնք վաղուան հայ մարդը պատրաստելու մեսիան ունէին։

digitised by A.R.A.R.@

Ինքնահաւատն ու մեծամիտ կոչուեցան հեմարանականները յաճախ ու քիչ մը ամէն կողմ։ Գանուեցան թերեւս ինքնահաւատներ ու մեծամիտներ, հեմարանական ըլլալը դրամապլուխ մը կարծողները, սակայն չէր գար ու չէ՛ր կրնար կոպ նման ապրում մ մը հեմարանէն, ուր տիրող ոգին ու գաղափարական միջավայրին հետ խառնուր կը համեմատէին մեծամտութիւնն ու ինքնահաւատութիւնը։ Արտաքին միջավայրի ապրումներուն արձագանգը եղան հոգեւոր ապիւռ քանի մը դէպքերը, կամ նշոյլները ինքնահաւատութեան ու մեծամտութեան։

Համեստութեան մարմնացումն էր հայ հոգիի մարմնացումն իսկ եղող Ակրաթեանը, դասարանէն ներս թէ դուրս, դասախօսական սրահներէն ներս, կամ ժողովներու մէջ։

Անվիճելի գեղեցկութիւններ արտադրելէ ետք մասնագիրներու մասին հոգիները խռովող դասախօսութեան մը ընթացքին, աւարտում մէն ետք «ժանդրանալի չեղա՞ւ արդեօք» կը հարցնէր իրական անձկութեամբ ու երբ հակառակը կը պնդէինք, նոր միայն խանդավառութեան ալիքը կը բարձրանար իր գագաթն ու նոր թափով կը վարակէր չուրջինները։

Շա՞ղթը, անմատչելի կարծուած Շա՞ղթը եւ իրապէս չատերուն անմատչելի մնացած Շա՞ղթը պիտի ըլլար օրինակը ինքնահաւատութեան կամ մեծամտութեան։ Ինչպէ՞ս պիտի կրնան սակայն իրենց անմատչելի մնացած Շանթին համար մեծամիտ ու ինքնահաւատ էր ըսել, քանի որ իր անմատչելիութեամբն իսկ անծանօթ մրն է ան անոնց համար։ Իսկ անոնք, որոնց մատչելի եղաւ Շանթը իր մանկական պարզուկ հոգիով, կրնա՞ն արդեօք նման յայտարարութիւն մը ընել. պիտի այրին չրթունքները անոնց ու խիղճը պիտի չարչրկէ իրենց հոգին։

Ու գլխաւոր թեան, պոպպատեայ կոմքի, անասյթոք եւ չարուն հակակայ յատաջիւադացքի մարմնացումն Շանթը զրաւած էր իր հոգին կեանքէն եկող հարուածներուն դէմ, հոգիին թոիչքը արգիլող առօրեայի տափակ ու գռեհիկ ըսի-բրաւներուն, միջամտութիւններուն, պահանջներուն դէմ ու կը թուէր զրահին բախողներուն, որ Շանթը արհամարհանք ու նէր մարդոց հանդէպ։

Զրահները իր հոգիին կ'իյնային, երբ կը վճռէր, որ գիմացինը անասակ էր ակնոցն ի վար հոսեցնելու Գեւոքար լեռան ստորուտ տեղի ունեցող կռիւներուն, գոյութեան կենդանական պայքարներուն ապմու կը։ Ինք չատոնց բարձրացած էր գագաթը ու ձորերու օդը կը նեղէր գինք, մինչ բարձու նքներու վրայ բուսնող խոտին ու ծաղիկին հանդէպ, լեռներու կոպին գարնուոց գեփիւռին ու հովերուն հանդէպ գուրգուրանք ու սէր ունէր միայն ու չյագեցած կարօտը աւելի բարձրին։

Աւելի բարձրի՞ն, ո՛չ աւելի փառաւորին։

Շանթը կպացակա՞ն տիպար։ Այո՛. խորքին մէջ նոյնիսկ ռոմանթիք եւ լիրիք. անասակ նիւթապաշտութեան բերած մեծամտութենէն եւ ինքնահաւատութենէն։

Արահին խորքը կանգնած, անչաթ, նայուածքը դամած սանդուխներէն խառն ի խուռն բարձրացող աշակերտներուն, Շանթ կը սանձէր իր աչքերուն փայլումն իսկ խոպոր նոր ձգած, երեսները քրտինքով ծածկուած տղաքը ու կը մղէր պանոք կոճկուելու եւ հանդարտած մտնելու դասարան։

Հնարա՞ւոր ու բարձր։

Վերարկուն ու սերտուն, կապակը ափին, ուղղիր գեղեցիկ թատերական մը պատմում մին՝ «Ցեւոս՞ֆ, չարուն նակէ՛...» ու աչքերուն մէջ ծագկած ժպիտ մը, երբեմն քաղցր, հնչական խնդուք մը, մօտիկ քեզի, այնպէ՛ս մօտիկ, որ կը մոռնաս ապրածդ թիւնը գինքը քեզմէ բաժնող ու ան կ'ըլլար մօտ ու մատչելի։

digitised by A.R.A.R.@

Հպա՞րտ։ Այո՛։ Հպա՛րտ՝ հարստութեամբը ցեղին ու ցեղին գոտանիներուն։ Հպա՛րտ՝ մտքի ու հոգիի արժէքներով, հպա՛րտ՝ հայ ժողովուրդով, հպա՛րտ՝ մարդկայինով, այո՛։ Ու կը ճառագայթէր այդ հպարտութիւնը ամէն ցաւի, ամէն խօսակցութեան, ամէն բանախօսութեան, որ կու տային ինքը՝ Շանթը, կամ Աղբալեանը, վարակիչ ջերմութեամբ մը ոգոգելու համար ունկընդիրները, աշակերտ կամ ոչ։

Ու այս բոլորին շաղկապը, մղիչ ուժը կամ խարիսխը՝ մղումը աշխատանքի, մղումը գիտակցելու, որ ճեմարաններն ու համալսարանները անպամ հանգրուան մըն են միայն մարդկային մտքի անյագ ծարաւին յագեցմանը համար, որ տնտրաժեշտ չեն համալսարանները, եթէ կայ յամառ աշխատանքի կարողութիւնը, եթէ կայ նոր հորիզոններ բանալու, տեսնելու, ծարաւը, եթէ կայ ինքն իր մէջ աւելի ու աւելի բարձրանալու տենչը։

Օրինակը կու գար Աղբալեանէն, որ մինչեւ ճեմարանի սրահին մէջ մուքը տիրապետելը, կարդալէ ետք, յոգնած գիրքը կը դնէր թեւին տակ, դուրս կու գար բակ, երթալու համար տուն, ու բակին մէջ յամեցող արեւի վերջին ցոլացումներուն ի տես «պա՛հ, դեռ լոյս է եղեր» կ՚ըսէր ու կը բանար գիրքը, ոտքի շարունակելու համար իր ընթերցումը։

Կու գար Շանթէն, որ ամէն առաւօտ կ՚անցնէր գրասեղանին առջեւ մտքի աշխատանքը շարունակելու, ինչ որ այ որ ըլլար, երբ այ որ ըլլար։

Օրինակը կու գար։ Ահա դաղտնիքը ճեմարանի գաղափարական ոգիին։ Իրենց կեանքովն ու կենդանի օրինակովն էր, որ ոգեղէնը կ՚առաջացնէին Շանթն ու Աղբալեանը։

Հիմա, որ չկան, կարելի է այլեւս ըսել,— մարդն էին անոնք, վեր մարդերէն։ Հայն էին անոնք՝ վեր ազաւազուած հոգիով հայերէն։ գաղափարներու մարմնացումն էին եւ ամենօրեայ ճառագայթումով, անդադրում սպառումով կը բերէին սէրը ազատութեան, պաշտամունքը ամէն ինչի, որ հայ ժողովուրդին էր հարազատօրէն, հաւատքը հայուն արժէքներուն եւ ապագային հանդէպ, հպարտութիւնը հայուն ու անյագ ծարաւը գեղեցիկին ու բարձրին։

Անոնք չկան այսօր, կայ սակայն արձակուած լոյսը, որ առաջնորդութեամբը ուրիշ գաղափարի քուրմի մը պիտի շարունակէ դեռ երկար թափանցել աշակերտութեան եւ շրջապատի հոգիներէն ներս, տանելու համար այնտեղ մեծարժէք գեղեցկութիւնները հայ հոգիին։

Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Հ. ԻՓԷԿԵԱՆ

1936ի շրջանառութեան մէջ։ Ծնած է 25 Յունուար 1919ին, Թէհրան։ Իր արուեստագէտ եւ ուսուցչական հօր՝ Գասպար Իփէկեանի հետ երկրէ երկիր շրջած Հարիւր Իփէկեան հախճապակի կրթութիւնը կը ստանայ հինգ երկիրներու՝ Պարսկաստանի, Ֆրանսայի, Եգիպտոսի, Իրաքի եւ Հնդկաստանի մէջ, իսկ երկրորդական ուսումը՝ Պէյրութի Հայ Ճեմարանին մէջ, որտեղ շրջանը 1936ին աւարտելէ ետք, տարի մը կը հետեւի Պէյրութի Ամերիկեան ճիւղերը գոլէճի դասընթացքներու։ Ապա կը մեկնի Պէյճիքա եւ կ'ուսանի Գրիւքսէլի համալսարանին մէջ, ուրկէ եւ կը ստանայ իր լիսանսն ու ակրեկսիոնը՝ իրրեւ մասնագէտ գրականութեան, փիլիսոփայութեան եւ սոսնձի յիսուսպիտութեան։ Անոնց ուշ, հայն համալսարանին մէջ կը պաշտպանէ իր տոքթորայի ատենախօսութիւնը՝ նուիրուած բանաստեղծ Փանայիթ Իսպիրասի։

Դպրոցական գրաւոր գործերէն սկսած՝ Ատրա գրչանունով կ'աշխատակցի «Հայրենիք» ամսագրին եւ սփիւռքահայ մամուլին, ստորագրելով բանաստեղծութիւններ։ Անոնց ուշ, երբ կ'անցնի Գրիւքսէլ, Ֆրանսերէնով կը սկսի գրել ինքնուրոյն բանաստեղծութիւններ, որոնք կը հրատարակուին պելճիքական եւ Ֆրանսական գրական մամուլին մէջ։ 1943ին, Գրիւքսէլի մէջ լոյս կ'ընծայէ իր անդրանիկ գիրքոգրքը՝ Couleurs de Temps *(«Ժամանակի գոյներ»), որուն 1946ին կը յաջորդէ* Sonates *(«Հնչեակներ»)։*

Երբեմն մը կը գրագրի ուսուցչութեամբ, Պէյրութի եւ Փարիզի մէջ, ուր եւ կը բերէ իր գործուն մասնակցութիւնը մեր հանրային կեանքին։ Կը մեռնի 24 Յունուար 1980ին, Փարիզի Սէնթ Անթուան հիւանդանոցին մէջ։

Հ. ԻՓԷԿԵԱՆ

ԹՈՂ ԳԱՆ ՕՐԵՐ

●

Նիկոլ Ադբալեանին

Ծովեր անդին՝
Մրշուշածին երկիրներու մէջ օտար,
Հայրենաբո՛յր շողն էիր դուն...
Եւ յուշերու թանկագին,
Թախծակարօ՛տ մեղեդին։

Այլաբարբառ, անգորով
Իմաստութեան ժայռերուն,
Մագլցումին մէջ մաշող՝

digitised by A.R.A.R.@

Կիսուած կեանքիս անաւան,
Կապոյտ ծաղիկն էիր գով՝
Թոյն՝ խոնջէնքիս դէմ ժպտող,
Վերելքին դէմ անկայան,
Շիթ մը, լինէն մեր Սեւան...

Ծովեր ասդի՛ն,
Երբ քեզ բերի սի՜րտրս մատեան,
Ինձ ցոյց տուին
Փակուա՜ծ դուռը տրնակիդ,
Լուռ հոգակոյտը փառքիդ
Եւ թաց ողբը, յաւերժացա՜ծ մեկնումիդ...
Տուին նկարդ վերջին,
Ձի՜ւն է իջեր մասիսական նակատիդ
Եւ սառեր է, աչքերուդ խորքը աղօտ,
Նայիրեան սէ՛ր կարօտիդ՝
Զուր սպասումն արցունքոտ:

Զգըտայ քեզ, չրգտայ քեզ՝ իմ անգին,
Ակռորական որբացած.
Զգըտայ քեզ, չգըտայ քեզ՝ եւ բեկուած,
Վերադարձայ սին կեանքին...
Բայց, ո՜վ հըրաշք, հո՛ն էիր դուն,
Հոն՝ ծառերուն ու գետին
Ծիծաղին մէջն ու հեւքին...
Սայաթ-Նովեան տաղերուն
Իմաստութեան ու դալտին՝
Վարդերուն մէջն ու փուշին,
Դինիին մէջն ու վանկին...
Հոն նրրբամա՛տ թառերուն.
Թրթռոին մէջ ու յոյգին...
Վարդաձոշի՛կ պարերուն՝
Նազերուն մէջ եւ սազին:

Գրտայ քեզ հոն՝ վառ փարոս՝
Մատեաններու ադամանդ
Պատգամին մէջ տարածին,
Քաղցրութեան գիրկը նարդոս
Սաղմոսներու հընչաւանդ,
Եւ սրտին մէջ տրրոփուն՝
Հա՛յ դպրոցին ու մտքին:
Գրտայ քեզ հոն, սէգ հերոս՝
Ազատավառ կամքերու

digitised by A.R.A.R.@

Հաւատի՛ն մէջ ասդաահոս,
Եւ պատանի կեանքերու
Պատրանքին մէջ անաշուն։
Թող գան, անդէ՛մ օրեր, թող գան հիմա
Շող, սիւք ու շաղ,
Թող գան մաղուիլ շիրիմիդ վրան,
Ըլլան անհե՛տ...
Ափսոսանքնե՛ր թող հեծկըլտան
Յուշերն անքուն,
Թող գան, վըշտո՛տ օրեր թող գան,
Դուն կաս յաւէտ։
Հայոց ազգին կեա՛նքն է անքաղ՝
Ուր կ'ապրիս դուն,
Կ'ապրի՛ս ուիշ, հեքիաթ անո՛ւն,
Լո՛յս արահետ։
Թող գան, դարով օրեր թող գան՝
Կ'ապրիս յաւէտ՝
Իմ կարօտցա՛ծ, անդա՛րձ մեկնած,
Ձայն յուսաւէտ։

ԱՆՁՐԵՒ

●

Մէկիկ-մէկիկ վարդերը
Կորսնցուցին թերթերն իրենց
Հիւանդանոցի անկողինիս մէջ
Այդ տժգոյն օրուան մէջ։
Իրենց դալուկ հոգին
Կորսնցուցին վարդերը։

Դուրսը,
Կ'անձրեւէ։
Տխրօրէն կ'անձրեւէ։
Դուրսը անդադար կ'անձրեւէ,
Կ'անձրեւէ ու կ'անձրեւէ
Հիւանդ գարնան վրայ,
Անժպիտ աշխարհի մը վրայ։

Հեռո՛ւն, անծանօթին մէջ,
Մէկիկ-մէկիկ, մարմիններ կ'իյնան
Մերկ հողին վրայ։

digitised by A.R.A.R.@

Հեռո՛ւն, անծանօթին մէջ,
Աշխարհի չորս կողմը,
Հուժկու եւ մեծդի մարմիններ,
Գլուխներ մթագոյն մազերով:
Աշխարհի չորս կողմը,
Հեռո՛ւն, անծանօթին մէջ,
Խոշոր այֆեր մանկական
Ստուերին մէջ բաց կը մնան:

Ու այս բոլոր համբ արտերուն վրայ,
Այս անվերադարձ մեկնումները.
Կ'անձրեւէ, կ'անձրեւէ անդադար
Նիցերուն վրայ անպատարագ.
Կ'անձրեւէ, կ'անձրեւէ անվերջ
Մարած արեւներու վրայ,
Կ'անձրեւէ տրտմօրէն:

L'ENFANT PRODIGUE

●

Je briserai les freins
du train de ma vie.
Je briserai les freins
et la lâcherai
au hasard des chemins.
O sainte folie
des rails inconnus
aux troupeaux humains

Je briserai les liens
d'un esclavage serein,
des vitesses tracées
et des gares préconcues.
Je briserai les freins
des présents haïs,
et confierai le train
de mon destin maudit
aux rails de ma folie!

(Bruxelles, 1943)

HOURI IPEKIAN

digitised by A.R.A.R.@

Գասպար Իփէկեան

digitised by A.R.A.R.@

ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆ

●

Հեռաւո՛ր բարեկամ,
Եթէ գիտնայի՛ր
Որքա՛ն պէտք ունիմ, այս իրիկուն
Քու ներկայութեանդ:

Առանձնութեանը մէջ
Սենեակիս,
Կը թրթռայ միջոցը
Ձայներով մարած:

Ասոնք բոլորը խորիմաստ,
Որոնք երբեք
Չպիտի ըսեն մեզ,
Կ'արիւնին պարապութեանը մէջ
Քու բացակայութեանդ:

Հեռաւո՛ր բարեկամ,
Եթէ գիտնայի՛ր,
Որքա՛ն պէտք ունիմ, այս իրիկուն
Քու լռութեանդ:

ՀՈՒՐԻ ԻՓԷԿԵԱՆ

SOLITUDE

●

Ami lointain,
si tu savais,
comme j'ai besoin ce soir
de ta présence.

Dans la solitude
de ma chambre,
l'espace vibre
de sons éteints.

Toutes ces choses profondes,

qui par nous jamais
ne seront dites,
saignent dans la vide
de ton absence.

Ami lointain,
si tu savais,
comme j'ai besoin ce soir
de ton silence.

HOURI IPEKIAN

(Bruxelles, 1941)

digitised by A.R.A.R.@

Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ

Թնչաստան՝ 1931թն: Ծնած է 1915թն, Գուրջայի եւ Գանձակի երկաթուղագիծին միջեւ գտնուող անհայտ կայարանի մը՝ Ընիրդի մէջ: Նախակրթութիւնը կը ստանայ Պէյրութի Մ. Նշան վարժարանին մէջ, ուրկէ շրջանաւարտ ելլալէ հաք 4 տարի կը յաճախէ Հայ ճեմարան:

Դպրոցական պրոգրամներէն սկսած՝ փիրայը Աթթարեան կը սկսի գրել ֆրանսերէն լեզուով: Ուսման ազդ. պատմուածքներով կ'աշխատակցի Պէյրութի ֆրանսատառ մամուլին: Հետեւեալ թուականներուն, իր պատմուածքներն ու հրապարակագրական էջերը կը սկսի տարբերել հայերէնով: Շրջան մը մաս կը կազմէ «Պազմնիք» խմբագրութեան: 1981ին կը հրատարակէ իր պատմուածքներուն փոքր մը՝ «Կնամոլը» գեղեցիկ էջ բնդ հանուր խորագրին տակ: 1987ին, իր թարգմանութեամբ, Մ. Նահանգներու մէջ հայերէնով կը հրատարակուի Հանրի Վէնոյի «Մայրիկս» հատորը:

1971ն ի վեր կ'ապրի Մ. Նահանգներ:

Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ

«ԱՅՍՏԵՂՈՒԱՆԸ ՍՈՒՏԱԿԱՆ Է, ՍՈՒՏԱԿԱՀ՝...»

Լիբանան:

Երբ տակաւին դէպքերուն կը կոչուէր:

Երբ տակաւին Արեւելքի այդ տաքին դաստանները տարերային չեն պիտի թ՝նչ ոգեկոչ այդ պէս սեպ բանաձ, կամ թէ սարսափելիորեն տրիշ ինչ պիտաս մնեբով դրսերի նման ծնուած անձերի մը ծնունդ կարձէք այդ հոգեշնչումը կը շփոթեն էր... Փարիզնեբու հեա, դանաշ, ժպտուն, բարեկիրթ... Զուրեցեբոյ հեա: Երբ տակաւին, երբ տակաւին...

Ես տակաւին Լիբանանի յեանեբը: Մինիկրկանեի կապոյտ, վճիռ ջուրեբուն այդ վերջին ափը մինչեւ իրենց փէշերը սփռած, կապոյտ, թափանցիկ մշուշներով պարուրուած յեանեբը եւ անանց լանջին ու կատաբներուն՝ պա-

digitised by A.R.A.R.@

բակներու պէս ցանուած փայլուն, պարզուն ամարանոց դիւղերը։ Ձերմայա-
փի առաջին իսկ ոստումներուն հետ, ամասը դեռ Պէյրութ քաղաքը իր հեղ-
ձուցիչ թոնիրին մէջ չդրկած, պէյրութցին ինքն այ ոստում կատարած կ'ելլ-
լար դէպի լեռները, հայարնիրով մէջ բարձրութեամբ անոնց լանջերուն թա-
ռած ամարանոց գիւղերը։ Անկասկած, որ պէյրութցիին հետ օդափոխութեան
այդ բարձրարերձ վայրերը փութացած կ'ելլար իր օրերը, ժամերը, անոնց յե-
տին պահերը մինչեւ հրճուանքով ու բերկրանքով լեցուն տեսնելու լիբանան-
ցիին անմրցելի... հանոյամոլութիւնը նաեւ։ Եւ այլեւս երգ ու նուագ, պար ու
խայտանք, երգահանդէս ու պարահանդէս, հանդէ՛ս... հանդէ՛ս անսպառ։
Կեանքը կ'եռար, կը խայտար ամարանոց այդ գիւղերուն մէջ՝ ցերեկներու,
գիշերներու ամբողջ երկայնքին։ Պար ու նուագ, խնճոյք, խրախճանք, զուար-
ճութիւն ու ցնծութիւն անյագ, անյագուրդ։

Այդպէս էր Լիբանան, ամառներով, ձմեռներով, բոլոր, բոլո՜ր եղանակ-
ներով։ Առակագիր Լաֆոնթէնի ճպուռին երանելի անհոգութիւնը յիշեցնող
պարահանդէ՛ս, երգահանդէ՛ս, տօնահանդէ՛ս Լիբանան։

Այդ տարի, կանխահաս տաքի վայրի ալիք մը պատճառ դարձած էր, որ
մենք ալ բոլորին պէս անապարէնք ամարանոց բարձրանալ, գիւղի մեր տունը,
սովորականէն աւելի կանուխ վերադառնալու համար մեր ամառնային ապրե-
լակերպը։ Ամառնային եղանակին պէյրութցիին դէպի լեռները տեսակ մը
վայկատուն կամաւոր գաղթը, տաքէն փախչելու, զով ու մաքուր օդը փընտ-
ռելու, օդափոխութեան եւ այլ պատրուակներու կողքին ու այդ պատրուակ-
ներէն անկախ, կեանքի, կենցաղի, ապրելակերպի փոփոխութեան հնարաւո-
րութիւն մը կ'ընծայէր։ Ամբողջ տարի մը քաղաքին հնչիչ, այլեւս տրտում ու
տաղտկալի առօրեայէն ազատագրուած կ'ելլար այսպէս պէյրութցին եւ երեք
ամիս, երբեմն նոյնիսկ աւելի, քաղաքին հետ կապը պահելով հանդերձ, դիւղը
ապրելու, գիւղական կեանք վարելու պատրանք կ'ունենար։ Եւ լեռներուն
մէջ մնացած էին, կային տակաւին քաղաքակրթութեան ախտերէն դեռ բոլո-
րովին չվարակուած, չխաթարուած անկիւններ, ուր մարդ կրնար ինքզինքին
այդպէս հանդարտ ու նախնական կեանքի մը պատրանքը պարգեւել։ Ցամե-
նայնդէպս, խխունջի մը պատեանին պէս ինքն իր վրայ ոլորուող ցից, ուղղա-
ձիգ այդ լեռնային համբաներով իր կոնակը անգամ մը—երկուք Պէյրութ քա-
ղաքին դարձնելէ ետք, քաղաքացին կը վերանորոգուէր կարծէք, նոր հորիզոն
կը բացուէր անոր դէմ եւ տիեզերքը կը փոխուէր։

Այդ տարի, ուրեմն, Յունիսի դեռ երկրորդ կէսերուն, բարձրացած էինք
ու հաստատուած գիւղ եւ յանձնուած՝ ամառնային մեր տոմարներուն։ Մեր
բոլորէն աւելի, բոլոր տնեցիներէն առաջ ամառնային օրացոյցին ինքզինք
յանձնած էր վեց տարեկան աղջիկս։ Ինքնաշարժէն հագիւ ոտքը վար դրած,
առանց ոչ մէկուն խօսքը մտիկ ընելու, թէ՝ «աղջիկս, քիչ մը սպասէ, տեղա-
տորուինք անդամ մը», գացած ու տան ետեւը իրեւ մթերանոց ծառայող սեն-
եակին մէջ զտած էր իր անձնական հեծելանիւը ու խոյացած դուրս, դէպի
գաշտերն ու պարտէզները, երկար ատեն արգելափակուած եղջերուի մը պէս։
Քաղաքի չէնքերէն մէկուն հինգերորդ յարկի նեղ սահմաններուն մէջ տարի մը
ամբողջ կալանաւոր մնացած բնակիչի իր կացութեան վրէժը կարծէք կը լու-
ծէր այդպէս։ Շաբաթ մը չանցած՝ աղջկանս ընկերու հի Սիլվայնք ալ եկած
էին գիւղ ու տեղաւորուած մեր պարտէզին կից գտնուող իրենց բնակարանին
մէջ եւ, այդպէսով, ամառնային մեր կեանքը, աղջկանս կեանքը մասնաւորա-
բար, ամբողջական իր ընթացքը վերագտած էր։ Արեւուտ, պայծառ, բնութեան
կանաչ ու հոգատար ծոցին մէջ անհոգ, անկաշկանդ ու անվախճան զբօսանքի
ու զուարճութեան շրջան մըն էր, որ կը սկսէր աղջկանս ու իր ընկերու հիին՝

digitised by A.R.A.R.@

Սիլվային համար։ Եւ այլեւս ճոռոմութիւն մը, բղկիւն մը մեր երկուքիս առնելու ոչ ոչ բոլորտիքը։ Առաւօտեան առաջին իսկ ժամերէն մինչեւ իրիկուան վերջին ահմանը վագկուք մը, արշաւ մը՝ մէկ տունէն միւսը ու գագաթ չունեցող իրարանցում մը մեր եւ Սիլվայենց պարտէզներուն մէջ։ Այնքան՝ որ պարտէզները իրարմէ բաժնող ցանկապատին որոշ մէկ մասը քանդուած էր, գետնին հաւասար համբուն վերածուած, սակայն մեզմէ ոչ մէկուն միտքէն չէր անցներ վերականգնել զայն...

Այսպէս էր սկիզբէն ի վեր։ Այն սկիզբէն, երբ աղջիկս ու Սիլվան այլեւս ոտքի կանգնեցան, քալել սկսան։

Այդ տարի, սակայն, քաղցր, յուսաւոր ամառնային այդ եղանակը իր միջօրէին հազիւ թէ հասած, աղջիկս մանկական գուարթ, անստուեր օրերուն վրայ պղտորութիւն մը, սեւ շուք մը ինկաւ։ Ամերիկա երթալու, Ամերիկայէն գալու գրոյցներ հրապարակ ինկան։

Իրիկուն մը, քաղաքէն դարձիս, վազեց դէմս աղջիկս եւ մէկ շունչով.

— Ամերիկան հեռո՞ւ է, պապա...

— Հրմմ...

— Գէյրութէ՞ն ալ հեռու է...

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ, աղջիկս...

— ... Եղեր Սիլվայենք Ամերիկա պիտի երթան,— ըսաւ աղջիկս՝ տեսակ մը անհաւատութեան, արհամարհանքի շեշտով։ Եւ կարճ լռութենէ մը ետք.

— Մենք ե՞րբ կ'երթանք Ամերիկա, կ'երթանք մենք ալ, չէ՞, պապա...

— Սկիզբները մրցումի պէս, մարտահրաւէր կարգալու պէս բան մրն էր Ամերիկա համբորդելու այս հարցը։ Ինչպէ՞ս թէ Սիլվան կ'երթայ եւ ինք չի կրնար։ Ամերիկան ի՞նչ է որ, ինք եթէ ուզէ՝ իր պապան գինք ուրանգնե՛ը կը տանի...։ Սակայն շուտով կնճռոտեցան հարցերը, մթագնեցաւ աղջկանս աչքերուն։ Սկիզբի արհամարհոտ, հպարտ կեցուածքը տեղի տուաւ, փոխուեցաւ մանուկի իր տակաւին վախ պատեաններուն մէջ պարունակուելու, լուծուելու չկրցող մէկ շատ թանձր անձկութեամբ։ Աղջկանս առօրեային մէջ Ամերիկան դարձաւ մասնաւորում, տեսակ մը խուլ, յամառ մտատանջութիւն։ «...Սիլվայենք կ'երթան... Սիլվայենք կ'երթան... Եղեր ա՛լ պիտի չդան... ինչո՞ւ պապա, ինչո՞ւ Սիլվայենք...»։

Կէսօրէ ետք մը, դէպի մօտակայ բլուրները մեր կատարած սովորական պտոյտներէն մէկուն ընթացքին եւ պտոյտի ողջ տեւողութեան սա խօսակցութիւնը տեղի կ'ունենար աղջկանս ու Սիլվային միջեւ.

— Մնաս կները չինեցինք, գալ ամիս կ'երթանք...

— Ի՞նչ այսինքն, պապայիս կ'ըսեմ՝ մենք ալ կ'երթանք...

— Դուք տուներնիդ, պարտէզնիդ ծախեցի՞ք մը որ... սնոտի կներնիդ չինեցի՞ք... նաւ նստելու թուղթերնիդ առի՞ք...

— Է՞հ... ի՞նչ կայ որ... մենք ալ վերջը կը չինենք... վերջէն օրոյով կ'երթանք... պապաս մեզի օթոյով ամէն տեղ կրնայ տանիլ...

— Խե՛նթ... չ'ըլլար, օթոյով չ'ըլլար... նաւ պէտք է, նա՛ւ...

— Կ'ըլլա՛յ... պապաս կը տանի՛,— կը սրդոզէր աղջիկս։

— Օթօ չ'ըլլար բան քեզի,— կը յամառէր Սիլվան յաղթական,— Ամերիկա ծովին վրայէն կ'երթան, նաւի թուղթ պէտք է առնես...

Եւ կարծէք թէ անդրադառնալով ընկերուհիին պատճառած ցաւին եւ դայն մեզմելու մտքով՝

— Դուն հոգ մի ընար,— կ'ըսէր Սիլվան, եթէ՝չ հոգ մի ընար, դուն չես պարնէ՝ նա նորէն կու գամ... գալ տարի շուտ մը կու գամ... գալ տարի չէ նէ՝ տասը տարիէն շուտ մը կու գամ...

digitised by A.R.A.R.@

— Տար տարի՞,— կը գարհուրէր ապչիկս,— եւ այն տաւն ծեր կ'ըլլամ, մեծ մամա կ'ըլլամ...

— Չէ՛, ծեր չէ... չատ մը կու գամ... Ամերիկա՝ ֆիւզէ կայ, անոր հետ յուսին կ'երթամ... եւ ոչ ֆիւզէ կը նստիմ–կու գամ...

Իրիկուն մը ալ Միքմայէն մայրն ու մեծ քոյրը աղջկան «մնաք բարովի» եկան: Շատ բնկճուած կ'երեւէին երկուքն ալ: Կարծէք յանկարծակի կը գործէին Լիւանանը ձգելով: Զէին բաներ ինչ, ասկայն դիւրաւ կը կռահուէր, որ բան մը պատահած պիտի ըլլար բնտանիքին մէջ, առիթներով ոչպէս, որ երկրէն հեռանան:

— Ի՞նչ բնենք,— կ'յուզէր Միքմայէն մայրը ճարահատ մէկու մը չեչտով,— ի՞նչ ընենք... բախտերնիս այսպէս բերաւ...

Այդ օրերուն Լիւանանը չէր ձգուեր: Անմիտներուն մեծաւորը պիտի ըլլար մարդ, կամ չէս դիտեր զրաստ, չմոռանալու ոչ ոքիչ ինչ պատճառ դրդուած՝ Լիւանանէն մեկնելու համար: Հրաժարելու համար կամովին այդ այնքան կարդալու ու հրապուրիչ երկինքէն, այնքա՜ն հրաշալի, հաճոյալի կեանքէ, կենցաղէ: Այդ օրերուն աշխարհի բոլոր եւ անելուն ամէնէն հիւթեկ ու հրապուրիչ... խնամներէն անդամ դժուար թէ կարենային լիւանանեան գրաքէն ինքզինք արտաքսել ասլու պատրուակ գտանոր:

Շարաթ առաւ մը, խոշոր համիոն մը եկաւ, բեռցուց Միքմայենց անասունները ու բոլոր պարտասակները ու եկաւ–գնաց: Իրենք ալ՝ մայրը, մեծ քոյրը, եղբայրն ու ինք, նստեցան ուրիշ ինքնաշարժ մը եւ՝ «մնաք բարով... մնաք բարո՜վ... պայ–պա՜յ... պայ–պա՜յ...» բսին, պատուին ու երան–պացին:

Միքման մեկնեցաւ: Փնտց պղտիկ, կարճատեւ պատրաստ մը երթալու պէս: Միքման գնաց, ինքնաշարժին պատաս հանէն շատ, շմոռցած ապչիկան երեսին պատալով.

— Նորէն կու գա՛մ... նորէն կու գա՜մ... չատ մը կու գա՜մ:

Յաջորդ երկու օրերուն, իրենց կոստուն գիշեր–ցերեկ մյուս ոչ, նստած գոց գրան դիմաց: Խեղճ կենդանին չկրցաւ երբեք գիտնալ, թէ ինչո՞ւ այդպէս ուրարար գուռ ու պատուհան գոց կը մնային: Եւ այլեւս կարծէք հարահատ, ցերեկ ու գիշեր, գիշերնե՛ր մանաւանդ ապիրատամ մյուսիներնէ աբանկ սկսաւ: Երբորդ օրը ա՛լ չկրցանք դիմանալ եւ այդ գիշեր, երբ գարձեալ գոց մնացող պատուհաններուն վերեկերուն դիմաց կատուն այդպէս մյուսներ սկսաւ, ուեւայ, որ ապչիկս ալ մահճակալին մէջ ուրուն նստեր էր...: Երբ գիտուաւ՝ «Գարա,— բսաւ,— Միմին մեղք է, չատ կու լայ, Միքմայէն կ'ուզէ, հաճիս, առնենք մեր տունը բերենք»: Գացինք գիշերով «Միմի՛, Միմի՛» կանչեց ապչիկս: Կատուն հանչցաւ գինք, եկաւ մօտը եւ քիչ ատենէ սկսաւ Առնիք–բերինք մեր տունը, զրդեկցինք գինք եւ ամբոն վերջնաւորութեան մեզի հետ գոգաք տարինք:

Եւ այլեւս նամակ, նամակներ... «Միքեի բնկերս հիս...»: Առաջինը առացանք գիւ գէն մեր իմնալէն երկու թէ երեք շարաթ եւաք, երբ բոլոր պարագներու կարգին ապչիկան պարոյն ալ վերարացուած էր եւ պարոյական մանուկներուն հետ օրերն ալ հագած էին իրենց ուժգական տարազը: Մէկ տարբերութիւնը, որ տատուները այլեւս Միքմայէն հանդիսիկ չէին՝ գինք միասին պարոյ տանելու համար: Եւ ուրեմն, այդ օրերէն մէկուն բնթացքին, ահեռեւ յանկարծ պահարան մը Ամերիկայէն, ապչիկոս անուն գրան, նամակատան մեր հասցէին ուղղուած: Պահարանին մէջ մանիկական անմարմ, անհաւատալի գիրերով... «Միքեի բնկերս հիս», եւ ամբողջ երկու էջ անհաւատալի, ծուռ ուղղագրմ, բեւեռապէս, կարծէք ծանուկ գրաւիչ ներ: Ցեռնելու բան էր ապչիկան ուրախութիւնը: Ուրախութենէն աւելի՝ հպարտութիւն: Ինք տատանէն նամակ կը ստանար, մեծ մարդու կարգին կ'ունենար: Զուր գեց ակիցը ոչ ոքի յանձ–

digitised by A.R.A.R.@

նել, ասկայն հեղեալ, անվիրջ ճգնեալ, բնթերցանութեան ամրոյզ իր պիտութիւնը ի գործ դնելէ ետք, կրցար վերջապէս երեւան բերել... «Միրելի բնկերուհիս»: Մոռցեալդ... հեռաւեալդ կարդացինք.

«Այն օրը Պէյրութ գացինք խոշոր նաւ մը նստեցանք նաւը վերջը մամայիս գլուխը բռնեց: Վերջը ուրիշ շատ աւելի խոշոր նաւ նստանք լոդաց լոդաց նաւը շատ լոդաց շատ շատ հայեցինք Ամերիկա հասանք: Այստեղ գալը շատ հեռու է մէկ հատ նաւ չի բաւեր երկու հատ ալ չի բաւեր: հոշոր նաւէն վերջ մէկ հատ օրօ ալ նստանք շատ հեռու տեղեր գացինք: Այստեղ ես դպրոց կ'երթամ անգլերէն դպրոց շատ ադուոր խոշոր դպրոց է բայց մեր դպրոցը աւելի ադուոր էր... միշտ հեգի կը մոռնամ շուտ գրէ: Ընկերուհիդ Սիլվա»:

Այս նամակէն ետք, Ամերիկան գարձեալ սկսաւ ապիկանս միտքը չարչարել:

— Ասի՞ր, պատա, նաւս տամակ ասի՞ր մեզի ալ,— սկսաւ գարձեալ հարց տալ տեւարաբ:

Զուչցաւ «Միրելի բնկերուհիս» շարքին երկրորդ համարը: Մանկան նոյն անվարժ մատներով, անհաւասար ու ծուռ ապերով երկու լման էջ գարձեալ: Մառնաւոր հիպ պէտք եղաւ գարձեալ, ծածկագիր, բուհասպիր կարդալ կրցողի դիտութիւն նաեւ՝ «Միրելի բնկերուհի»ին տակը չորսուած միւս ապերը կարդալու համար: Այս նամակը օրերով մեր ձեռքը մնաց: Կարդացինք, գարձեալ կարդացինք, անոր քանի մը ապերը մասնաւորաբար: Կարծէք ապիկոն չէր հաւատար եւ կամ ի՞նչ պէտք ունի ապահով ըլլալ Միրվոյին բաներուն:— Դպրոց կ'երթամ, դպրոցէն կու գամ — առօրեայի իր կեանքին մէկ պատկերը տալ ետք, Միրելի բնկերուհին սա շատ դաժան հաստատումները կը կատարէր. «Այստեղ հայերէն չկայ հայերէն խօսիս նէ վրադ կը խնդան»: Եւ քիչ մը անգին. «Այստեղ ադուոր չէ, ընկեր չես կրնար գտնել ամէնքն ալ ուրիշ տեսակ են: Մեր այնտեղը ինչեան ադուոր էր. շատ շատ աւելի ադուոր էր»: Եւ, վերջապէս՝ «Այստեղ ուրիշ տեսակ է, այստեղ հեռու է շատ շատ հեռու է այստեղ դալ չ'ըլլար: Գուն մի գար սիրելի բնկերուհիս, ես կու գամ, ես նորէն կու գամ: Մեծնամ նէ շուտ մը հոն կու գամ»:

Միրվոյին այս նամակը՝ Ամերիկայի մասին ապիկոնս մէջ ծնած այդ տեսակ մը հմայքը, անդիմադրելի կանչը եթէ երբեք բոլորովին չջանդեց, բայց կարծէք թէ սիրաբացուց, պղտորեց:

— Պապա, այդտեղ հեռու է եղեր, չատ, չատ հեռու է եղեր,— սկսաւ ըսել եւ ինչ որ աւելի նկատելի էր, երկար ատեն, գրեթէ այլեւս երբեք մեզի համար ալ «նաւի տամակ» տանելու խնդիր չառնդեց:

* * *

Ամերիկայի համար եթէ ասկաւեն «նաւի տամակ» դնելու փափաքներ մնացած էին ապիկոնս մօտ, անոնք ալ մէկէն անհացան, չքացան կապանդի ոսքին Միրվոյին գրկած վերջին նամակով: Հոկայ նաւարով փայլուն, պապրուն ամերիկեան կապանդի քարթ մը, որուն մէջ հոկայական գիրերով «Ճնորհաւոր Նոր Տարի» մը գրուած կար, «Ընկերուհիդ Միրվոյ» շատ յաւակնոտ ստորագրութեամբ, որուն ասկայն կ'ընկերանար երկու լման էջ այդ գէս մանիկան, անկարգ գրութիւն գարձեալ: Նամակին գլուխը անշուշտ բազմած էր գարձեալ անխուսափելի «Միրելի բնկերուհիս», արմէ հաք, իրու է, մոնա կի չատ անվարժ լեզուով ձեւով, ասկայն խոշոր մարդու մը նոյնիսկ սիրաբ բդկաել կրցող հեռաւեալ ապերը.

digitised by A.R.A.R.@

«Կաղանդը եկաւ նորէն։ Հիչ չեմ ուզեր այս տարի։ Այդ իրիկունը հոն պիտի չրլլամ բանի որ ինչ ընեմ չեմ կրնար զալ։ Այստեղ գիտնաս որքան հեռու է։ Շատ շատ հեռու է։ Ինչ ազուոր էր մեր Կաղանդ Պապան։ Անիկա իրաւէն էր։ Երկինքէն կու գար լոյսով շինուած կառքին մէջ։ Առաջ կ'երթար ծովին այնտեղը բոլոր նաւերուն սուլիչները կը զարնէր եկայ ըսելով։ Անգամներ ալ կ'ուշանար շատ կը սպառէինք ինձի եւ բեզի որքան շատ նուէր կու տար։ Որքան ազուոր էր։ Երկինքէն էր մեր Կաղանդ Պապան»։

Այդպէս արտում չեչտերով հեռուն մնացած, «շատ–շատ» հեռուն մնացած այդ իրաւ Կաղանդ Պապային գովասանքը ընելէ, անոր բազում ուրիշ բարեմասնութիւնները յիշելէ յետոյ, Սիլվան յանկարծ կ'ընկղմէր դինք շրջապատող տխուր իրականութեան դառնութիւնը մէջ։ Մանուկի իր մատները ասկէ աւելի յստակ չէին կրնար թարգմանել ու յետոյ թուղթին յանձնել հզօրագոյն, նոյնիսկ մարդոց լեզուները չզթայել կրցող այսքան հզօր վիշտ։ Կ'ըսէր.

«Այստեղ չկայ մեր Կաղանդ Պապան»։

Եւ չես գիտեր ինչ միտքէ տարուած.

«Անիկա աստեղ չի գար։ Փոզոցներուն Կաղանդ Պապան կայ այստեղ։ Փոզոցները լեցուն Կաղանդ Պապա կայ այստեղ։ Այստեղինը շու կայէն կու գայ խանութները կը ծախէ, զանգակ կը զարնէ»։

Եւ վերջապէս՝

«Այստեղուան Կաղանդ Պապան սուտկան է, սուտկան»։

Միջնարար...։ Կարճ դադարէ մը, կեանքի մը գիրքին պզտիկ մէկ էջը հապիւ գրաւող ժամանակամիջոցէ մը ետք՝ հիմա բեմը կը բացուի, նոյն, միեւնոյն դերակատարներով, սակայն այս անգամ... Նիւ Եորքի «Ըմփայր Սթէյթ Գիլտինկ»ի «Թայմզ Սքուէր»ի եւ «Ռաքֆելլըր Սենթր»ի տեսարաններուն վրայ։

Ամերիկեան այս բեմին վրայ գործողութեան ձեռնարկելէ առաջ սակայն, հաւանաբար անհրաժեշտ է վերաքաղ մը, վերյիշեցում մը կատարել Լիբանանի վերջին տեսարաններուն վերջին արարէն։

Եւ ուրեմն, Սիլվային այդ Նոր Տարուան նամակը գայթակղեցուցած, ընդվզեցուցած էր կարծէք պզտիկ աղջիկս։ Չէր հասկցած, թէ ինչպէս փոզոցները կաղանդ Պապան կը լեցուի։ Չէր ըմբռնած Կաղանդ Պապան ինչո՞ւ, ինչպէ՞ս զանգակ կը զարնէ։ (Իրեն համար աղրահաւաքը զանգակ կը զարնէր, տուներուն զիպիլները տանելու համար)։ Եւ մանաւանդ՝ Կաղանդ Պապան, ԻՐ Կաղանդ Պապան ինչպէ՞ս սուտ կ'ըլլայ, «սուտկան» կ'ըլլայ։

— Կ'ըլլա՞յ, պապա, Կաղանդ Պապան քուտ կ'ըլլա՞յ, կրնա՞յ սուտկան ըլլալ,— հարց տուած էր շարունակ տեսակ մը վախով...

Եւ, վերջապէս, Ամերիկայէն կարծէք այլեւս բոլորովին հիասթափ.

— Ա՛յ չերթանք պապա, այլեւս չերթանք,— ըսած, կրկնած էր։

* * *

Բայց ահաւասիկ, հիմա արդէն հոս էինք, ամերիկեան այս բեմին վրայ։ «Չերթանք, չերթանք, այլեւս չերթանք» այդպէս անվերջ կրկնելով՝ մենք մեզ գտած էինք Ատլանտեանի հակայական ջուրերուն այս վերջին ծայրը, առանց նոյնիսկ նոխապէս «հաւի տոմսակ» գնած ըլլալու։ Գտած էինք Լիբանանը, երբ տակաւին «գեղածիծաղ» էր, երբ տակաւին մոնկոլական հրէշային իր դիմագիծը փայլուն, շողշողուն ու հմայիչ դիմակներու տակ պահած–նստած էր։ Սիլվայէնց նման մեր ալ «բախտը այդպէս ուզած էր» եւ, տուն ու տեղ ու

digitised by A.R.A.R.@

ղարակը ձգած՝ հեռացած էինք կարծէք մեր կամքէն անկախ, հսկայ սիալ մը, անհերելի մեղք մը գործոյի հոգեմիճակով։

Դեկտեմբերի սկիզբներն էին։ Հոսու մրն ալ ալրթնցանք, տեսանք աչ–խարհը ամբողջ մաքրամաքուր, պայծիչ, հիրմակ հագուած էր։ Ըսին՝ այս տարի ձիւնը կանուխէն ինքզինք յայտնած էր, եւ թէ՝ այսպէսով Հերմակ Քրիսմրս մը ունենալու յոյսը չտա կան։ Դուրս վազեցինք գրեթէ ամբողջ ընտանեօք։ Զիւն նետեցինք իրարու, վազեցինք, վազվզեցինք հիրմակ տարածութեան մէջ, իրարու հասակ չափեցինք։ Պէյրութի մէջ ձիւնը գրաւիչ, հմայիչ պատկերի պէս բան մըն էր, Սանդինի բարձր ու հեռաւոր կատարներուն տեսարան մեզի ժպտացող եւ որ երեխաներուն ափ մը այդպէս ձիւն կարենալ շոշափել տալու համար կը ստիպուէինք միշտ, ձմրան ցուրտին, լեռները էլլէլ, Տահր–էլ–Գայ–տարի բարձունքները մագլցիլ, շատ յաճախ ալ վերադառնալ գլխիկոր, առանց ձիւնի փաթիլի մը իսկ հանդիպած ըլլալու...

Նի՛ Եորքի հսկայ թաղամասերէն, հելլենական չեմ գիտեր ինչ հրապոյր–ները յիշեցնող «Ասթորիաց»ի մէջ յոյս ալխարհ եկած մեր հայ բարեկամուհին (մոռցանք ըսելու, թէ մեր այսուհետ հասնելէն հազիւ երկու շաբաթ ետք, երի–տասարդ հայ տիկնոջ մը ծանօթանալու եւ անմիջապէս իրեն հետ բարեկամա–նալու հաղուագիւտ բախտը ունեցած էինք), ուրեմն, այս տղնիւ բարեկամու–հին, Բարի Սամարացիի գե՞ր մը ինքզինքին տուած ըլլալու, իր հայ ծագումին տո՞ւրք մը հատուցանելու, թէ ամերիկեան անդլերէնին մլաւիւնին նմանող հնչումներուն պատճառով ծուած, ծամուած ու քայքայուած իր հայերէնին քիչ մը ուղղութիւն տալու դիտաւորութեամբ, ստանձնած էր, ինքնամատոյց կա–մեցողութեամբ յանձն առած էր նի՛ Եորքը մեզի եւ մեզ նի՛ Եորքին ծանո–թացնելու նուրբ եւ փափուկ եւ ոչ–դիւրին պաշտօնը։ Բարձրացած էինք ար–դէն իսկ «Ուորլտ Թրէյտ Սենթրը» երկուորեակին, ապակիի եւ պէթոնի այդ քառանկիւն տգեղութեան, մարդու ձեռքով կառուցուած բարձրագոյն բուր–զերուն այս իրրեւ թէ ամէնէն բարձրին զոյգ գագաթները։ Ելած էինք արդէն իսկ «Ըմփայր Սթէյթ Պիլտինկ»ի ծայրագոյն մասը, այդ բարձունքէն տեսնելու համար դիտարժան նի՛ Եորքի համաստաբաշ գեղեցկութիւնը։ Կամուրջները, թունդսրանները, կարծէք լոյսով կերտուած քնարներու պէս դէպի երկինք սլացող հսկայական կամուրջներուն տակ խեղճուկ, թշուառ մնացած, երբեմ–նի հզօր, բայց այլեւս առասպելի կարգ անցած կոյր փարոսները...։ Տեսած էինք այդ ամէնը, ամէնը եւ զմեզ հիացած, աքանչացած ցոյց տուած...։ Ըրած էինք, ցոյց տուած այնպէս, որ կարծէք երբէք, իր աւերակ վիճակին մէջ իսկ հսկայ, վեհաշուք, մարդու ձեռքով կառուցուած հին թէ նորագոյն բոլոր հրա–չակերտութիւններուն իր փաւապանած սիներուն ու քանդակներուն բաբ–ձունքէն նայող... Պալալէքի մը անմիջական մօտիկէն եկող չէինք մենք։ Ըրած էինք, ցոյց տուած այնպէս, որ կարծէք երբէք, ոնոթեան ամրողջ, համընդհա–նուր գեղեցկութիւնը, ծով ու երկինք ու լեռներ, մէկ ափի մէջ հրամցուող պարգեւի մը պէս իր ծոցին մէջ խտացուած, ամփոփած Լիբանան կոչուող ցա–մաքի մը եկող չէինք մենք եւ որ ամէն օր, ամէն իրիկուն ահեղ, ահարկու մայ–բատուներուն հրկիզումին ականատես եղած չէինք...։ Հրճուեցանք չոր ցեցի պէս մայթի մը ափին տնկուած «Ըմփայր Սթէյթ Պիլտինկ»ով այնպէս ցոյց տալով, որ կարծէք երբիք երկնասլաց ու այլապէս առինքնող «Թուր–էյֆիլ»ի գագաթը չէինք բարձրացած եւ որ այնտեղէն, բազում ու բիւր անգամ... Լոյսի Քոզաքին հրաշալիքը չէինք ըմբռնչնած։

Դեկտեմբերի սկիզբներն էին եւ արդէն... յա՜ղյա՜–ղա–ղա... յա՜ղյա՜–ղա ղա... օր ու իրիկուն, ձայնասփիւռէն եւ պատկերասփիւռէն, ամէն, ամէն ուղ–ղութենէ, փողոցները, խանութները փայլուն, փայլփլուն զարդարուած են եւ արդէն իսկ Եւրոպական Մնուղը դիմաւորելու համար։ Եւ այլեւս ջղայնու–

digitised by A.R.A.R.@

թիւն, գրուանք պատճառուց ամերիկեան այդ Մնուանդի երգերը, յուխտեանս կրկնուց յա՛ղա՞–յա–յա… յա՞ղա՞–յա–յա… կարծէք ասանց այդ յոյս–նեբան Մնուանդ–Զատիկ, Քրիստոս–Յիսուս կարիլի չէ որ յոյս ուշիարհ կան։

— Պապա,– բաւ իրիկուն մը աղջիկս, դպրոցէն դարձին,– Կաղանդ Պապան այսուհետ չուտ կու գայ եղեր, դպրոցը ամբողջ կ'երգեն, այսուհետի Կաղանդ Պապան երգեցո՞վ է, երգեցով…

Այդ երգեցիկ օրերէն մէկուն, ամերիկածին մեր հոյ բարեկամու հին յայտնեց մեզի, որ ան անգամ թեան կարգ անցած սովորութեան համաձայն, այս տարի ևս, «Թաքֆելլրը Սէնթըրս»ի հրապարակին վրայ, Կաղանդի հսկայ ծառ մը բերած–տնկած են դարձեալ, նախկին իր նմանեներուն ամէնէն բարձրը, զոր պիտի զարդարեն ու լուսաւորեն փայլը, Հինգշաբթի իրիկուն։ «Կ'արժէ տեսնել գայն,– բաւ մեր բարեկամու հին,– ուրիշ անգերլ հապարներով մարդիկ հոս կու գան այդ ծառին համար», և յանձնարարեց, որ պատրաստ ըլլանք՝ Շաբաթ իրիկուն երթալու համար։

Գացինք Շաբաթ իրիկուն։ Մեր այդ ապնիւ բարեկամու հին տարաւ զիս ու աղջիկս, աշխարհի եօթը հրաշալիքներէն մէկը կարծէք ցոյց տուողի հաւատքով։ Հսկայական, անծայրածիր ու, մա՞նաւ անդ՝ անկարգ ամբոխ մը, փողոցներու ամբողջ լայնքին, երկայնքին։ Մանկամարդ ու պատանի աղջիկներ ու տղաք, ձեռքերնին խմիչքի մէկական չիշ, կեա–հարբած ու կեա–արթուն վիճակով եւ աղմուկով, հրմշտուկով փողոցները կ'ողողէին։ Ռատտաի կարծիք ուներնալ պէտք էր, այնքան իրարանցում մի մէջ երկու չիտակ քայլ առնելու համար։ Եւ, վերջապէս, «Թաքֆելլրը Սէնթըրս»ի պարիկ այդ հրապարակը եւ անոր գլխուն… ծառը կար, անանք։ Ծառը հոն էր, անմրցելի բարձրութեամբ եւ լայնութեամբ ողողուած։ Երկինքի կարծէք բոլոր աստղերը չեռ գիտեր ի՞նչ հրաշքով, անկարելի, անիրական իրենց փայլով ու գոյնով եկած–տեղաւորուած են «Թաքֆելլրը Սէնթըրս»ի այդ ծառին վրայ։ Եւ իր բոյորտիքը՝ ուրախութիւն, հանդէս, հրճուանք, երջանիկ մրեր, երգեցողութիւն… յա՞ղա՞–յա–յա՞–յա–յա՞… յալա՞։

Ծառը կար, հոն էր, երկինքէն կարծէք այսուհետ իջած, լայնով, գոյնով, համայքով։ Ամէն ինչ կար, ամէն ինչ չուտ էր, ի բաց առեալ… ի բաց առեալ…

Տեսայ՝ պահ մը աղջկանս աչքերը կամուած–կեցած են մէկ ու միակ ուղղութեամբ, մէկ կէտի վրայ։ Ես ալ աչքերս նոյն ուղղութեան դարձուցի, նկատելու համար նոխ, որ մեղմէ քիչ անկին, փողոցին միւս անկիւնը, լայնքու մէջ լողացող ամերիկեան այդ հաշակաւոր վաճառատուներէն մէկը կայ եւ յեսոյ, որ… Ի՞նչ տեսնեմ ապէկ… երկու Կաղանդ Պապա, առատապէսական կարմիր բրենց գլխարկով ու հագուստով, ճերմակ, երկար մօրուքով, իրական Կաղանդ Պապա։ Բայց ձեռքերնին մէկական… գանգակ, անդադար կը զանգահարեն, խառնութեան աղմուկ։ Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս գրած էր Միլման։

Աղջիկս մոռցած էր ծառը, անոր շուրջ տիրող իրարանցումը եւ իր ամբողջ էութեամբ տարուած կը թուէր փողոցին միւս անկիւնը անցնող արձելքով։ Աղջկանս ամբողջ ուշքը այդ փողոցի անկիւնը խառնութեան աղմուկ գարնոց կաղանդ Պապաներուն էր։ Անոնցմէ մէկը, դիրուկ, կարճահասակ մէկը, ուներնք մէկ ոչ գրաւ գանգակը մէկդի ու գնաց նատեցաւ փաճառատան դրան անկիւնը, աթոռակի պէս բանի մը վրայ։ Եւ յեսոյ… յեսոյ… մօրուքը հանեց, գլխարկը հանեց, թշուառ, ճարտար գլուխ մը մէջտեղ բերելով՝ սկսաւ սանտուիչ մը ուտել։ Իսկ աղջիկս, որ յափշտակեալ ածի նման այդ ամբողջը կը դիտէր, ահաբեկուած ձայնով մը՝

— Պապա, պապա, տե՛ս,– բաւ,– ոտ տակոնները… ոտ տակոնները…

ԺԻՐԱՅՐ ԱԹԹԱՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՇՈՏ ՆԱՒՐԵԱՆ

1939թ. չրջանաւարտնիլէն։ Բուն անունով՝ Նահապետ Զոլաքեան։ Մեռած է 1921թ., Ակուռայ (Մարմն Թուրքիա)։ Նախակրթութիւնը կը ստանայ Պէյոլուի մէջ, իսկ երկրորդական ուսումը՝ Հայ մեծարանի գրասենեակներուն մէջ։

Երբեմն մը կը զբաղի ուսուցչութեամբ եւ խմբագրական աշխատանքներով, իսկ աւելի ուշ՝ ուսուցչութիւն։ Յետոյ թուականներուն մտած կը դարձի ելեկտրական խմբագրութեան։

Դպրոցական գրասենեակներէն սկսեալ՝ Ն. Թուղթի եւ աւագանի անունով կ'աշխատակցի տարբեր շարք մը թերթերու, տարբերելով բանաստեղծութիւններ, արձակ էջեր եւ քննադատական ու հրապարակագրական յօդուածներ։

1939թ., Աշտա Նուրեան կը հրատարակէ բանաստեղծութիւններու իր առաջին հատորը՝ «Կանաչ բոցեր»։

Ներկայիս, Աշտա Նուրեան կ'ապրի Պէյրութ։

Ա. ՆԱՒՐԵԱՆ

ԼՈՒՍԱՂԲԻՒՐ

Նայելով դէմքին, չէիր յագենար –
Ինչ թախծատոչոր··· աղաչող աչքեր·
Կորուստին իր մեծ, ինչպէս դիմանար,
Ո՞ւր էին հիմա, լսած էր միայն՝
Լերան Արարատ՝ հովիւ է տղան···:

Առտու, իրիկուն կարօտի ճամբուն
Ղօղանջող զանգա՛կ հաւատացեալի,
Բախտէն հալածուած, լքած հոգ ու բոյն,
Անոնց բայց կանչին սպասող «գերի»·
Լուսայեղց նաեւ գրի՛չ Մաշտոցի
Եւ արեւի ելք՝ բեմերու վրայ,
Անմահութեան հետ գրուցող ոգի –
Նոր ուժին համար, որ Զարենց դառնայ:

Հասակ ըսուածին մենք կը հաւատանք,
Անոր եւ շուքին, երբ միտք են, կորով,
Ցոյսին ալ, եթէ՝ քեւերն են հաւատք:

digitised by A.R.A.R.@

Ցեղափոխութեան մինչ այդ լուռ սալին
Երբ վնիռն իջաւ Կարմիր... կռանով՝
Ղեկավար, գինուոր մոռցան եար ու կին,
Արդար վրէժի արիւնէն գինով:
Փայլակ, որոտում, յառա՛ջ անսասան:
Ուր որ էր հասաւ՝ ահա, փետային
Խորհուրդով առի՝ իմացեայ մահուան,
Անվրէպ զարկի մոսինն իր ուսին –
Կեանքն ինչո՞ւ, ինչի՛, երբ չկար մեռնիլ –
Ան այդ երազին ուխտեալն էր արդէն,
Նախ պէտք էր մեռնիլ ու յետոյ ապրիլ:

Դարերն իրարու թէեւ յար-նման
Արիւնով, ցիդով ու երակներով,
Շատեր բայց կ'ուզեն, որ մեր պատմութեան
Նորին ու հինին մօտենանք... նիշով:
Ահա Վարդանին, դասին ալ կղեր,
Կամաւոր մահուան նոյնպէս ծիրանին:
Ցարդ կը կարծէին հինն է գերիվեր
Ու նորը՝ առուակ, թափուող Տգմուտին –
Թուրքն ինչպէ՞ս սակայն, նոյնել Ցազկերտին
Իւրաստեղծ ու... բուք իր հաթաղանով,
Նիշով չեն չափեր հայուն փետային...

Հայ էր այն դարէն, երբ մարդը ինքզինք
Աննկուն կամքով կու տար... նօթութիւն,
Մոմի լոյսի տակ թափելով քրտինք,
Ապրելով յանուն Բանին անվախճան:
Զինք երբ մենք ճանչցանք, արցունք կար աչքին
Գաղթաշխարհ բերած հողին արիւնով:
Ան սակայն շուտով շարեց ադամանդ,
«Ցոյս»ով իր կազմած տողերուն վրայ,
Իրարու որոնք երբ զան քով քովի՝
Նայէ՛, հասած են Սարդարապատի:

Ճեմելն իրեն հետ պեղում էր հանքի,
Երբ ամէն առտու երազներ շալկած,
Մազաղաթներէն կը հանէր ոսկի.
Արփաչ մարգարէ, գրողին դիմաց,
Ոպէի մը մէջ գայն տանող փառքի:
Ահա՛, ընթերցող, մարդ մը, որ ճամբուն
Նայեցաւ անվերջ, բայց չունեցաւ... տուն:

digitised by A.R.A.R.@ԱՐԵՎՈՒՐԵԱՆ

ՇԱՒԷԼ ՏԷՐ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ – ՄԻՆԱՍԵԱՆ

1943ի չրջանաւարտներէն։ Մնած է Գլխուէջ։ Նախնական եւ երկրորդական ուսումը ստացած է Գլխուէջի Հայ Ճեմարանին մէջ, զոր աւարտելէ ետք, կը յանախէ Գլխուէջի Ֆրանսական Լիսէն, ապա՝ Գլխուէջի Ամերիկեան Համալսարանը, ուրկէ եւ կը վկայուի Գստաւոր Աբու Խաթից (B.A.) տիտղոսով։ Համալսարանական իր ուսումը կը շարունակէ Ֆրանսայի մէջ եւ Փարիզի Սորպոնէն նախ կը ստանայ գրականութեան իր պատենը, ապա՝ տոքթորատ՝ 1953ին։

1956ական թուականներուն, Շաւէլ Տէր Մելքոնեան–Մինասեան իրրեւ խմբագիր յաջորդաբար իր մասնակցութիւնը կը բերէ Գլխուէջի «Ակօսին», Փարիզի «Լիրամս» մանկապատանեկան ամսագրին եւ «Հառաջ» սրամիտներին, առարկելով գրական եւ հասարակական նիւթեր չշափող բազմաթիւ յօդուածներ, իսկ 1969ն ի վեր ան նոյնաբնոյթ յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ կը տպագրէ Գանատայի Ֆրանսական մամուլին մէջ։

1969ն սկսեալ Շաւէլ Տէր Մելքոնեան–Մինասեան կը կը դասաւանդէ Մոնթրէալի համալսարանին մէջ՝ իրրեւ գրականութեան դասախօս։ Հրատարակած է Contes et légendes arméniens (1964), L'Epopée populaire arménienne «David de Sassoun» (1972), Politiques littéraires en U.R.S.S. (1978), «Contes arméniens» (1987), ինչպէս նաեւ «Հայերէնի գիրքս» դասագիրքին Գ., Դ. եւ Ե. հատորները (1978, 1979, եւ 1983)։

Ներկայիս, Շաւէլ Տէր Մելքոնեան–Մինասեան կ'ապրի Գանատա։

Շ. ՏԷՐ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ — ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ — ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԻՒՑԱԶՆԱՎԷՊԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ընդունուած կարծիք է, որ ազգային–ժողովրդական դիւցազնավէպերու առաջին դրսեւորումը կը զուգադիպի ժողովուրդներու մանկութեան շրջանին կամ ազգային գիտակցութեան զարթնումի, քաղաքակրթութեան մը ծնունդի տարիներուն, կամ հակամարտ երկու քաղաքակրթութիւններու, կրօնքներու, ազգերու միջեւ ճակատագրական պայքարի պահերուն։

Դժուար է ճշգրտօրէն սահմանել, թէ ինչպէ՞ս, հեռաւոր անցեալին, ժողովրդային երեւակայութիւնը կը ստեղծէր դիցաբանութիւններն ու դիւցազնավէպերը, անոնց մէջ անխառիր միախառնելով կարելիին ու անկարելիին, իրականն ու մտացածինը, մարդկային զգացումներով օժտուած գերմարդկայինն էակներն ու անիրական կացութիւնները, բայց եւ այնպէս՝ հաւատալով այս բոլորին։

digitised by A.R.A.R.@

Կասկածէ վեր է սակայն, որ հնագոյն դիւցազնավէպերու մէջ առկայ են առնուազն երկու գլխաւոր տարրեր. մէկը՝ մարդոց բնազդական–հոգեկան–զգացական էութենէն բխած, միւսը՝ մարդկային հաւաքականութիւններու պատմական անցեալին հետ չոպախուած։ Առաջինին մաս կը կազմեն, օրինակ, դիցակերտումի պահանջը, կրօնական ու հերոսական առասպելներու կառչելու անհրաժեշտութիւնը. նոյնիսկ եթէ բնական հոլովոյթով, գերբնականին ու հրաշալիին հետզհետէ ազուցին մարդկային առօրեան եւ ցեղային–ազգային հանգանակները։ Երկրորդին առընչուող հետազօտութիւնները կարելի է հիմնել համեմատաբար աւելի չոչափելի տուեալներու վրայ, ա՛յն իմաստով, որ պատմութեան մէջ իսկապէս գոյութիւն ունեցած անձեր են եղած սումերական, հնդկական, յունական, հայկական, պարսկական, ֆրանսական եւ այլ ազգային դիւցազնավէպերու հերոսներու նախատիպարները։ Այլ հարց, թէ այս վերջիններուն նախնական սխրագործութիւնը, շնորհիւ ժողովրդային երեւակայութեան, հետզհետէ բազմապատկուած ճիւաղուումներով փոխանցուած է սերունդէ սերունդ։ Ընդլայնման այս հոլովոյթին մաս կը կազմէ նաեւ, ի հարկէ, այլոց կողմէ կատարուած սխրագործութիւններու ալ համախմբումը՝ ժողովուրդի նախասիրած մէկ հերոսի անուան շուրջ։ Այս երեւոյթը մասնաւորաբար նկատելի է Սասնայ ծռերու Ա., Գ. եւ Դ. հիւղերուն հերոսներուն կապակցութեամբ («Սասնասար եւ Բաղդասար», «Սասունցի Դաւիթ», «Փոքր Մհեր»)։

Հնագոյն դիւցազնավէպերու պարագային, պատմա–ընկերային ուրոյն աղբիւրներու չգոյութեան հետեւանքով, հեռաւոր անցեալէն փոխանցուած միակ օգտագործելի աղբիւր յաճախ կը մնայ նոյնինքն դիցազնավէպը, պատմական թէ մարդաբանական, ընկերային թէ բարոյական, գրական թէ գեղագիտական եւ նման այլ տեսանկիւններէ դիտուած։ Ասոր լաւագոյն օրինակը կը հանդիսանայ Իլիականը, որմէ քաղուած ենթադրութիւններու հիման վրայ է, որ մեզի ժամանակակից հնախոյզներ կարողացան գտնել Տրովադա քաղաքին վայրը եւ հոն ձեռնարկուած պեղումներու շնորհիւ հաստատել դիւցազնավէպին մէջ յիշուած կարգ մը տեղեկութիւններու վաւերականութիւնը։

Դիւցազնավէպերու ուսումնասիրութեան մէջ պատմական տեսաբանութեան կիրարկումը ցոյց կու տայ, թէ հնագոյն ժամանակներէն սկսեալ, դիւցազներգական աւանդութեանց կազմաւորման գլխաւոր թթխմորը կը հանդիսանայ ցեղախումբի կամ ազգային հպարտութեան զգացումը, իբրեւ հետեւանք՝ թշնամի ցեղախումբին կամ ազգին հանդէպ տածուած ատելութեան։ Բարոյական, կրօնական, փիլիսոփայական, հոգեկան, կենցաղային, ընկերային, տնտեսական եւ նման այլ մղիչ ազդակներ, ըստ պարագային, կ՚ամրապնդեն ազգային զգացումը եւ իրայատուկ զուտաւորումով կ՚օժտեն տուեալ ազգին դիւցազներգական աւանդութիւնը։

Այսպէս, հնդկական Ռամայանա դիւցազնավէպին միջուկն է՝ արիական ցեղի եւ պրահմայական կրօնքի յաղթանակը՝ բնիկ ժողովուրդին վրայ։ Իրեբայլորդ պատմութիւնները կը մանրամասնեն դրուագները՝ յաղթանակին նախորդող երկարատեւ պայքարին, մղուած՝ Վիշնուի հօթներորդ մարմնացումը հանդիսացող արքայազուն Ռամայի կողմէ, ընդդէմ՝ Դեւերու թագաւոր Ռավանայի, որ կ՚ինչէ Սէյլան կղզիին վրայ։ Ռամայի յաղթանակով կ՚իրականանայ Հնդկաստանի եւ Սէյլանի քաղաքական միաւորումը, ի փառս արիական ցեղին եւ պրահմայականութեան։ Ցեղային–կրօնական–քաղաքական այս միջուկին շուրջ է, որ կը դասաւորուին մնացեալ թեմաները, ինչ ալ ըլլայ անոնց բնոյթը,– աստուածային հզօրութեան մարմնացումը եղող վեհապետին դերակշռութիւնը՝ բաղդատմամբ ժողովուրդին. կեանքի բոլոր

digitised by A.R.A.R.@

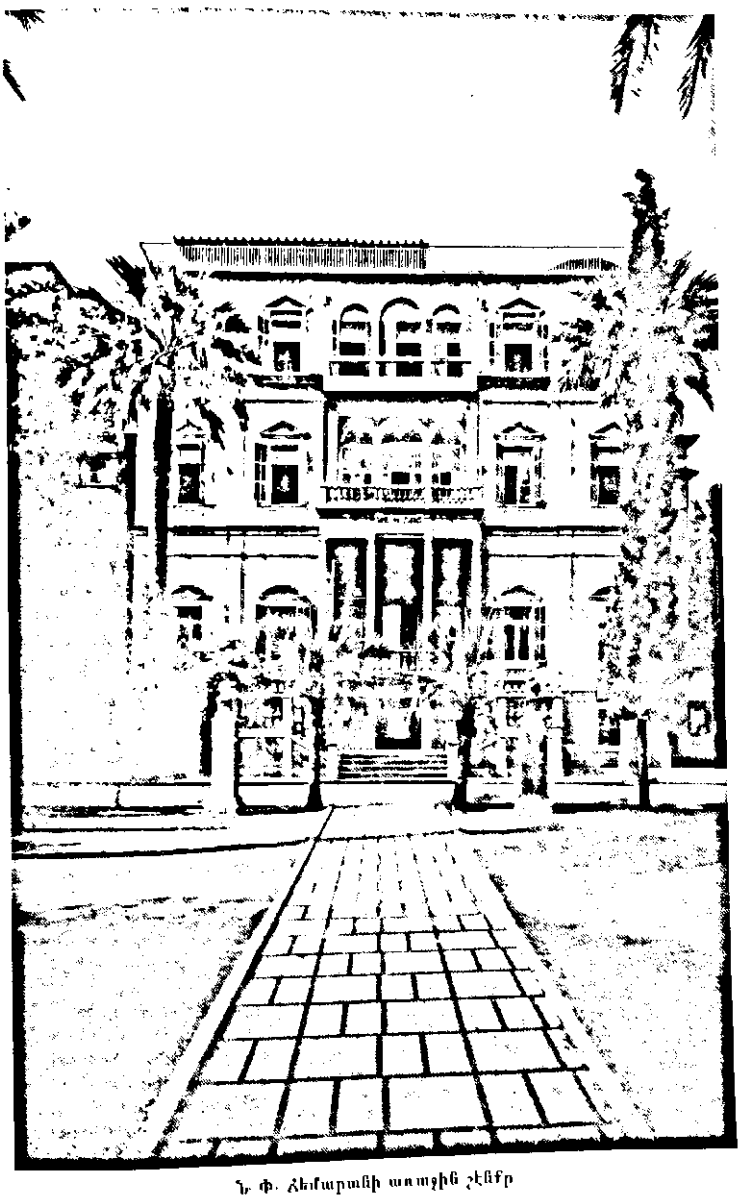

Ն. Փ. Հեկտաքի առաջին շենքը

digitised by A.R.A.R.@

երեւոյթներու մէջ աստուածային կամքի առկայութիւնը, այսինքն՝ կրօնքի գերակայութիւնը. պրահմայական բարոյախօսութեան գերակշռութիւնը՝ անհատական երջանկութեան վրայ, ի հարկին՝ ի գին ինքնազոհութեան. որդիական յարգանքը. ամուսնական հաւատարմութիւնը. պատուախնդրութիւնը. եղբայրական սէրը. մարդկային եւ կենդանական աշխարհներու ներդաշնակութիւնը եւ անոնց միջեւ գործակցութիւնը, եւայլն։ Այս բոլորը մաս կը կազմեն Բարիի եւ Զարի միջեւ մղուած յաւիտենական պայքարին, այն յստակ հակացողութեամբ, որ արիական ցեղի զաւակ եւ պրահմայականութեան պաշտպան Թաման մարմնացումն է Բարիին, իսկ հակա–արիական եւ հակա–պրահմայական Թաման մարմնացումն է Զարին։

Հնդկական երկրորդ դիցազնավէպը կը կոչուի Մահապիարաթա, որ Բարդմանի՝ «Հարաթայի զարմին պայքարներուն պատմութիւնը». իրրեւ կեդրոնական նիւթ ունենալով՝ Հնդկաստանի նուաճումէն ետք, երկու գերդասաններու պայքարը, իշխանութեան ի խնդիր։ Ըստ հնդկական աւանդութեան, դէպքերը տեղի ունեցած են Ք.Ա. 3100ական թուականներուն։ Ընդհանրապէս ընդունուած է, սակայն, որ փիլիսոփայական, բարոյախօսական եւ նմանօրինակ հանգամանք ունեցող բազմաթիւ ենթաբաժանումներ, ինչպէս օրինակ՝ Գիակավատ ժիթան, դլխաւոր պատմութեան կցուած են յաջորդաբար աւելի ուշ։

Յոյներու պարագային, Իլիականի բաղադրիչ տարրեր կազմող աւանդավէպերը կ'առընչուին գարաւոր այն պայքարներուն, զորս հելլէնական ցեղերը մղեցին Արեւմտեան Փոքր Ասիոյ ժողովուրդներուն դէմ։ Դիւցազնավէպին մէջ, Տրովադայի պատերազմին իբրեւ դրդապատճառ կը տրուի Հելէնի առեւանգումը Փարիսի կողմէ։ Բայց բաւ է անդրադառնալ, թէ ինչպէս, հիւսիսէն գաղթած պատերազմիկ ժողովուրդը, յունական հողէն քշեց կրետական իշխանութիւնը, ապա գրաւեց Կրետէն եւ քարուքանդ ըրաւ անոր մայրաքաղաքը՝ Մինոս։ Ակէ մեկնելով, կարելի կը դառնայ ենթադրել, թէ յոյները պարզապէս պատրուակի կը սպասէին՝ Եգէականի դիմացի ափին վրայ ծաղկող, քաղաքակրթութեամբ՝ կրետականին աւելի մերձ եւ «առեւտրական մրցակից» նկատուած Տրովադան ճզմելու համար։

Ցամենայնդէպս, հնախուզական պեղումները հաստատեցին, թէ Իլիականը, որ գրի առնուած է հոն նկարագրուած դէպքերէն առնուազն չորս դար յետոյ, կը ցոյցնէ Գլինձէ դարաշրջանի յունական քաղաքակրթութեան գրեթէ հարազատ պատկերը։ Հետեւաբար, անիկա կը հանդիսանայ արեւմտեան քաղաքակրթութեան ամենահին «պատմագրական» երկը։ Մինչ այդ, սակայն, հզօրութեան եւ հերոսականութեան բոլոր երազները, զորս ժողովրդային երեւակայութիւնը համախմբած է Տրովադայի պատերազմի գլխաւոր հերոսներուն շուրջ, ինչպէս նաեւ Ոդիմպոսի աստուածներու միջամտութիւնները դէպքերու հոլովոյթին մէջ, շատ հաւանաբար արդիւնք են հետագայ սերունդներու կողմէ ներմուծուած յաւելումներու, որոնք եւ վերարտադրուած են Հոմերոսի կողմէ։

Պարսկական Շահ Նամէն կը սերի Իրանի հողամշակ ժողովուրդներու մղած պայքարէն, ընդդէմ՝ Թուրանի վայրենաբնակ ցեղախումբերուն։ Գրութեան այն դրուագներէն սկսեալ, ուր կը պատմուի կայսրութեան բաժանումը Ֆէրիդունի երեք որդիներուն միջեւ, ասոնց ներքին տարակարծութիւնները եւ փոխադարձ քայքայումը, հերոսապատումէն ներս կը սկսի շեշտաւորուիլ ազգայնականութեան թեման, Իրան–Թուրան մնայուն պայքարին յատկացուած դրուագներու բազմապատկումով։ Զրադաշտական կրօնին մէջ գոյութիւն ունեցող Բարիի եւ Զարի պայքարը՝ Ահուրամազդայի (Որմիզդ) եւ Ան–

digitised by A.R.A.R.@

բռ–Մէնեռի (Ահրիման) միջև, կը միախառնուի Իրան–Թուրան հակամարտութեան հետ։ Այսպէս, հարապատօրէն կը ներդաշնակուին ազգային եւ կրոնական լինելութեան սկզբունքներն ու հրամայականները։

Մեր Սասնայ ծռերու պատմական–կրօնական–ազգային–գաղափարական աղբիւրներու պրպտումը մեզ կը հասցնէ բացառիկ կերպով յատկանշական զուգադրումներու։

Կասկածէ վեր է, որ դիւցազնավէպին հիմքը կը կազմէ Դ. ճիւղը, այսինքն՝ Սասունցի Դաւիթի բաժինը. իսկ ասոր ալ միջուկը կը հանդիսանայ Դաւիթի մենամարտը Մարայ Մելիքի դէմ ու վերջնական յաղթանակը։

Պատմական սկզբնական մեկնակէտին չուրջ տարաձայնութիւն չկայ։ 851 թուականին, երբ Հայաստանը կը գտնուէր արաբական տիրապետութեան տակ, Արու Սէթի որդի Եուսուֆ ոստիկանը կը յարձակի Մշոյ դաշտի հայութեան վրայ, ջարդի ու թալանի կ'ենթարկէ ամբողջ շրջանը եւ գերի կը բռնէ նախարար Բագարատ Բագրատունին։ Ասոր երկու որդիները, Աշոտ եւ Դաւիթ, կը փախչին ու կ'ապաստանին Սասնոյ լեռնականներուն մօտ։ Մինչ Եուսուֆ կը սպասէր ձիւնհալին, որպէսզի ընկճէ նաեւ լեռնային այս շրջանը, սասունցիներն են, որ կը յարձակին Եուսուֆի բանակատեղիին վրայ՝ Խութեցի Յովնանի առաջնորդութեամբ։ Փախուստի կը մատնեն արաբական բանակը, կը հետապնդեն եկեղեցիի մը մէջ ապաստանած Եուսուֆը եւ, դուրս քաշելով՝ կը սպաննեն զայն։

Բայց երբ, դիւցազնավէպի Դ. ճիւղի երկայնքին, քննենք Դաւիթի կերպարը, իր մանկութենէն մինչեւ Մարայ Մելիքի վրայ տարած յաղթանակը՝ իր մասին տրուած մանրամասնութիւններով, նմանութեան բազմաթիւ եզրեր կը գտնենք Հայոց Պատմութեան այլազան ժամանակներու մէջ այլ անձնաւորութեանց վերաբերող դէպքերու հետ։

Օրինակ, Խամիկ Խաթունի մօտ Դաւիթի անցուցած մանկութեան տարիները եւ Արշակ Բ-ի որդի Պապի նախ՝ անպաշտօն, ապա՝ պաշտօնական գերութիւնը բիւզանդական արքունիքի մէջ։

Դաւիթի յաղթանակը ո՛չ միայն կը համապատասխանէ Թ. դարու Յովնան Խութեցիի եւ սասունցիներու սխրագործութեան, այլեւ իր մէջ խորհրդանշարար կը պարփակէ նախորդ դարերու հայկական յաղթանակները եւս, անհամեմատ աւելի զօրաւոր թշնամիներու դէմ։ Ինչպէս, օրինակ, Մուշեղ Մամիկոնեանի յաղթանակը, Դ. դարուն, Շապուհ Բ-ի դէմ։ Թէոդորոս Թլուռնիի բնդդիմութիւնը, Է. դարուն, Էմիր Մուսաիային, եւ որուն չնորհիւ կ'ապահովուէր Հայաստանի ինքնավարութիւնը։

Զանց կ'առնեմ նմանօրինակ զուգադրումներու շարքը, զոր մանրամասնօրէն ներկայացուցած եմ L'épopée populaire arménienne «David de Sassoun» աշխատութեան մէջ (*)։ Աւելցնեմ միայն, որ Սասունցի Դաւիթ անուան ընտրութեամբ, կ'իւրացուի նաեւ՝ Դաւիթ–Գողիաթ պայքարի ոգին ու խորհրդանիշը։ Արդ, խորհրդանիշը միշտ աւելի համապարփակ բնոյթ ունի, քան ամենափայլուն առանձնակի սխրագործութիւնը։

Բազմայարկ զուգադրումներու երեւոյթը առկայ է մեր դիւցազնավէպին բոլոր ճիւղերուն մէջ, առաւել կամ նուազ ուժգնութեամբ ու որոշակիութեամբ։

(*) Les presses de l'université du Québec. Montréal, 1972, 220 p.

digitised by A.R.A.R.@

Ա. Հիւղին մէջ, օրինակ, Սանասարի ու Բաղդասարի հրաշագործ ծնունդը կը զուգորդուի Մարիամ Աստուածածինի անարատ յղութեան հետ։ Երկուորեակ եղբայրներու պատմութիւնը կը կապուի Ս. Գրքի մէջ յիշատակուած Ադրամելէքի եւ Սարասարի հետ, որոնք սպաննելէ ետք իրենց հայրը, կ'ապաստանին Հայաստան։ Ու նաեւ՝ Մամիկ եւ Կոնակ եղբայրներու պատմութեան հետ, որոնք կ'ապստամբին ճենաց երկրի թագաւոր իրենց միւս եղբօր դէմ, կը մտնեն Հայոց Թոսրով թագաւորի ծառայութեան մէջ. ի վերջոյ կը դառնան Մամիկոնեան տոհմի նահապետները։

Սանասարի ու Բաղդասարի ազատատենչութեան արմատները խորհրդանշօրէն մեզ կը հասցնեն մինչեւ Հայկ նահապետի մերժումը՝ Բէլի իշխանութեան ներքեւ հանդիստ ապրելու։

Բ. Հիւղի հերոս Աղուէ Մհերի կերպարը միաժամանակ կը յիշեցնէ Հերքիւլէսը, կը մարմնաւորէ ուժի սկզբունքին վրայ հիմնուած ազատութիւնը եւ կը պատկերացնէ քրիստոնէական բարոյականէն շեղումի հետեւանքներ։

Իսկ Դ. Հիւղի հերոս Մհերը հարազատ վերարտադրումն է Արտաշէս Բ.ի որդի Արտաւազդի տիպարին, որ, ըստ ժողովրդային աւանդութեան, մինչեւ օրս բանաւարկուած կը մնայ «Մհերի դուռ» կոչուած՝ ուբարտական սեպագիր արձանագրութիւններով ծածկուած ժայռի տակին, Վանայ բերդի արեւելեան կողմի լեռներուն մէջ։

Կասկած չկայ, որ ընդհանուր առմամբ տեղի է ունեցած՝ այլազան պատմական հերոսներու սխրագործութիւնները դիւցազներգական քանի մը հերոսներու կերպարին շուրջ կենդրոնացնելու գործողութիւնը։ Բայց այնպիսի՛ ձեւով, որ անվարան կարելի է հաստատել, թէ ո՛չ մէկ ազգային այլ դիւցազնավէպ այսքան համապարփակ խորհրդանիշը կը հանդիսանայ ամբողջ ազգի մը պատմական անցեալին եւ հաւաքական խոհալին՝ իր գոյութեան սկզբնական օրերէն մինչեւ արդի ժամանակները։

Արդարեւ, մասնաւորաբար միջնադարեան այլ հերոսապատումները հիւսուած են՝ պատմութեան մէջ ծանօթ առանձնակի անձնաւորութեան մը արարքներուն շուրջ։

Այսպէս, սպանական երկու հերոսապատումներէն առաջինը նուիրուած է Ռուի (Ռոտրիկ) Տիազ տէ Պիվարի սխրագործութեանց։ Ան կ'ապրէր ԺԱ. դարուն (1026 կամ 1040–1099)։ Արաբներու դէմ պայքարի ընթացքին իր ցուցաբերած սխրագործութիւններով, ի կենդանութեան կը վայելէր արդէն՝ առասպելական հերոսի համբաւ։ Արաբները զայն կը կոչէին էլ Սիտ, իսկ սպանացիք՝ Իլ Գամպէատոր։

Երկրորդ հերոսապատումի առանցքը կը կազմէ Բերնարդ տէլ Գամպիօ, Սպանիոյ վրայ հիւսիսէն կատարուած արշաւանքներու ժամանակ ընդդիմադրութեան կազմակերպիչը։

Ֆրանսական հերոսապատումը, Լա Շանսոն տը Ռոլան, կ'արձանչուի սարագինոսներու դէմ մղուած կռիւներուն։ Իսկական Ռոլանը՝ կառավարիչն էր Ֆրքիանը նահանգին։ Պատմական այլ տեղեկութիւններ չկան իր մասին։ Բայց ըստ Եւրոպային, մասնակցած է «Հելթանոս» սարսկինոսներու դէմ քրիստոնեայ Գալիան պաշտպանելու համար մղուած կռիւներուն՝ ԺԲ. դարուն։ Պիրէնեան լեռներէն անցքին, իբրեւ յառաջապահ, Ռոնսըվոյի մէջ ան կը սպաննուի Թշնամիներու ձեռամբ, բայց իրեն նախանձող ազգակիցի մը լարած ծուղակն ինկած։ Նախքան վերջին շունչը փչելը, սակայն, զերբնական հիգով կը հնչեցնէ վանգի փողը, ստոյգ մահէ փրկելով հետեւող բանակը։

Վերոյիշեալ բոլոր օրինակները ցոյց կու տան, թէ դիւցազներգութեան մեկնակէտը կը հանդիսանայ կարեւոր կամ կարեւոր նկատուած պատմական

digitised by A.R.A.R.@

գէպքը, համապատասխան հերոսական արարքով, որ կ'սրժանանայ համաժողովրդային հիացման։ Երբեք կը հիանային անոր չուրջ. ժամանակի ընթացքին նոր մանրամասնութիւններ կը հնարուին. յաւելումներ կը կատարուին. իրարու հետ նմանութեան եղող հերոսներու արարքները կը կեղբոնացուին նախապրութիւն վայելող հերոսի անձին չուրջ. որոշ պարագաներու ան հետզհետէ կ'օժտուի իրեն արժանի «հայր» ու ամեն հայրոյով, ինչպէս նաեւ իրմէ սերած զաւակներով։

Բայց այս բոլորը բաւարար չեն՝ դիւցազներգութեան ապու համար ազգային դիւցազնավէպի հանգամանք։ Ասոր համար անհրաժեշտ է, որ հոն տեղ գտած ըլլան նաեւ տուեալ հաւաքականութեան կրօնա-բարոյական, ընկերա-փիլիսոփայական հաւատամքը, խորհրդանիշները, աւանդութիւնները, ընդհանրական ահերն ու իտէալները, եւայլն։

Այս իմաստով, հնագոյն դիւցազնավէպերը կը ներկայացնեն համեմատաբար աւելի՛ ամբողջական պատկեր, իսկ միջնադարեան շրջանին ծագում առածները կը մնան աւելի սահմանափակ։ Բացառութիւն կը կազմէ Սասնայ Ծռերու պարագան, համապարփակ իր էութեամբ, ինչպէս նշած եմ վերը։

Գիտակցութիւն անկարելի է ճշգել անվարան կերպով, թէ վերոյիշեալ բաղադրեալները ե՞րբ, ինչպէ՞ս, որո՞ւ կողմէ միախառնուած են դիւցազներգութեան պատմական միջուկին հետ։ Եօշափելի միակ իրականութիւնը կը մնայ՝ հնադարեան բանաստեղծին կամ գրիչին եւ արդի բանասէրին կողմէ դրի առնուած դիւցազնավէպը, իբրեւ գրական երկ կամ բանասիրական նիւթ։

Առնենք սումերական Կիլկամէշի դիւցազնավէպը։

Սումերացիք կը հաւատային, թէ Բարին եւ Չարը ներկայացնող ուժերը անդադրում պայքար կը մղեն իրարու դէմ։

Արդ, դիւցազնավէպին հերոսը, Ուրուք քաղաքի թագաւոր Կիլկամէշը, կը վայելէ Արեւ-աստուծոյ հովանաւորութիւնը, ամէն անգամ, որ իր պայքարը մղուած ըլլայ հրէշներու դէմ։

Սումերացիները կը հաւատային նաեւ, թէ մարդոց ճակատագրի դատաւորման մէջ, հիմնական է աստուածներու դերակատարութիւնը։ Կիլկամէշ, իբրեւ մեղի ծանօթ առաջի՛ն ըմբոստացողը իրերու այս կացութեան դէմ, կը փորձէ ի դերեւ հանել մարդոց վրայ իրենց այս առաւելութիւնը չարաչար գործածող որոշ աստուածներու միջամտութիւնները։ Սումերացիք իրենց աստուածներուն կը վերագրէին մարդկային նկարագրի գիծեր։ Կիլկամէշ, հեշտասիրութեան աստուածուհի Իշտարի հետ կը վերաբերի իրբեւ ամենայնտին ցնծուհիի, երբ կ'ենթարկուի ասոր վաւաշոտ հետապնդումներուն։

Սումերացիները մտահոգուած էին մահուան ու անմահութեան հարցով։ Կիլկամէշ, իր մտերիմ բարեկամ Էնքիտուի մահէն ետք, կ'այցելէ անվերադարձութեան աշխարհը, կը համոզուի, թէ մահէն ետք կեանք գոյութիւն չունի, հետեւաբար կը յծուի յաւիտենական երիտասարդութիւն պարգեւող Մաղիկի փնտռտուքին, որպէսզի ի՛նքն ալ, աստուածներուն նման, տիրանայ անմահութեան։

Սումերացիք, հաւանաբար հասկնալ փորձած են նաեւ մարդկային նկարագրի երկուութեան հարցը, որ դիւցազնավէպին մէջ առած է հետեւեալ ձեւը։ Աստուածները կը ստեղծեն Կիլկամէշի դէմ գլուխ բռնելու ահմանուած էակ մը՝ անասնատիպ, կենդանական բարքերով, բիրտ ուժով օժտուած Էնքիտուն։ Բայց Կիլկամէշ ի դերեւ կը հանէ աստուածներու այս ապրանքը. Էնքիտուն, փոխանակ պայքարելու Էնքիտուի դէմ, զայն կը դարձնէ իր անբաժանելի մտերիմը ու այսպէս ալ կը գտնէ իր ներքին անդորրութիւնը, որ կը խախտի Էնքիտուի մահով։

digitised by A.R.A.R.@

Սումերացիք կը հաստատին, անկասկած, որ մարդ էակին համար միջոց չկայ՝ մահկանացուի գոյավիճակէն խուսափելու: Արդարեւ, նոյնիսկ գանկէ ետք Ցաւիտենական Երիտասարդութեան Ծագիկը, կիլկամէշ կը կորանցնէ զայն: Զեռնուհայն կը վերադառնայ իր երկիրը: Աստուածներուն հաճելու վերջին ապարդիւն ճիգէ մը ետք (Բաբելոնի աշտարակի կառուցմամբ), կը համակերպի մարդկային իր ճակատագրին, ուր միակ ազատութիւնը, որ ունի՝ կեանքը վարելու եւ իր հպատակներուն ալ կեանքը բարեյաջողելու ազատութիւնն է:

Համամարդկային թիմանիրով հարուստ սումերական այս պատմութիւնը ո՛չ միայն հետագային իւրացուած էր Միջագետքի եւ Մերձաւոր Արեւելքի ժողովուրդներուն կողմէ, այլեւ, այժմ փաստուած է, ծանօթ էր նաեւ կրետացիներուն ու ասոնց ալ միջոցաւ՝ յոյներուն: Բաղդատութեան անհամար հնարաւորութիւններ կը ստեղծուին, ուրեմն, կիլկամէշի անմահութեան ձգտումին ու Պրոմեթէոսի միջեւ, սումերական եւ յունական դիցաբանութեան միջեւ, կիլկամէշի ձեռնարկած ճամբորդութեան եւ Ոդիսեւսի հերոս Իւլիսի միջերկրականեան արկածախնդրութիւններուն միջեւ, եւայլն: Մինչ կը կարծուէր, թէ արեւմտեան գրականութեան մէջ ստեղծուած առաջին վէպը Ոդիսեւսն է, կարելի կը դառնայ ուրեմն ազդեցութիւններու շղթան երկարել մինչեւ սումերական դիւցազնավէպը:

Ինչ ալ ըլլան, սակայն, այս մարդէն ներս բաղդատական գրականութեան ընծայած հնարաւորութիւնները, կասկած չկայ, որ իւրաքանչիւր ցեղային—ազգային հաւաքականութիւն, իրեն համար հիմնական նկատուած դաղափարականով, առաւելութիւններով ու գդացումներով կ'օժտէ իր դիւցազնավէպին հերոսը, որ մարմնացումն իսկ կը դառնայ ցեղին կամ ազգին յատկանիշներուն: Իւլիս՝ յոյնն է, ուղմիկ, նաւորդ, արկածախնդիր, խորամանկ, լեզուն բերնին մէջ դարձող, հնարամիտ: Ռոլան՝ ֆրանսացի ասպետն է, հաւատարիմ՝ իր հաւատքին, վեհապետին ու պատուոյ հանգանակին, անխոհեմութեան աստիճան յանդուգն, քաջ, արիասիրտ, հպարտ: Սիկֆրիտ, այն պահէն սկսեալ, երբ կը սիրանայ Նիպելունկենեներու գանձին եւ սիրահարութեան հետեւանքով առաւել եւս կը մերձուի մարդկայնութեան մէջ ու կը կորանցնէ իր գերմարդկայնութիւնը, կը ստանձնէ գերմանական ցեղերու յատկանիշներով օժտուած հերոսի կերպարը: Հիւսիսային երկիրներու աստուածներուն նման, որոնք, գիտնալով հանդերձ, թէ վերջի վերջոյ Բարին պիտի պարտուի Չարէն, յամենայնդէպս կը պայքարին մինչեւ վերջին պահը, մինչեւ «Աստուածներու վերջալոյսը»: Սիկֆրիտ եւս, քա՛ջ գիտնալով, թէ պիտի մեռնի, չ'ընկրկիր վտանգին դիմաց, որովհետեւ զինք մերժող այս աշխարհին վրայ տեղ չունեցող մարդուն միակ հնարաւոր ապաւէնը կը մնայ հերոսականութիւնը: Սասունցի Դաւիթ կը մարմնացնէ հայուն յատկանիշները եղող քաջութիւնը, յարատեւութեան ոգին, վեհանձնութիւնը, միամտութիւնը, յամառութիւնը, ազատատենչութիւնը, «ծուռ»ութեան տեսակները:

Հետաքրքրական է նշել, թէ ընդհանուր գիծերու մէջ, ժողովուրդներու երեւակայութիւնը որքան նոյնանմանութիւն կը պարզէ՝ մարդկային կիրքերու, բնազդներու, վախերու, յոյսերու արտայայտութեան պարագային:

Մարդ արարածը միշտ ալ վախցած է այն երեւոյթներէն, զորս չէ կարողացած բացատրել: Գրոմանհոնի նախամարդը, որ ամպերուն մէջ կը կործէր տեսնել ահարկու հրէշներ, կայծակը կը նկատէր հրեղէն օձ եւ որոտումը կը վերագրէր գերմարդկային ուժերու զայրոյթին, իր վախերուն մէջ, այնքան ալ տարբեր չէ հետագայ սերունդներու ժողովուրդներէն, որոնց առասպելնե-

digitised by A.R.A.R.@

բուն, ժողովրդային բանաստեղծութեան, դիցաբանութեանց եւ հնութիւնների մէջ կը վիճան հոսք ժայթքեցնող վիշապներ, բազմագլխանի հրէշներ, հսկաներ, գեներ, չարագոյն ոգիներ, թռչող կամ խօսուն ձիեր, անասունի վերածուած մարդիկ, անիծեալ կանայք, վհուկներ, եւ այլն:

Իր սարսափներէն ձերբազատուելու անկարող մարդկութիւնը, իր ստեղծած հերոսներո՛ւն ձեռքով է, որ կը զգեանէ ամէն տեսակի հրէշները: Հետեւաբար, այսօրինակ սխրագործութեանց պարագային, բոլոր դիցաբանվէպերը կը պարունակեն նմանութեան եզրեր:

Բայց հիշդ այն քրոմոսոմներուն նման, որոնք անձ մը կը զանազանեն մէկ ուրիշէն, կամ ժէներուն նման, որոնք կը սահմանեն ժառանգականութեան փոխանցումն ու յայտնագործումը, պատկերը բոլորովին այլ է, երբ հարցը կը վերաբերի ժողովուրդներու ազգային երեւակայութեան, որ կը կերտէ իր դիցաբանվէպի հերոսներուն առանձնայատուկ կերպարը: Ասոր չնորհիւ է, որ Կիլկամէշը կը տարբերի Իլիսէն, Ռոլանը՝ Սիւէն, Սիկֆրիտը՝ Սասունցի Դաւիթէն:

Արդարեւ, եթէ մարդիկ միւնոյնն են բոլոր երկինքներու տակ, ընդհանրական, պատմաքաղաքական, ընկերա-մշակութային, կրօնա-բարոյական, աշխարհա-տնտեսական ընդհանուր ծիրը, որուն մէջ կը զարգանայ տուեալ մարդկային ընկերութիւն մը, ժողովուրդ մը, ազգ մը, նոյնը չէ ամէնուրեք: Այս մասնայատկութիւններն են, որ անկրկնելի կը դարձնեն իւրաքանչիւր ազգ, որուն դիցաբանվէպն ալ կ՝արտայայտէ իր իւրայատկութիւնը:

Նոյնպէս անհնարին է գտնել ծանօթ դիցաբանվէպերէն մին կամ միւսը՝ իրեն ծնունդ տուած հայրենիքէն տարբեր միջավայրի մէջ: Պահ մը միայն փորձենք Իլիականը տեղաւորել Եգիպտոսի մէջ, Ռամայանան՝ Ֆրանսայի մէջ, Սասունցի Դաւիթը՝ Անգլիոյ մէջ...

Այստեղէն ալ կը ծագի հարցը, թէ համամարդկային եւ մնայուն ի՞նչ հետաքրքրութիւն կրնայ առթել ժողովրդային կամ ազգային դիցաբանվէպ մը՝ պատմա-աշխարհագրական իր բնավայրէն դուրս:

Դիցաբանվէպերու լաւագոյն նմոյշները ցոյց կու տան, որ տուեալ երկի մը մարդկայնական բովանդակութիւնը կ՝ապահովէ անոր համամարդկային արժէքը: Մարդկային բոլոր հաւաքականութիւնները, անխտիր, կը փառաբանեն ա՛յն՝ որ, ըստ իրենց, կը ներկայացնէ արդարութիւնը, հզօրութիւնը, գեղեցիկը, բարին: Կ՝ատեն ա՛յն՝ որ, միշտ ըստ իրենց, կը մարմնաւորէ չարն ու հակաբարոյականը: Բարոյական ըմբռնումները, հաւատքը, օրէնքները, ըստ ձեւի կրնան տարբերիլ մէկ քաղաքակրթութենէն միւսը, մէկ կրօնքէն միւսը, մէկ ընկերութենէն միւսը: Բայց Բարոյականը, Հաւատքը, Օրէնքը նոյնն են ամէնուրեք՝ ըստ էութեան, իրրեւ գաղափար: Ոչ մէկ ժողովուրդ ամբողջականօրէն չար է ի ծնէ. ոչ մէկ օրէնք ի սկզբանէ հնարուած է հաւաքականութեան դժբախտութեան ի խնդիր. ոչ մէկ կրօնք ստեղծուած է ժողովուրդի հոգեւոր պահանջներուն հակադրուելու նպատակով: Հետեւաբար, զլխաւոր սկզբունքները, որոնք պատմութեան ընթացքին կերտած են մարդկութեան յառաջդիմութիւնը, միւնոյն բաներով են արտայայտուած բոլոր երկինքներուն տակ: Առասպելներն ու դիցաբանվէպերը, իրրեւ ժողովրդային իմաստութեան եւ փորձառութեան բազմիմաստ արտայայտութիւն, խօսուն վկաներն են Մարդու շարունակականութեան՝ բաղդատմամբ իր իսկ անցեալին ու ապագային:

Ինչ կը վերաբերի անհատական մակարդակին, հիշդ է, թէ դիցաբանական հերոսը, իրրեւ խորհրդանշական կերպար, իր մէջ կը խտացնէ ազգային իդէալները: Բայց այնքան առեն, որ անիկա կը ներկայացուի մարդկային գի-

digitised by A.R.A.R.@

մաղձի տակ, իր մէջ առկայ կը մնան նաեւ մարդկային ընդհանրական կիրքերն ու զգացումները: Ամէնուրեք՝ քաջը քաջ է. նոյնպէս՝ արդարամիտը, բարեմիտը, վեհանձնը, սիրահարը, նախանձոտը, չարը, դաւաճանը, վատողին...։ Լա Շանսոն տը Ռոլանի դաւաճան Կանելոնն ու Նիպելունկենների երգի դաւաճան Հագենը միեւնոյն ցեղին կը սերին: Գերմանացի Սիկֆրիտն ու հայ Սասունի Դաւիթը հարազատ եղբայրներ են։ Ամէնուրեք՝ չարերն ու կեանքի փորձանքները կը ներկայացուին՝ զգուելի, ագեղ, հրէշային, չարազդեցիկ էակներու դիմադիծին տակ: Ամէնուրեք հերոսները կը վայելեն ասուաածային պաշտպանութիւն, ունին հրաշագործ սուր, հրեղէն ձի, անխոցելիութեան նշան, որովհետեւ վեհ խոհ մը ն է իրենց մղիչ ուժը: Իրենց վերապահուած դերին իրականացման ընթացքին՝ մանրամասնութիւններն են միայն, որ կը տարբերին ըստ ազգային–բարոյական յատկանիշներու։

Այս բոլորը կ՚ապահովեն դիւցազնավէպերու համամարդկային արժէքը, երկորդական դիծի վրայ կը դնեն անոնց մէջ պատմական ճշգրտութեան առկայութեան հարցը եւ, ի վերջոյ, լաւ դիւցազնավէպը կը զանազանեն՝ համեմատ երկու խումբերու (դերդաստան, ազգ, ցեղ, կրօնք, եւայլն) միջեւ իրապէս գոյութիւն ունեցած եւ առաւել կամ պակաս բարդութիւններով լի ճշգրիտ պատմութենէ մը:

Ի՞նչ կարիք կայ դիտնալու Աքիլլէսի, Ռոլանի, Սիկֆրիտի, Սիտի, Սասունցի Դաւիթի ծննդեան թուականը, հասկնալու համար, թէ անոնք մարմնացումն են Խիզախութեան: Դիւցազնավէպի հերոսը զերծ է ժամանակագրութեան պարտադրանքէն: Բայց, զարմանալի կերպով, նոյնքան իրական դրոշմ կը ձգէ ան՝ հաւաքական երեւակայութեան մէջ, որքան պատմական անձնաւորութիւնը՝ պատմութեան գրքին մէջ: Պատճառն այն է հաւանաբար, որ ան իր մէջ կը պարփակէ պատմական ստեղծագործական երկուութիւն մը. մինչ իր պատմական մասը ըստ բնոյթի իւրայատուկ է, իր ստեղծագործական բաժինը կը միախառնուի համամարդկայինին հետ:

Վստահաբար այս է նաեւ պատճառը, որ ժողովուրդներու Փոլիքրայինի եւ դիւցազներգական ժառանգութիւնը կը յարատեւէ, անկախաբար անհատ ստեղծագործողի մտային–զգացական սահմանափակումներէն, գրական դպրոցներու օրէնքներէն, քաղաքական իրաւակարգերու ցուցմունքներէն եւ նման այլ գործօններու ազդեցութիւններէն:

Ըստ Հէգելիանի, «Դիւցազնավէպը՝ յատուկ ձեւի տակ կը վերարտադրէ հաւաքականութեան վեհ ձգտումները»:

Ըստ Հեկէլի, «Դիւցազնավէպը՝ ժողովուրդի մը իմաստագիրքն է, անոր Աստուածաշունչը»:

Իսկ ժողովուրդներու իմաստութիւնը շատոնց սորվեցուցած է իրենց, թէ հերոսները չեն մեռնիր. կրնան պահ մը աներեւութանալ, բայց անպայմանօրէն երեւան կու գան վերստին. թերեւս տարբեր կերպարանքի տակ. եւ սակայն՝ միշտ նո՛յն վեհ ձգտումներու իրականացման ի խնդիր:

ՇԱՒԻ ՏԷՐ ՄԵԼԻՔՈՆԵԱՆ–ՄԻՆԱՍԵԱՆ

25 Յուլիս 1987. Մոնրէալ.

digitised by A.R.A.R.@

Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ

1946 շրջանաւարտներն։ Ծնած է 21 Մայիս 1928ին, Այիքանարլի գեղեցիկ (Մանզաք)։ Նախակրթարանը կը սանայ տեղւոյն Ազգ. Նոր պարտեան վարժարանին մէջ։ 1939ին, Աբրահամ Այիքեանի բնտանիքը նաեւ կը գաղթէ Այիքանարլիէն եւ կը հաստատուի Գէլբուքի, ուր եւ Ա. Այիքեան իր երկրորդական ուսումը կը սանայ Գէլբուքի Հայ Ճեմարանի մէջ։

Ճեմարանէն շրջանաւարտ եղելէ տարի մը հետ, 1947ին, կը ներգաղթէ Հայաստան։ 1954ին կ'ուսանի Մոսկուայի Գորկիի անուան գրականութեան ինստիտուտը։ Այդ թուականէն մինչեւ այսօր կը պաշտօնավարէ վիպագիտաց հիմնարկին մէջ՝ իբրեւ գրականութեան գաղափարաբան։

Աբրահամ Այիքեանի բանաստեղծութիւնները ամփոփուած են 8 գիրքոյկներու մէջ,— «Հայրենիք» (Գէլբուք, 1947), «Նախերգանք» (1951 եւ 1952), «Կանաչ ասպարէզ» (1959), «Բարեյուսոյ հրուանդան» (1965), «Կիրեր» (1968), «Ծիածան» (1974), «Արեւմուտ» (1983)։

Աբրահամ Այիքեան նաեւ կատարած է թարգմանական աշխատանքներ եւ ֆրանսերէնէ հայերէնի փոխադրած է գլխաւոր դարաշրջանի ժամանակակից գրողներու գործեր։ Հատորով հրատարակուած իր թարգմանութիւններն են՝ Անրի Սիթիի «Առաջին հարուածը» (1952), Շարլ Ազնաւուրի «Սէր սրտի չափովը» (1968), Կիյոմ Ապոլինէրի «Կրոնքը» (1970), Թուրէն Մելիքի «Մարմին, ինձմով կենդանի» (1979), Իրմլ Բագէնի «Վեր կաց եւ գնա» գիրքը (1979), Անոլ Մարուքի «Դուն փնտռեա կամ Թայրոնի կեանքը» կենսագրական (1980)։

Նախկին, Աբրահամ Այիքեան կ'ապրի Մոսկուա։

Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ

ՍՓԻՆԿՍ

Ու միս-միենակ՝ հորիզոնին դէմ աճեցուն,
Ուր ոգեվար արեւ մ'հանդա՛րտ կը մխայ՝
Հին դարերու դագաղն առած իր վրայ,
Նոր դարերո՞ւն կ'անցնի Սֆինքսս այս պահուն։

Հաւատարիմ ընթածիրին իր դծուար,
Շուրջին սեղմած հանելուկն իր կաթոգին,
Դեռ կը սպասէ աչքերն անթարթ, լո՛ւռ հոգին՝
Ձեռ գիտեր Ի՞նչ անցորդներու հէք, շուա՛ր։

Իդիպոսներ չկա՛ն մարդոց մէջ բոսոր,

digitised by A.R.A.R.@

Որոնք կ'անցնին ճապաղ լոյսին տակ՝ մոլո՛ր,
Ճակատագրին իրենց հլու ու հիւա՛նդ...

Ու կը սպասէ· պիտ' ըսպասէ՞ անվկանդ
Մինչեւ լուծէ մէկը խորհուրդն իր սրտէն·
Ու թաթերուն վրայ կանգնած այն ատեն՝

Պիտ' Նեղոսի ջուրերն ելլան իր դամբան...

ԱՆՈՒՆԴ

●

Դեռ չունեցած քեզ համօրէն, հայրենի՛ք,
Ունեցայ մեծ կախարդանքը անունիդ
Որ օրօրեց ճիզմ տարիներս աներդիք
Ու դարձաւ սէրս ու խոյանքն իմ աներկմիտ:

Ունեցայ քեզ՝ քու անունի՛դ քաղցրութեամբ·
Եւ լիութեամբն իսկ անոր վեհ իմաստին՝
Ինձ թուեցաւ պարփակել մութ ու անամպ
Պատմութիւնդ անծանօթ՝ մէջն իմ սրտին:

Ու այդ բաւեց — խորհրդանիշ հայածին
Որ հաւատամ քու իմաստուն գոյութեան
Եւ ընդունիմ քեզ իմ Սէ՛րըս առաջին...

Անունիդ լոկ, լուսէ Անունդդ լոկ միայն
Ուրիշ ոչինչ՝ որպէս աւանդ դարերէն,
Կրցայ կապտել մարդոց դաժան աւարէն,

Ու հեգել զայն հպարտօրէն — ՀԱՅԱՍՏԱ՛Ն...

(Պէյրութ, 1947)

digitised by A.R.A.R.@

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ

—*—

Շնորհակա՛լ եմ, լեզո՛ւս, որ քերանիս մէջ մանկուց
Ամրան պաղուկ տանձի պէս քե՛զ դրեց քախտը բաշխիչ.
Շնորհակա՛լ եմ, լեզո՛ւս, որ քեզնով են կուց առ կուց
Ուսուցիչներդս ծերուկ մատուցել խինդ ու թախիծ:

Շնորհակա՛լ եմ ամէն վանկիդ համար ու յանգիդ,
Իւրաքանչիւր հնչիւնիդ ու բրբռումի՛դ իսկ համար,
Ուր կայ բազում աճնացած ձեռքերի դողն անհանգիստ,
Երբ տուփի պէս շնորհի մէկնում էին մէն մի բառ:

Շնորհակա՛լ եմ ամէն գրքից գրիչ նուաստի,
Որ քեզ բերեց ու քեզնով՝ մրրիկի համ, ազի խանձ,
Ինչպէս շիշն այն ամրափակ. ուր արկածեալ նաւաստին
Իր կտակն է խցանում, յանձնում ծովին ու մարդկանց:

Շնորհակա՛լ եմ, լեզո՛ւս, բոլոր, բոլո՛ր ճրանցից,
Ով մի բերան սիւք փչեց կաղամախիդ գեղուղէշ,
Ով մի ընձիւղ խնամեց, ով նեցուկեց գէք մի ցից,
Ով ուխտ կապեց, հովացաւ ու օրհնանքն իր քեզ ուղղեց:

Շնորհակա՛լ եմ. լեզո՛ւս... Վրադ փչած մէն մի սիւք
Փոշեհատերն է վանել իմ ապագայ սազարքի,
Իմ հանքի մէջ է հնչել բահի ամէն սկրքուք,
Եւ ծնունդիս սատարել ամէն օրհնանք ու գարքիք:

Դու վայել ես. որ ես ի՛նձ խորաչափեմ անենուն,
Ջանտնսելով յատակիս թափանցիկ խիներ անգամ.
Դու հնձել ես, ամբարել, լցրել մարազ ու նկուղ,
Որ ես օտար խոգանի հասկաքաղին չմնամ:

Ու այնքան լայն ես կտրել, կարել, սփռել ծիրանիդ,
Որ նեղ, վտիտ ուսերից եղեմօրէն սահելով
Ցուցադրում ես արեւին մերկութիւններ իրանի,
Որ ծածկուում են շտապ թգենու նուրբ տերեւով...

Արա այնպէս, հա՛յ լեզու, որ կակաչի արտի պէս
Քե՛զ զգենայ ամէն հայ կիրա՞կնօրէն վայելուչ,
Արա այնպէս, որ ե՛ս էլ մինչեւ վերջին, հո՛ւսկ բռպէս
Գէք քդանցքդդ ունենամ աչքիս. շուրքի՞ս տանելու:

digitised by A.R.A.R.@

ԽՈՏԸ

Տէ՛ր իմ, տո՛ւր ինձ խոտի խոնարհ ճշմարտութեամբ թրթռալ
Դաշտերի մէջ. պատերի տակ եւ կամ սեմին մի դրան
Եւ փոքրորկի մէջ ծայների ձայնել, ճկուել ու հեւալ,
Բայց չլսուել ինձ պլլուող խոտից անգամ հարեւան:

Անաւասիկ տարիների ծուռ ու ցրտին ճրթանցքով
Քառասնամեակն է քառարշաւ գահավիժում, առպանդակին կանգնելով,
Ու նրա հետ. ոսկեդրուագ գիսակներից սէրը կապած գաւակին.
Մէկ ուրիշը՝ կքուն, կամշոտ, ահագի՜ն:

Խղճմտանքի քամահարուած ու կոնծած հանդերում
Զոյգումների եղինջներն են ճկում. ճօճում անտէրունչ.
Կամքը՝ օրուայ մանկան ձեռքի մէջ թողչքած ցուպի ծայրը ոտինք,
Վախի կպչուն սալարկներով փորձում է մայթ ոտք դնել:

Ու ծանձրախտն է ծալում գրքի ամէն էջ.
Մերթ մրափի օշինդրի ճիւղ ու անմոռուկ գետեղելով նրա մէջ,
Եւ երբեմնի երազանքի երանութիւնը կապոյտ
Տարիների դարպասներին ծիածանի ու աստղերի դրասանգներ
չի կապում...

Տո՛ւն, տո՛ւն, տո՛ւն իմ, օ՜, խնկելի՜ անողորմ,
Անյուսութեան անձրեւներից արդէն ճաքել են հաւատքի երդ ու որմ,
Եւ ճեղքերում, ինչպէս շլացք շարաւի,
Մգձաւանջի մրջիւններ են փշաքաղում, եւ
Մոշիներ կասկածամիտ արձակում են շառաւիղ:

Թափանցկութեան մէջ ափերիդ, քնքշանքիդ շափրակում
Բոյրի նման ցոլաց սիրտս առաւօտից իրիկուն,
Եւ ո՞վ գիտէր. եւ ո՞վ գիտէր. ո՞վ գիտէր.
Թէ մանկութեան հովիկն անգամ չյափրացած՝ կ'ահագնանան քամիներ:

Ինչո՞ւ համար ամպերիդ պէս ու ամպերիդ կորովով
Զօժտեցիր ինձ, որ չափէի հեռաստաններ, ծաղ ու ծով,
Այլ ինձ տուիր սիւ՛ռիդ սուլրերն անճարակ,
Որ թիթեռին հազիւ հասած՝ հեւում էին նոյնիսկ թզուկ թփի տակ:

digitised by A.R.A.R.@

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ գէթ ցրերիդ չարաճճութեամբ տոգորուն
Մի սիրտ անգամ անզօր եղայ ցրդեզելու քո գետառատ մարգերում
Եւ թրջուած կիր ու կաւի փխրունութեամբ մխացող
Մանն ածեցի հոգիս բախտի այլուրների փողոցով։

Ա՜խ, տո՛ւն, տո՛ւն իմ, դու չգիտես, ա՜խ, չգիտես՝ ի՞նչ ես դու
Մախագներից մարմանդ մաղուող փոշիների բարկ հոտում։
Եթէ պատմեմ դեգերումս հայեացքների պէս խենթի,
Եթէ պատմեմ փեղկերի դէմ եամեցումս յիշատակիդ ի խնդիր,
Եթէ պատմեմ, թէ ինչպէ՞ս եմ մթնշաղի մթնազայար սահանքում
Սեղմել սրտիս արտիճուկը արնագոյն
Ի տես ծփուն ծորձորների ծխայնութեան մէջ ծուլօրէն ծուարած
Խրճիթների ու գիւղերու ու սօսեաց.
Եթէ պատմեմ ազապատանքս անտես,
Եթէ պատմեմ կծկումների յոշոտումից աւեր դէմքս վերջապէս՝
Այնժամ, գիտե՛մ, դու իմ մառին, ինչպէս տխուր իմ Մուսան,
Կը հաւաստես. ճա յուսա՛ց։

Թոզ խճճուի տարիների թեզանների մէջ տարին,
Թոզ աշուններ տերեւ դիզեն ժամանակի անծրեւաթաց ճժարին՝
Ցիշատակդ, եղրայրացած տարածութեան հետ անդէմ,
Ինձ հետ է միշտ. իմ սրտի մէջ, իմ հանդէպ։

Այնտեղ դեռ նոյն բոռն է փայլում բանալիի գլխի պէս
Արշալոյսի երկփեղկուած դարպասներին սատափէ,
Նոյն հոլաթեւ շերեփագին՝ փշալարին իր թռիչքները խաչած,
Ներկայութեանս անտարբեր, պսպղում է, ինչպէս պոկուած պղպջակ,
Այնտեղ նոյն բուն նո՛յն իրիկուայ փչակի մէջ է սոյում,
Նո՛յն աղբիւրն է դաղձերն ի վար գլում հարիչ ու յոյլնիք,
Եւ նո՛յն նկուն մրտենին է ստուերների խորհուրդում
Թուրաէտում մի բովանդա՞կ մանկութիւն։

Ինչպէս մեղուն խորիսխի մէջ առտուայ,
Ինչպէս լոյսի քիստերի մէջ լերան լանջ ու արտեւան,
Տո՛ւն իմ, տո՛ւն իմ, եթէ երբեք ուրցի խուրձի փարումով,
Քո մէջ թաղած ոունգ ու շրթունք. հոտուրտամ քեզ ես գինով՝
Ա՜հ, տո՛ւր, տո՛ւր ինձ խոտի խոնարհ ճշմարտութեամբ թրթռալ
Քիւրդ ծայրին, պատերիդ մէջ, թէկուզ սեմին քո դրան
Եւ գրկանքիս որպէս քարում ձեղունիդ ծեր գուրի տակ
Արա հտինքս ու երեկոս ծղրիդածա՞յն պատարագ։

Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ

(Հայատան)

digitised by A.R.A.R.@

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

1948ի շրջանառութեանէն: Բուն անուանով Յարութիւն Գեղարդեան: Մնած է 1928ին, Պէյրութ: Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Յ. Նշան վարժարանին մէջ, ուրկէ 1942ին շրջանաւարտ ելլալէ ետք կը յաճախէ «Համազգայինի» Հայ մեմուարը, ապա՝ տարի մը Ֆրանսական լիսէն, իսկ 1949ին՝ Ֆրանսական Բժշկական Համալսարանը, ուրկէ կը վկայուի 1954ին՝ իբրեւ վիրաբոյժ-տուամնաբոյժ:

Բժշկական եւ մշակութային աշխատանքներուն զուգընթաց մասնակցութիւն կը բերէ ազգային հասարակական կեանքին: 1949–1951 կը վարէ խմբագրութիւնը «Ակօս» հանդէսին, որ իր ծիկերուն հնարքներ 1953ին տմտամբերթի կը վերածուի: 1962ին մաս կը կազմէ «Մաղթիկեան խմբագրութեան, մինչեւ 1973: Նոյնպէս, իր մասնակցութիւնը կը բերէ «Բժիշկ» ամսագրի խմբագրութեան, որուն խմբագրական պաշտօնը կը վարէ մինչեւ 1985, երբ մասնակցութիւն կ'ունենայ: Անկէ ասդին վերջնականապէս կը զարգացնէ «Բժիշկ»ի հրատարակութիւնը: Երբեմն մը 1972–1982, կը դրագի նաեւ ուսուցչութեամբ եւ հայ գրականութիւն կ'աւանդէ Անթիլիասի գարնանքի վերի կարգերուն: 1982ին, Յ. Գեղարդի արուչ գործակցութիւն կ'ունենայ նաեւ «Մարգիկ»ի հիմնադրութեան եւ խմբագրութեան մէջ:

Դպրոցական գրականութենէն ակռան՝ Յ. Գեղարդ գրչանունով կ'աշխատակցի տիւրուանայ մամուլին, ստորագրելով բանաստեղծութիւններ, պատմուածքներ, ուսումնասիրութիւններ եւ գրախօսականներ, հասարակական ու բժշկագիտական յօդուածներ: Ան եղի ուշ՝ կ'օգտագործել նաեւ Գայլ Վահան գրչանունը, առանձնաբար տակ:

Յ. Գեղարդի արձակ եւ չափածոյ գործերը ամփոփուած են «Ստար Երդիքներու տակ» (1950), «Վիրանանիան համանուագ» (1957), «Գայլի աւուրներ» (1963), «Ուսկանիր» (1968), «Միրոյ եւ մեղրի համանուագ» (1977), «Վանիկի հրաբուխը» (1977), «Հասկցողին շատ բարու» (1979):

Ներկայիս, Յ. Գեղարդ կ'ապրի Պէյրութ:

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

ՀԻՆ ՕՐԵՐՈՒ ԿԱՐՕՏ

Սովորոյթ էր,– հին դարերուն
Երբ աւանդէր մարդն իր հոգին,
Երգ ու պարով դիակն անտուն
Կը տանէին ծայրը գիւղէն.
Հոն կը սպասէր, մօտն ամպերուն
Աշտարակը՝ ափր բերդին,
Որ կ'ընծայէր արծիւներուն
Անյիշատակ հիւրը կեանքին:

Երբանկութի՜ւն... վերջին պահուն
Դառնալ արծուի միս ու արիւն,
Յաւառնաթեւ ճախրիլ՝ ամիսուն
Կապոյտն ի վեր ու աստղերուն:
Մինչդեռ այսօր՝ կ'երթանք հողի՛ն,
Կ'երթանք որդի՛ն ու խաւարին,
Մեր խո՜նջ կուրծքին խաչ մը փխրուն...

Կ'օրհնե՜մ բախտը ես հին մարդուն:

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

digitised by A.R.A.R.@

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

ԼԻԲԱՆԱՆ ԵՐԿԻՆՔԻՆ ՄԷՋ

* * *

Սպիտակ օդանաւը, արեւով ոսկեղուն, կը սպասէր ասլարկին՝ հանդա՞ռ ու թեւատարած:

Անապատաղը համբարձեալներու՛ խումբն էր, որ կարծես դեւէ մը հալածեալ՝ դուրս կը խուժէր մարդատարէն եւ արագ քայլերը կ'ուղղէր դէպի օդանաւի սանդուխը՝ վայրկեան մը առաջ վեր բարձրանալու, կարուելու հողէն ու միրճուելու անեռահման կապոյտին խորը:

Ինք, առաջին հանդիպումներէն, գրեթէ սառասելով եկաւ առաջնորդները, համարեա կը դեսեղեց ապերուն սակ եւ նստեցաւ հանգիստ՝ թիւով իրեն վերապահուած աթոռին:

Օդանաւով առաջին համբարձութեան սիրոյդ դարաշրջի մէջ մանկու սարսուռը ամենեւին չկամթեց հոգին, այլ անդամ: Առեւանգում մը, արկածով ինկած ու ցանցառուած սուտանակներու սեւ լուրերով կը յարդէին լրագիրներն ու մայնասփիւռները. բայց ինչ սասնեակ մը սարքերով ի վեր մահուան գրացնու թիւնը ապրած մարդ՝ ա՛լ անասարեր դարձած էր սեւ մանդարակերի դամման խոցերուն: Շարաթ մը առաջ սակաւին, իրենց սան մօտ, ականահար ինչնաշարժէն դուրս բերին մանկութեան ընկերը՝ դիւտա ու ցիկ-ցիկ անդամներով...

Շուտով լեցուեցաւ օդանաւը:

Իր քով, պատուհանին մօտ անդաւորուեցաւ՝ մարդապոյնով մարդագնաց, կարգոյս փողկապը վիզին՝ հասուն մարդ մը: Սաւզնոց սեռանելիքին բոյրը, սակերիզ ակնոցներուն սակ ապատանած բաց-կապոյտ աչքերուն խոհական ակնարկները աշխարհը առած, կեանքը ապրած ազնուազարմի մը վկայութիւնը կու տային իր մասին:

Անոր դիմաց նստողը՝ չիպուխի պէս մարդ մը էր: Գլուխը՝ լերկ, ձմերուկ, դէմքը՝ հերկուած ու յոգնած արտ, որ յանապատի աշխերը արտասուքը կենսատնակու թեամբ մը կը փայլէին սակայն, մօտենալ սայով արտահասական սասմնաշարժին պարբերական շիչրիկոցը: Բաց օձիքէն երեւցող կարմիր բասպիտակ մազերն ալ կը հաստատէին սարիքը:

Դէմը՝ յաղթահատակ երիտասարդ մը էր: Սեւ ու արտա մազերը, սեւ ու խոշոր աչքերը, դէմքի սպիտակ մարմին վրայ առանկանութիւն տարածող ղեղանմուած պիտերը մատնել կու տային իրեն. թէ երբ հայ էր՝ անդայման Ղարաբաղցի Մելիքներու ժառանգ կու տային իրեն. սակայն, ան ալ ինչ վայրկեանին գլուխը հակած անցիներն լրագրին վրայ, մինչ մեր երկու հղրացիները արդէն քակած էին խասակցութեան կիները:

Ակդանչան չոչացաւ. «Ջնջեցէք, գոմիներդ կասկիլ»: Անիներդ չարժեցան, օդանաւը դանդաղ յառաջացաւ: Երթալ դիմի անկիւնադարձին արագացուցին, օդանաւը դանդաղ յառաջացաւ: Երթալ դիմի անկիւնադարձին արագացուցին

digitised by A.R.A.R.@

ընթացքը, աւելցուց ցնցումն ու ժխորը, ապա պոկուելու կեանքն ընդոսա եւ քիթը ուզեց տնհաւ նին:

— Ահա, ասիկա իմ պանդոկս է, դրան առջին ալ՝ իմ «Մերսէտէսս»,— մատնացոյց բրաւ քովինը՝ հրաւիրելով զիրենք լուսամուտին մօտենալ:

Բաւական բարձրացած էին: Վարը, քաղաքը տակաւ կը սահէր հաւ: Բայց յստակ կ'երեւէին թէ՛ պանդոկը եւ թէ ինքնաշարժը: Փիլ անդին ծովափն էր, արեւուն յանձնուած կիսամերկ կիներ՝ ոսկի աւազին: Նաւակ մը սպիտակ գիծ մը կը քաշէր անայլայլ կապոյտի երեսին: Ու՝ արե՜ւ, ու՝ խաղաղութի՜ւն: Դրա՛խտ: Ո՞վ միտքէն կ'անցընէր, որ թաղ մը, երկու թաղ անդին արիւնակալ աշքերով գինեալներ կը դարպասէին զիրար, պատնէշներու ետին, մատր՝ ըլթակին: Եւ ո՞ւր էր աւերը, ոմբակոծում մներու, ականահարում մներու քանդումը... երկու դէշ շինքերը, ոլորածիգ ու ծառազարդ ճամբանները, կդմինտրբածածկ ապարանքները անազարտ կը պահէին հոգեթով համայնապատկերը մայրիներու մայրաքաղաքին:

Վերէն, հեռուէն ճշմարտութիւնը կը ներկայանար Գեղեցկութեա՞ն պատմուճանով...: Զո՞ր չէ՞ր պատրանքին... թէ ոչ՝ որեւէ կերպարանաւորումով՝ գեղեցկութիւնն էր միակ իրականութիւնը կեանքին, գեղեցիկի որոնո՛ւմը միայն իմաստ ու արժէք կու տար գոյութեան:

Ծովուն բացը անշարժացած նաւն ալ կորսուեցաւ աչքէ: Երկրագունդը անհետացաւ մոգական ծածկոյթի մը կիրկը: Եւ օդանաւի թեւը սկսաւ ճեղքել անահման կապոյտին ոլորտները:

— Ուրեմն, պանդո՞կ կը դարձնես,— հարցուց չիպուխի պէս մարգը, որ քակած էր արդէն ապահովութեան գօտին եւ մխրացող ծխիկը ամրացուցած շրթներուն անկիւնը:

Պանդոկը՝ գործերէն մէկն էր միայն: Առեւտրական գանագան ձեռնարկներ կը գլխաւորէր միայնակամայն: Ժամանակին՝ հասութաբեր գրազումներ կը տանէին զինք քաղաքէ քաղաք, երկրէ երկիր: Հիմա՝ գրասենեակները կը դատնային իրենք իրենց, անդրանիկ զաւկին հակողութեան տակ: Ներկայիս իր ճամբորդութիւնները չի՝ ապատոյտներ էին, աւելի յաճախ:

Կը խօսէր ցած ձայնով, հատիկ-հատիկ բառերով: Մէկ մտքէն միւսը անցած առեն՝ չէր աճապարեր, բնաւ: Ձիգ կ'ընէր կարծես, որ նախադասութիւնները դուրս գան մանրամաղ բերնէն՝ ոգո՛րկ, առանց աւելորդ բեռի, բոնատեղիի, անաարբեր մնալով անոնց թողած ազդեցութեան հանդէպ:

Իր դիմացինը, «Ղարաբաղի Սիլիք»ը (ուրիշ՞ այս հանգիստութիւնը փակաւ միաքին) չէր բարձրացներ լրագրին մէջ թաղած գլուխը: Ականջը խօսակիցներուն կո՞ղմն էր, թէ իսկապէս խորասուզուած էր լուրջ ընթերցումի մը գիրկը...: Անմրդով դէմքէն ոչինչ կարելի էր գուշակել:

— Մէ՞կ մանչ ունիս միայն,— նորէն հարց տուաւ հեռաքրքիր դրացին, կարծես մտահոգ, եւ նորոգած ծխիկին մուխը կուլ տալով:

Անչուշտ որ՝ ո՛չ: Երեք ազջիկներէն երկուքը հարս բրած էր արդէն, մէկը՝ նիւ Եորք, միւսը՝ Գահիրէ: Իսկ երեք մանչերէն միայն անդրանիկին գլուխը կապած էր ցարդ, եւ ա՞ն էր որ քովն էր, գործին գլուխը: Միջնեկը՝ Ամերիկա, բժշկութեան մէջ կը մասնագիտանար. կրտսերն ալ՝ Ֆրանսա, երկրաչափական ուսումը կը կատարելագործէր:

Դէմքը ակօսաւոր դրացին չթողուց, որ լրացումներ կատարէր: Ատամնաշարին ուրախ շիչրխկոցով հատատուց որ, ատանք չատ հաճելի մանրամասնութիւններ էին թէեւ, բայց կարեւորը՝ մի՛ւսն էր, քաջալաւ սկսնդագործութիւնը.

— Հա՛, ասա՛ռկ ըսէ, եղբայր. երիկ-մարդ կուչուածը սանկ վեց հատ մը շարելու է...

digitised by A.R.A.R.@

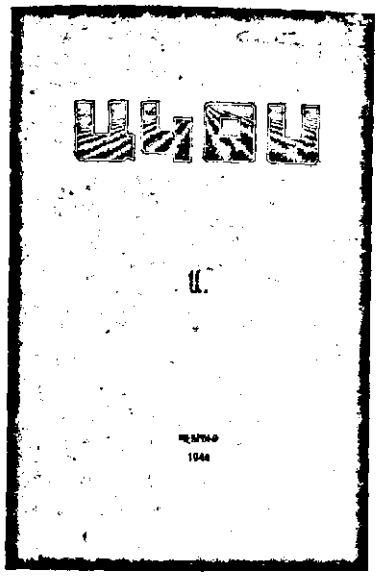

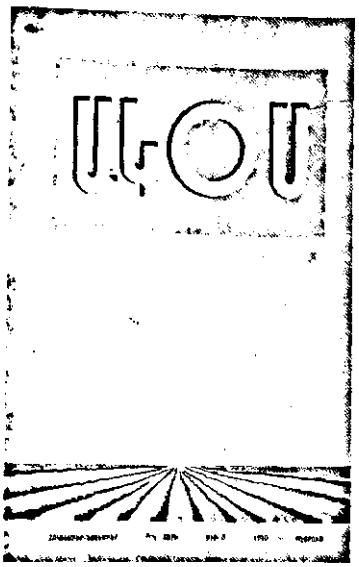

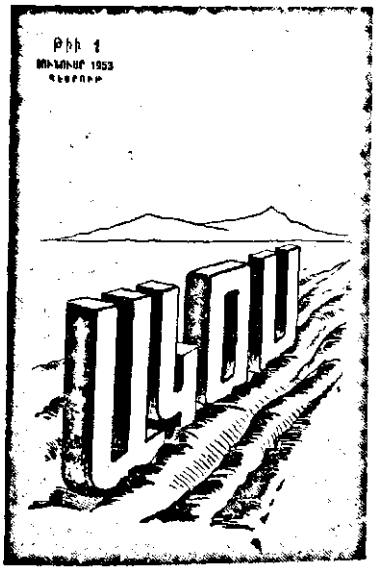

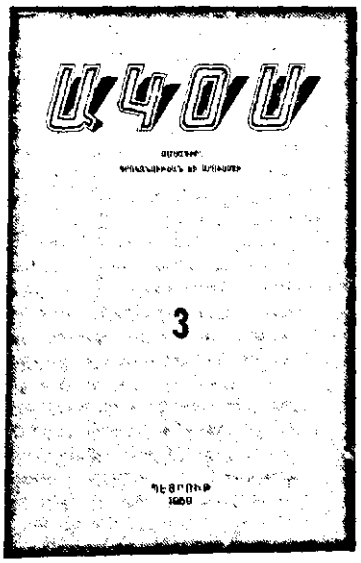

digitised by A.R.A.R.@

Փափկանկատութի՞ւն... Հրապարակի վրայ տակաւին կա՞ր այդ ապրանքէն: Ինք գտած էր իր հասակակիցը, գործակիցը, որուն հետ այլեւս կրնար զրուցել անվերապա՛հ: Մնացեալը՝ ի՞նչ հոգը...

«Ղարարագի Մելիք»ը խելք նայուածք մը նետեց, աչքին պոչով, գրպանները կոզմը, ոչային շարժումով մը դարձուց էջը ու սեւ եռարիր աչքերը նորէն գամեց լրագրին:

Ինք ալ սխալ տեղ նստած չէ՞ր արդեօք: Միայն մանչ մը եւ աղջիկ մը ունէր եւ ամսականը ծայրը ծայրին հազիւ կը բերէր: Այսու հանդերձ, անգամի մը համար, չէր խրոշեր. վասն քաղաքավարութեան դոնէ հեռաքրքիր կը ձեւանար ու մտիկ կ'ընէր անոնց հերոսապատումները՝ գլուխը մէյ մը մէկուն, մէյ մըն ալ միւսին կոզմը դարձնելով:

Ձմերուկը սոխակ դարձած՝ կը դայլայլէր: Հիմա, ինքզինք ծանօթացընելու կարգը՝ սերնդագործման ախոյեանին էր:

Գեքասյէն էր, Գասլպէքի չրջանէն: Խե՞նթ էին հոմէացիները, որ արեւի աստուծոյ իրենց տաճարները հոն էին շիներ:

Քանի կը խօսէր՝ բառերը աւելի կը հրմշտկէին գիրար, խումբով կը խուժէին շրթներէն, ուրկէ ծխիկը իջած էր մատներու արանքին: Գասլպէքի սիներուն պէս հին, բայց մշտանորոգ ուժով մը, ներքնաբուխ հմայքով մը տակաւ աւելի բարձրահասակ, աւելի հեղինակաւոր կը դառնար հինի ու նորի մասին սխալ կամ շիտակ բարբառող այս արեւորդին:

Սահման չունէին ցանուած հողերը, իսկ հօտերուն ոչխարները ո՞վ կրնար համրել: Բուրդ, կաշի, բանջարեղէն, պտուղ՝ բեռնակառքերով կու գային, կը տանէին հեռաւոր թէ մօտաւոր գիւղեր, քաղաքներ: Ապրանքները վաճառելու պատրուակով՝ ոտքի տակ տուած էր ամբո՛ղջ աշխարհը: Քանակին չափ ալ՝ որակը: Իր գեղեցիկ նմանը չկար այլ տեղ. հապա մեղրածոր թուզե՞րը...

Ան կը խօսէր՝ իր բերանը կը ջրուռէր: Բաբեբախտաբար, օդանաւի հիւրընկալուհիները երեւցան ձեռնասայլով եւ սկսան հիւրասիրել ճամբորդները:

Ճա՞շ էր, թէ նախաճաշ: Ո՛ր մէկն ալ ըլլար՝ չարեց շարժական սեղանը ծունկերուն վերեւ, միսով, գետնախնձորով, պանիրով, կարկանդակով բեռնաւորեր կերպընկալ սկուտեղը դրաւ վրան, «բարի ախորժակ» մաղթեց միւսներուն եւ սկսաւ արագ-արագ ծամել պատառները:

Օդանաւին մէջ չո՞ւտ կ'անօթենան մարդիկ, թէ բացառիկ կերպով համեղ կ'ըլլան երկինքի մէջ հրամցուած սննդանիւթերը...: Գահ մը գագրեցան խօսակցութիւններ, ամէն մարդ, գայլի ախորժակով, ինկաւ պնակին վրայ: Միայն զիմացինը՝ լերան պէս երիտասարդն էր, որ ընդոստ կանգնեցաւ ոտքի:

Եռուի չարքի հանդիպակաց կողմը, նորածինը ծիծէն կախ դեղադէմ մանկամարդուհին՝ իր կինն էր: Գնաց անոր մօտ, օգնեց, որ մանկիկը պատկեցնէ քովի աթոռին, միասին աչք մը նետեցին սկուտեղին, փոխանակեցին իրարու հետ մէկ-երկու բառ, ժպի՛տ մը, ապա վերադարձաւ տեղը:

Հրեշտակ մը չէր, բայց անկասկած հրեշտակային հմայք մը ունէր երկնագոյն համազգեստով, խարտեաշ-սպասարկուհին, երբ մօտեցաւ յուշիկ եւ հարցուց բարձրաձայն. «Ի՞նչ խմիչք կ'ուզէք»:

Նարինջի ջուր առին դրացիները: Միայն ինք՝ դարեջո՛ւր, ան ալ՝ երկու գաւաթ: Սիրտը զովացնելու, տրամադրութիւնը զուարթացնելու պահանջք մը կը զգար սաստիկ:

Խոզի միսին չդպան դրացիները: Ինք՝ փշրանք մ'իսկ չձգեց պնակներուն մէջ: Սուրճն ալ ըմբոշխնած, երբ հոտաւէտ ու խոնաւ թուղթէ մաքրիչով կը սրբէր մատներն ու բերանը՝ վիվուկ մը բարձրացաւ օդանաւի յառաջամա-

digitised by A.R.A.R.@

սին։ Իսկոյն եկաւ ոտքի։ Ու գնկից ազդակիցներ ձեռք կ'ընէին, ձայն կու տային իրարու։ «Կիլիկիա՞ն, Կիլիկիա՞ն...»

Կենցաղավարական ամէն նկատում մէկկի գրած՝ ծուցա՛ւ, քիթը փակցուց յուսամուտին։ Դրացին փորը քիչ մը ետ քաշեց՝ դիտելու աւելի լայն հնարաւորութիւն ընծայելով իրեն։

Ցաւրոսեան լեռնաշղթան էր վարը, Կիլիկիոյ անառաւան պարիսպը։ Կարծեց բերդերը, դղեակներ տեսնել անոր վրայ, հայկական դրօշակներ։ Ամպի սա՛ պատառիկը արմենական այրուձիին բարձրացուցած փոչեա՞մպն էր, թէ Այգեկ, Դրապարկ վանքերուն խուներ։ Ոսկեզոյն–կանոչ տարածութիւնները տարին երկու անգամ բերք տուող մարգահատակ ցորենի, լու տապիտակ բամպակի արտերը չէի՞ն...։ Ցից կատարէ մը արձակուող լուսացոլքը անպայմա՛ն ապատութեան ճամբուն ինկած հայ իշխանի մը սաղաւարտէն կու գար, կամ՝ նահատակ ազատամարտիկի մը հրացանի փողէն։ Ու՝ լեռներէն քակուող սա կանանչաթոյր, հաստկեկ գիծը, որ Սիսուն էր կամ ձիհանը...։ Ո՞վ կը հաւատար, որ խաչակիրներու բանակներ հիւրընկալեր էր ան իր ափերուն, ջուր խմցուցեր հայոց արքաներու երիվարներուն։ Կ'երկարէր օձապտոյտ, անայլայլ՝ կարծես անձեալի փոքէն հմայուն, կարծես կոհակները պղտորած արիւններէն սահմրկուն՝ կ'երթար, կը բացուէր Միջերկրականին, գաղանիքները, անցեալի երջանկութիւնը եւ ներկայի լուռ ցաւերը յանձնելով անոր կապոյտ ալիքներուն։

Երազի պա՞հ մը էր, թէ տեսիլքի մը թովչանքը...

Շրջանցած էին սահմանը։ Կիլիկիան մնացած էր ետեւ։ Ու հիմա՝ Անատոլուի լեռնազանգուածը կը փռուէր օդանաւի աջին ու ձախին։

Շտկեց իրանը, նայեցաւ հայ ուղեկիցներուն։ Իրենց չհանցչած մօր լուսանկարը առաջին անգամ տեսնող աչքերու տրամանուշ ժպիտը կար անոնց դէմքերուն, սրտաբեկ յուզումը անոնց ազաղակին մէջ. «Մե՛ր հողերը»։

Ցորտակուած՝ նստեցաւ տեղը։ Կոկորդը կը սեղմուէր, կը տամկանային աչքերը։

— Հա՞յ էք,– սթափեցուց զինք շիպուխի պէս դրացին, ծխիկին մուխը փչելով դէմքին։

— Մեր երկիրն էր ժամանակին։ Գահ ու նէֆնք հոն, թագ ու թագակիր, հարստութի՛ւն, մշակո՛յթ...

— Մե՛ղք որ թուրքերը առին...։ Դուն՝ Լիբանան ծնած ես անշուշտ, լիբանանցի ես...։ Ինչո՞վ կը պարապիս։

Սուրբ հարուա՛ծը, այսքան արա՞գ...։ Մինչ ինք կը փորձէր փաթաթուիլ անցեալի ծիրանիով՝ ներկայի մերկութիւնը կը ցցուէր իր առջեւ։ Գիւղացի այս վաճառականը կը ծալէր–կը ծրարէր, կ'ուզէր մէկ կողմ շպրտել հեռաւոր երկիր եւ վերադարձնել՝ այսօրուան ճշմարտութեան, թեթեւի առնելով իր ապրումին խորութիւնը, տաւտապանքը։ Երկու պատկանելիութիւնները անգամ մը եւս կը բախէին իրարու՝ գլխու պտոյտ տալով իրեն, ցնցելով էութիւնը։ Տարաժամիկ կարելի չէր սակայն։ Զէր կրնար մնալ, աւելի երկար, Տաւրոսի բարձունքին։ Հարկ էր վերադառնալ օդանաւ, Սաննինի որդի խօսակիցին։– Ուստցիչ էր ինք, հայ վարժարանի ուստցիչ։ Կ'երթար Եւրոպա՝ հայ դպրոցի մը տնտեսութեան խօսք առնելու։

— Գիրքը, գրիչը սիրող ժողովուրդ էք,– հաստատեց անուշը հազիւ գրել դիտցող մեծահարուստը՝ մանկամիտ մեղքի մը թողութիւն շնորհողի բարեացակամ ժպիտով։ Եւ իր կեանքի ծիրէն դուրս ապրողէ մը վայրկեան առաջ հեռանալու փութկոտութեամբ՝ ժպտեցաւ կրկին, ապա դէմքը դարձուց տարեկիցին, որ կը դիտէր լուսամուտէն։

Ա՛յդ պահուն անդրադարձաւ, որ «Ղարաբաղի Մելիք»ը, մէկ կողմ

digitised by A.R.A.R.@

դրած լրագիրը, համակրանքով, նոյնիսկ կարեկից յարգանքով կը նայէր իրեն. ու կարծես, այս անգամ կը փորձէր կարդալ ի՛ր միտքը, ի՛ր հոգին։

Սրտապինդ այս նայուածքէն վիզը նորէն երկարեց լուսամուտին կողմը։ Սանկ, հրաշքով մը Արարատը, Արարատին կրկներեւոյթը չէ՞ր կրնար տեսնել...։ Ո՛չ. իրարու յաջորդող, զիրար խաչաձեւող լեռնային ալիքներ կային միայն, որոնց վրայ, տեղ-տեղ, տերվիշի մը մոռցուած համբիչին պէս գագաթի մը շուրջ պար բռնած էին տնակներ, աշխարհէն հեռո՛ւ, արեւին մօտիկ։

— Սա՛ ծովախորշին բոլորտիքը ի՛նչ հաւարաններ, ի՛նչ գրասավայրեր կան, աժա՞ն... այցելա՞ծ ես։

— Ինչպէ՞ս թէ, եւ՝ քանի՛ անգամ։

Ինքն ալ դիտեց։ Միջերկրականէն խլուած այդ պզտիկ ծոցը, կապոյտ ու խաղաղ, առեւանգուած գեղուհիի մը չափ հմայիչ էր։ Նաւակներ շարուած էին ծովեզրին, կղմինտրէ երդիքով տնակներ, շողշողուն ճամբաներ՝ շուրջը։

Անձնական պատմութիւնը, երջանիկ փոխասացութիւնը վերակսած էր կեանքը ապրած, աշխարհը տեսած երկու զրուցակիցներուն միջեւ։

Ի՞նչ համեղ ձուկեր, ձուկի տեսակներ կը հրամցնէին հոն. թա՛րմ, ջուրէն նոր եւած։ Հապա անմահական ձէթով պատրաստուած ոստրէնէ՞րը, տերեւի եւ սմբուկի լիցքե՞րը... մատներդ հետը կ'ուտէիր։ Աղանդերները՝ հրաշահամ մանրամասնութիւններ էին։ Տակաւին՝ մեղրածոր պտուղները, սերով, պիստակով պատրաստուած անուշեղէնները։

Ցայտնի էր, որ սղանաւին մէջ հրամցուած ուտելիքները շատ քիթերնուն չէին դրած չափազանց նուրբ քիմքի տէր այս աշխարհաշրջիկները, ու կարօտով կը յիշէին կապոյտ ծոցի աքանչելիքները...

Ի՞նչ խօսք, որ ճոխ ու համադամ սեղաններու շուրջ չյամեցան երկար։ Ծովէն, ձուկէն անցան իսկոյն՝ ծովանոյշներուն։ Ինչպէ՞ս մոռնալ բնութեան միս բարիքները, յայտնի եւ անյայտ դուռներու ետին կանացի հրապոյրներ բաշխող աղուորիկները։ Արդէն, Հոնկ Քոնկէն մինչեւ Նիւ Եորք, Փարիզէն մինչեւ Գոլֆ, աշխարհի որեւէ մէկ անկիւնը, սիրուհի-գեղուհիներու հանդիպիլը գժուար չէր եղած երկուքէն ուեւէ մէկուն։

Զայներնին քիչ մը ցածցուցած, բայց գաղտագողի նայուածքներ աւելի յաճախ կը նետէին այս կողմը, գիրենք՝ երկու աւելի երիտասարդ դրացիները՝ իրենց շուայտ յորձապտոյտին մէջ քաշելու, երկուքէն ալ շահեկան խոստովանութիւններ կորզելու ակնյայտնի դիտաւորութեամբ։

Ամէն տեղ գեղամարմին, կախարդալոյս աչքերով կիներ կային, անշո՛ւշտ. բայց... լեհ կիներ ուրիշ էր։ Սպիտակ ու ողորկ մորթէն սկսեալ մինչեւ խարտեաշ մազերուն շողիւնը, արտերու խորը թափանցող նայուածքին ջերմութիւնն ու ժտիրութիւնը, քաղցրաձայն խօսքերուն թովչանքը, ամօթխածութեամբ չոայլած գրգանքն ու գուրգուրանքը ո՛չ ֆրանսու հին կրնար տալ, ո՛չ իտալուհին, ոչ ալ յոյն աղջիկը կամ թրքուհին...

Երկու զրուցակիցներն ալ համաձայն էին այս իրողութեան։ Թերեւս ալ իրենց զգայարան սխրոպատուն մներբ աւարտէին այս եզրայանգումով։ Աւելի հաւանական էր սակայն, որ խանդավառութեան իրենց երիվարը թեւակոխէր արգիլեալ գօտիներ։

Ցորդա՞ծ էր համբերութեան բաժակը։

Առաստաղէն վա՛ր առաւ աչքերը, լրագիրը ճգմե՛ց։ Գնդակի վերածեց երկու ափերուն մէջ, գարկա՛ւ ձեռքը աթոռի թեւին, եւ՝

— Երանելի, չա՛տ երանելի մարդիկ էք, իսկապէս,— պոռթկաց «Ղարաբաղի Մելիք»ը՝ բարկացայտ փաղաքշանքին խառնած խանձող կշտամբանքը։ Հեքիա՞թ կը պատմէք, թէ իրականութիւնը կը վկայէք...։ Ամէն պարագայի, ձեզ լսողը չի հաւատար երբեք, թէ Լիբանան կոչուած կրակի հնոցին մէջ կ'ապ-

digitised by A.R.A.R.@

րիք դուք։ Ոսկեսիւն պանդոկներ՝ իջեւանում, ջահագարդ գահլիճներու գոգը հուրի–բերիներու հետ հեշտալիր մտերմութիւն, զրօսանա՛ւ, եդեմական մերկութիւններու ցուցահանդէս՝ ծովոփ, մէլիոններու հետ խաղ… դեռ ի՞նչ մնաց։ Ի՛մ ճանչցած Լիբանանին մէջ ամէն տուն մեռել մը կու լայ, առտուն տուներէն գուրս եկած եւ իրիկուներ տուն չվերադարձած հարիւր հազարաւորներու ճակատագիրը կը մնայ անյայտ ու անորոշ, սեւազգեաց հարսներու թափօրներ կ՝երկարին, ոսմրին եւ փամփուշտին թեւ մը, սրունք մը կամ ա՛չք մը տուած, երիտասարդներ բանա՛կ մը կը կազմեն, փուռերու, վառելանիւթերու կայաններուն առջեւ ամբողջ օրը պո՛ւ կը բռնեն մարդիկ եւ կապոց մը հացի, թիթեղ մը հրանիւթի համար զիրար կը հարուածեն, իրարու վրայ կը կրակեն, մէկ կողմէ տուներ, գրամատուներ կը կողոպտուին, միւս կողմէ աղբոցին մէջ, ուտելիք փնտռողներու թիւր օրէ օր կը բազմանայ…

— Կեցի՛ր, կեցիր, որդի, դուն չա՛ռ դառնութեամբ կը խօսիս,– միջամտեց Պաալպէքի սիւնը, վախնալով դուցէ, որ «Ղարաբաղի Մելիքէի թեւին անդուսպ շարժումներէն, ձեռքի զօրաւոր հարուածներէն յանկարծ հաւասարակշռութիւնը կորսնցնէր օգանաւը, կամ ալ՝ բառերը աւելի՛ կրակ ժայթքէին եւ բռնկցնէին ժամանորոր,– հանդարտե՛, եւ բռէ, նախ, թէ ուրիշ՞ ես, ի՞նչ դարձ կ՝ընես, ընտանիքդ առած ո՞ր կողմ կ՝երթաս պտոյտի…

Ի՞նչ պտոյտ… լեռնէն էր, քաղաքը առաղձագործի համեստ գործատեղի մը ունէր, օրապահիկը գէշ–աղէկ կը հանէր։ Բայց այլեւս կը նողկա՛ր մեղապարտ, որին նարոյը միջավայրէն, չէր ուզեր, որ զաւակը (եւ դայիքները) մեծնային վայրի անտառի մը մէջ։ Կ՝երթար հայրենիքէն հեռու՝ մարդավայել կեանք մը ապահովելու զաւկին, կնկան եւ իրեն։

— Հոմը հիմնող երկու նոյայրներն ալ դայլի սուինք ծծելով մեծցած են,– նորէն սանձեց խուռված երիտասարդին պոռթկումը՝ կեանքին մէջ հազիւ երկու գիրք կարդացած, բայց աշխարհ պտրտած գիւղացին, պատմութենէն դասեր տալով անոր։ Ո՞ր երկիրը պատերազմ չէ տեսած, Ֆրանսա՞ն, Ամերիկա՞ն, թէ Ռուսիան։ Ամէն մէկը իր ժամանակն ունի, ամէն բան՝ վերջ մը։ Ամպր կ՝երթայ, նորէն կու գայ արեւը։ Աստուած լոյն օրեր ալ, նեղ օրեր ալ բաժին հանած է իր իւրաքանչիւր ձեռակերտին։

Ինքն ո՞վ էր որ… մանկութենէ որբ մը։ Տասնվեցին ամուսնացաւ՝ վրանի մը տակ։ Կինն ու ինք, իրենց ձեռքերով, ուրիշներու բանջարանոցները խնամեցին, ուրիշին դեռնախնձորը, լոլիկը ցանեցին, քաղեցին։ Կամաց–կամաց ունեցան սեփական արտ, հօտ, ապարանք։ Գործը մեծցա՛ւ, Աստուծոյ կամքով՝ զաւակները բազմացան (բացաւ երկու ափերը եւ ցոյց տուաւ տասը մատները)։ Հիմակ ալ եթէ յոգնութիւնը կը վայելէ՝ ատիկա Ամենակալին արտօնութիւնն է, իր՝ իրաւունքը, եւ Լիբանանին՝ շնորհը։

— Երկիր, քաղաք բուսածները կը քանդուին ալ, կը չինուին ալ,– շարունակեց կեանքի իմաստասիրութիւնը իր իսկ խօսքերէն թեւ առած բերբաբա՞չխ մշակը։ (Զարմանալի՞… կարծես դադրած էր ատամնաշարին չխշրխկոցը)։ Վերջին տարիներուն մեր կողմերը եկա՞ծ ես դուռ…։ Հրամէ, այցելէ անցը)։ Վերջին տարիներուն մեր կողմերը եկա՞ծ ես դուռ…։ Հրամէ, այցելէ անցգամ մը։ Խաղաղութի՞ւն, ճոխութի՞ւն, կարգ ու կանոն։ Զինուած է ամէն մարդ, բայց ո՞վ կը համարձակի կամայականօրէն խաղալ գենքինհետ։ Հարատեւ նիրի մը, ուրախութիւնը յայտնելու համար՝ կրակեց մէկը։ տարիէ մը ի վեր բանտին մէջ մեղքը կը քաւէ։ Փորձէ՛, եթէ կրնաս, նշանակուած դիրքէն աւելիով ծախել ապրանք մը, կամ՝ գողնալ դրացիդ ինչքը… օր, արեւ գիժուա՞ր կը տեսնես, անկէ հաբ։ Եկո՛ւր, տե՛ս կառուցողներ, կը հիանա՞ս։ Այսօր՝ մի՛ր կողմերը այդ պէս բաներ, յորդոտտա պտրտող գնորդներ, կը հիանա՞ս։ Ամէն, վաղը՝ ամբողջ Լիբանանը կը վերակառուցուի, կը վերակենդանանայ։ Ցաւեն, վաղը՝ ամբողջ Լիբանանը կը վերակառուցուի, կը վերակենդանանայ։ Ցաւեն,

digitised by A.R.A.R.@

բաեւութիւն ու յամառ աշխատանք, համբերութիւն ու մանաւանդ հաւատ՝ոք:

Պանդոկատէրը միշտ կը պահէր բերանը կուրդ, բայց աչքով–ունքով, ձեռքի եւ գլուխի շարժումներով յաճախ իրաւունք կու տար տարեկիցի փոստարկումներուն: Գաղտնապահ լռութիւնը պերճախօս վկայութիւն մը չէ՞ արդեօք, որ սիրոյ քօսին մէջ ինք այն ասկաւաթիւնեալն էր, որոնք մնաս չէին կրած, միայն շահ ապահոված էին ու կ՝ապրէին երջանիկ...

Ճարտասանը խօսքը աւարտած չէր: Աւելի լուրջ ըսելիք մը, կարծես պատգամ մը ունէր տալիք:

Ետրունկ լուռ մը առաւ, նորոգեց ծխիկը, դէմքը լրջացուց եւ թաւ ձայնով մը՝

— Ես ալ գոհ մը տուի, քանչորս տարեկան մանչս, բանակին մէջ,– քաւ՝ շեշտ նպատակով լեռնցի երիտասարդին աչքերուն խորը,– բայց՝ այս է օրէնքը. մարդ ո՛ր որ ծնած է՝ հոն ալ պէտք է մեռնի:

Լռեց այլեւս եւ ակտա արագ–արագ ծխիկին մուխը ներս առնել, դուրս տալ՝ աչքերը լուսամուտէն անդին:

Տխուր վերջաբանը ազդած էր ունկնդիրներուն վրայ: «Աստուած լուսաւորէ հոգին», ըսին բոլորը միաբերան: Բայց լեռնական ըմբոստը, վայրկեան մը լռութիւն պահելէ ետք, այս անգամ հանդարտօրէն տակայն, հակադրեց իր ժայռեղէն ընդդիմադրութիւնը.

— Հայրենիք, ազգ, գոհ ու գոհաբերում նուիրական են, անկասկա՛ծ: Բայց ծնող էակը, մեռնելէ առաջ, ապրիլ կ՝ուզէ, անպայմա՛ն: Ապրիլ կեանքը, լիաբուռն, մարդո՛ւ պէս,հո՛ն՝ուր առաւելագոյնս կրնայ զարգացնել իր մարդկային կարողութիւնները, իրագործել իր տենչերն ու երազները: Ցեղոյ՝ դուք տարբեր ժամանակաշրջանի ծնունդ էք, մենք՝ տարբեր: Ձեզի վիճակուեցան փառքի ու փարթամութեան տարիներ, մեզի՝ սովի ու արեան: Ձեր սերունդը նպրայրասիրութեամբ կառուցեց, մերինը՝ առեւրութեամբ կը քանդէ անխնայ: Դուք կը խօսիք պզտիկ, կանաչ կղզիի մը մասին, ուր կ՝ապրիք հանդիստ, գիշերը կը քնանանք խաղաղ: Ես կը խօսիմ այդ կղզին շրջապատող արեան ծովուն մասին, ուր կ՝ընկղմինք մենք ամէն օր քիչ մը աւելի: Ո՛չ կեանքին համն ու հոտը կ՝առնենք, ոչ ալ տարբական մեր իրաւունքներուն տէրը կը մնանք: Գիշերը քանի՞ անգամ վեր կը ցատկենք մեր պառկած տեղէն. կա՛մ գնդացիր մը կը պարպէն պատշգամին տակ, կամ ալ ռումբ մը կ՝իյնայ փողոցը, հարեւան երդիքին վրայ: Ցերեկը, երթեւեկած պահուդ, զգոյշ պիտի ըլլաս, որ գոհ չերթաս ականուած ինքնաշարժի մը պայթումին, յառնեն, չտանին քեզ անծանօթներ: Ո՛չ, եղբայր, ո՛չ, յոյսին ու հաւատքին կապուելով՝ ես օրական երեխայիս ապրուստի ճիշը լսել, ամէն ժամ քիչ մը մեռնիլ չեմ ուզեր: Ամէն ինչ ձգած՝ ահա կ՝երթամ կնոջս ու նորածինիս հետ: Գրպանի քանի մը դրուշով ԷՔԼ կարենամ Լեհաստանի չոգեշարժին տոմսակը կտրել՝ անկէ անդին Շուէյտի սահմանն է. կը պատռեմ պաշտօնական ամէն թուղթ, լոկ պայուսակ մը ձեռքիս՝ կը յանձնուիմ սահմանապահ պահակագունդին իբր զաղթական, քաղաքական ապաստանեալ, անհայրենիք, ինչպէս որ կ՝ուզեն: Անկէ ետք՝ նոր կեանք, մարգավայել նոր աշխարհ:

Ինք առանձին չէր: Օղանաւին մէջն էին, իր առկածախնդրութեան մաս կազմող, երեք այլ ընտանիքներ:

Կարճ կապելու համար այլեւ՝ ելաւ ոտքի, գնաց կնոջը մօտ՝ նորածինը պահ մը զգուելու:

Նայեցան եւեւէն, յետոյ իրենց նայուածքները կեդրոնացուցին իր՝ հայ ուսուցչին վրայ: Լիբանանի մէջ կա՞ր խօսակցութիւն մը, որ չյանգէր քաղա–

digitised by A.R.A.R.@

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

digitised by A.R.A.R.@

ապրին ու Հայ Դատին իրենց երիտասարդութիւնը մոռցող, «Հարի փոխան, զէնքը գրկող» անմման հայ տղաքը...

Ի՞նչ կ'ընէր ինք հոս, երկինքին մէկ անկիւնը... իրա՛ւ, կ'երթար բանախօսելու։ Օղտնաւի մէջի այս հանդիպումներու, բանակոխներու, քաղաքէն վերյիշումները բախելով մէկզմէկու, ապա մխածելու հլով իրարու հետ՝ յատակացուցած էին խօսելիքին գոյներն ու գիծերը, եւ վերջնական ձեւ տուած՝ իր պատգամին։

Հանդարտութիւն մը եկաւ վրան, մոռցաւ շուրջինները։

Դուրսը, հսկայածաւալ ամպեր, արտասովոր քանդակումներով, առասպելական աշխարհ մը կը հիւսէին։ Կարծես ցոլցլուն սառցակոյտերու, սպիտակահիւս շթուքարերու մէջէն կ'անցնէին։ Կը թուէր անօրինակ ձեւափոխութեան երկունքով մը պրկուած էր անարիւն սպիտակութեամբ երկնոլորտը. մաս մը պիտի փլէր, կամ նոր մաս մը պիտի աւելնար արեգերքէն, տիեզերքին վրայ։ Կարծես արարչագործութեան առաջին օրն էր, եւ Աստուած չէր որոշած տակաւին հետագայ ընելիքները։

Ցանկարծ թագուեցան սպիտակութեան խորը, բայց չուտով երեւցան վարը՝ կանանչ դաշտերը, քաղաքամէջ մշակումներով՝ համատարած արեւին տակ։

Ուշքի եկաւ։ Կարմիր լոյսը վառած՝ իջնելու ազդանշան կու տար կանացի ձայնը. «Միրկնները մարել, գօտիները կապել»։ Կը յուսար, որ հանգիստ եւ գոհ համբորդած էին բոլորը, եւ ընկերութիւնը կրկին բախտը կ'ունենար, երկնային ճանապարհներու վրայ, սպասարկելու իրենց։

Իջա՛ւ, իջա՛ւ օդանաւը, անիւները քսուեցան գետին՝ խժալուր ժխորով։ «Փառք Աստուծոյ» պոռթկացին բոլորին շրթները։ Ճամբորդութիւնը աւարտած էր անվտանգ։

Մարդատարը կը սպասէր կայքին։ Ընդունեց զիրենք։

Հասան վերստուգման գրասենեակը եւ ցոյց տալով իրենց անցագրերը՝ մտան սպասման սրահ։ Ցուժա՛ն, իրարանցում կար հոն։

Գահ մը իրենց օդանաւի ճամբորդները կորսուեցան բազմութեան մէջ։ Բայց տեսաւ, որ «Ղարաբաղի Մելիք»ը, մարդկային ալիքները ճեղքելով, կու գար իր կողմը. «Դուն ֆրանսերէն գիտես. հաճիս, հարցուր այս օրիորդին, թէ կրնա՞ն ինծի լեհաստանի համար առմս կտրել այստեղէն»։

Օգտակար ըլլալու փութկոտութեամբ դիմեց խնդոյն խարտիչներ պաշտօնէութիւնին։ Ան՝ խորհրդակցեցաւ իր մեծաւորութիւնին հետ։

Հեռաձայնեցին։ Ապա՝ «Կ'երթաք, լեհաստանի դեսպանատունէն անցագիր կը բերէք. մնացեալը հոս կը կարգադրենք»։ Թելադրանքը փոխանցեց ապագան փնտռող ուղեկիցին։ Անոր երեսը կէ՞ս մը միայն լուսաւորուեցաւ։ Բայց չնորհակալութիւն յայտնեց, համբուրեց զինք, եւ ձախ ձեռքը բարձրացուցած, մերթ առին նայելով՝ հեռացաւ, միացաւ ընտանիքին։

Իրենց օդանաւէն իջնողները՝ բոլորն ալ տարանցիկ էին։ Բայց թռիչք պիտի առնէին տարբեր ժամով, դէպի տարբեր վայրեր։

Ուրկէ ո՛ւր հայերը քով քովի եկան, գտան զիրար։ Կարծես հին բարեկամներ ըլլային։ Ո՞վ կը հարցնէր միւսին կրօնական կամ քաղաքական պատկանելութիւնը։ Կը բաւէր, որ նոյն արիւնը կը կրէին, նոյն օդանաւի թիւեռուն պիտի յանձնէին իրենց ճակատագիրը։

Օգնեցին մէկզմէկու, նստեցան միեւնոյն նստարաններուն վրայ։

Մէկը՝ արդէն օտար երկիր հաստատուած էր, միւսը եկած էր շրջապտոյտի, վերջնականապէս գաղթելո՞ւ, թէ տեղը մնալու որոշումը առնելու համար։

digitised by A.R.A.R.@

Երբոր մը՝ բնատնիկում պտույտի կ'ելլեմ, ամիս մը։ Զարմանքը՝ ասիս ան կէ–սը կ'անցընէր եւ բոլոր, բնատնիկին մօտ, մին ս կէր՝ Լիկանան, գոլծարանին, գործի դլուխը։

Նո՛ր ոդիերգութիւն եւ հիւսուածքում մ, պոռմուքեան նո՛ր անկիւ–նոդութիւն, հոյս գարուա՛ր ճակատագիր։

Խօսնակը կանչեց։

Գայուտակները առին ու միասին աճապարեցին դէպի նոր օդանաւը։

Ց. ԳԵՂԱՐԴ

ՅԱՆՈՒՆ ՊԱՐԿԵՇՏՈՒԹԵԱՆ

Ամբոդջ օրը բեռը կրած
Հազիւ ափ մը գարի ծամած՝
Էշը, յոգնա՞ծ ու անօթի՞,
Կ'անցնէր մօտէն մէկ պարտէզի.
Երբ ցօղաթուրմ խոտին ի տես՝
Զրնգիմացա՞ւ,
Վիզն երկնցուց, ուտել փորձրեց։
— Վա՛յ անիրաւ,–
Գայթակղեցաւ գայլն ու ազուէս,–
Այլոց ապրանքն ինչպէ՞ս կ'ուտես։
Քաշեցին գիւղ, տարին բանի
Առուծին քով՝ դատաստանի։
— Աւանակ չէ, այլ աւազա՛կ,–
Գոռաց գայլը արիւնկրգակ։
— Բռնուեցաւ մեղքի վրայ,–

digitised by A.R.A.R.@

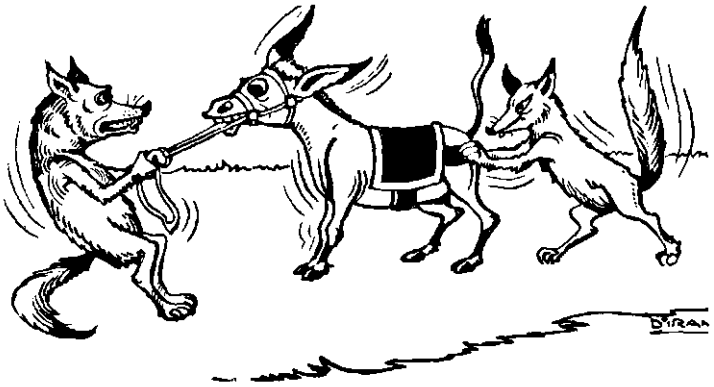

Ամօթ է սա, խաչը վկայ,–
Զայնակցեցաւ ագուէսն ամոր,
Իշուն պէտք է դաս մը ագուռը:
— Մեղադրանքին դէմ ունի՞ս փաստ,–
Ցարեց արքան,– խօսէ՛, գրգա՛ստ:
Ա՛լ գայրացած ծայր աստիճան
Էշը բացաւ օրինեալ բերանն:
— Ամօթն, իրա՞ւ, եթէ գիտես,
Դուն, ե՛ն՛գ ագուէս,
Գիւղին հաւերն ինչու կ'ուտես:
Հապա դուն՝ գա՛յլ բարոյագէտ,
Որ փախցնե՞ս առիթ ու օր,
Որ չրլափես ոչխար մը ցոր:
Դատաւորներ դուք անհեթե՛թ,
Վաստակիս տեղ բերան մը խոտ
Մե՞զմ է միթէ Աստուծոյ մօտ:
Պարկեշտութի՛ւն – լոկ բառ ունայն,–
Կը պահանջէք ինձմէ՞ միայն...
Բո՛յն է մեղքի անտառն համայն:
Եւ դուն, արքայ ամենազօր,
Տարին թոն մը միս ու ոսկոր
Քեզի համար...
Բայց չաւարտեց խօսքն... անպատկառ
Զարկա՛ւ թաթը արքան ուժգին,
Խեղճ էշն ինկաւ, փրչեց հոգին:

Առիւծ, ագուէս ու գայլ կերան
Զոհը՝ յանուն պարկեշտութեան:

ԳԱԲԻԼ ՎԱՀԱՆ

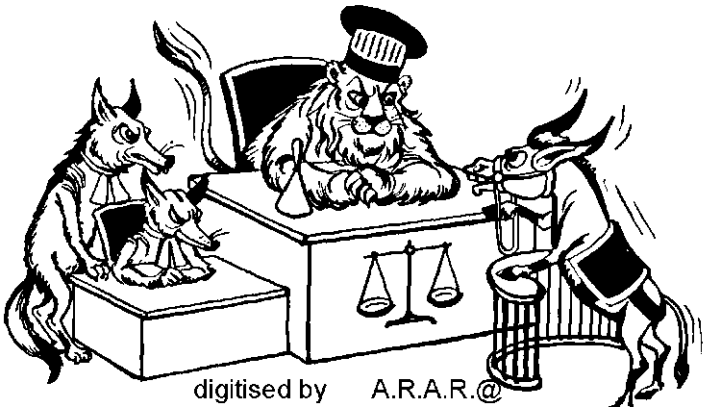

digitised by A.R.A.R.@

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

1949ի լրիանուրանքներէն։ Ձեմարանը ապրեցաւ նոր համալսարանական կրթութիւնը կը սատնայ Գրիգորեանի համալսարանէն, հետեւելով մանկավարժութեան եւ փիլիսոփայութեան հիւղերուն։ Վերջապէս՝ կը պաշտօնավարէ Ձեմարանի մէջ, աստանելով Ֆրանսերէն լեզու եւ հայ գրականութիւն։

1966ին, խումբ մը երիտասարդներու հետ կը հրատարակէ «Անեկան» եռամսեայ գրական հանդէս, որուն վերջին թիւը լոյս կը տեսնէ 1970ին։ Ի Դպրոցական գրասենեակներէն ապատ՝ հեղինակներով, գրական ուսումնասիրութիւններով եւ քննադատական յօդուածներով կ'աշխատակցի տարբեր սրբոց ժամանակներ։

Վերոյիշեալ յօդուածներ, գրախօսականներ եւ մեկնաբանութիւններ խորագիրներու տակ՝ Գրիգոր Շահինեան լոյս ընծայած է հետեւեալ հատորները՝ «Համատեղ» (1961), «Հատընտիր» (1962), «Գուրգէն Մահարի» (1964), «Հանդիպումներ» (1966), «Պիտնիկն ի վեր» (1967), «Կենսագրութիւն եւ մատենագրութիւն Շահան Շահնուրի» (1981), «Շահան Շահնուրի տեսող եւ արեւաւոր» (1985) եւ Panorama de la Littérature Arménienne (1980)։

Ներկայիս, Գրիգոր Շահինեան կ'ապրի Գլենդալ։

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

ՀՈԳԵԿԵՐՏՈՒՄ

●

1929ին մինչեւ մահը՝ 1951ին, Լեւոն Շանթի կեանքը կը նոյնանայ Ձեմարանի պատմութեան հետ։ Իրը պարզ կրթական գործունեութիւն մը չէ՝ դասախօսական եւ վարչական աշխատանքներու նեղ ծիրին մէջ։ Ամբողջական նուիրում է մեր նոյն գործի կանոնական արտայայտութիւններուն եւ բազմահիւղ գործունեութիւն՝ մեր նոյն առանցքին շուրջ։ Ձեմարանը Շանթն է, եւ Շանթը՝ Ձեմարանը։ Անխոնջակամքով եւ անապատ եռանդով կը վարէ հատուցումներ, կ'ուսանիլ հայագիտական եւ մանկավարժական ատարգներ, կը պատրաստէ դասագիրքեր, կը գրէ հոգեբանութեան եւ մանկավարժութեան նուիրուած երկեր ու տակաւին ժամանակ կը գտնէ գեղարուեստական եւ գրականական ստեղծագործութեամբ զբաղիլ։

Ձեմարանը կը բացուի 1930 Մարտ 3ին, պատրաստական դասարանով մը միայն, Գլենդալի քանթարի թաղին մէջ։ Ազգային եւ Շանթ իրենց մէջ կը բաժնեն գրեթէ բոլոր դասերը։ Երկուս աշակերտութեան թիւն է 15։

Յաջորդ Հոկտեմբերին ուսումնական կանոնաւոր տարին է, որ կը սկսի 64 աշակերտներով եւ գիշերօթիկ բաժինով։ Բացուած են 3 հիմնական դասա-

digitised by A.R.A.R.@

բանների եւ մէկ պատրաստական կարգ, որուն նպատակն է դանոպան դպրոցներէ եւ միջավայրերէ հաւնող աշակերտութիւնը պատրաստել ճեմարանի մթնոլորտին ու ծրագիրին:

Այնու հետեւ յարաճուն կարգացում եւ յարատեւ վերելք է ճեմարանի պատմութիւնը, հակառակ նիւթական կրկնակ ապագնապներուն եւ յաղթահարուելիք բոլոր դժուարութիւններուն:

1931ին առաջին շէնքը նեղ կու գայ 81ի հասած աշակերտութեան: Դպրոցը կը փոխադրուի Ուսաթ Ապուժէմիլ թաղի համեմատաբար աւելի բնդարձակ մէկ շէնքը: Կը բացուի Դ. հիմնական դասարան մը, որուն 1937ին կը յաջորդէ ուսման 9րդ տարիի համապատասխանող դասարանը՝ Ա. Լսարանը: Տարի մը ետքը, Շանթի անդրանիկ զաւակը՝ Սուրէնն ալ կը հաստատուի Գէյրութ եւ կ'աշակցի հօրը ճիգերուն, որպէս ուսուցիչ:

Ճեմարանը հայութեան կեանքին մէջ իր տեղը ունեցող հաստատութիւն է արդէն, երբ 1933 Յուլիսին կը դիմագրաւէ իր գոյութեան առաջին նիւթական ապագնապը: Յաջորդ տարեշրջանին հաստատութեան դուռները բանալ չկարենալու փոանգին առաջ՝ Լեւոն Շանթ ժողովի կը հրաւիրէ մնայուն ուսուցիչները եւ կ'առաջարկէ խմբովին յանձն առնել ճեմարանի անտեսական վարչութիւնը՝ նիւթական զոհողութիւններ բնելու պատրաստակամութեամբ: Ուսուցչական կազմը կ'ընդառաջէ տեսուչի կոչին եւ ճեմարանը կը յաջողի, շնորհիւ դասատիրակներու զոհողութեան ոգիին, շարունակելու իր գոյութիւնը:

1934ին հաստատութիւնը կ'ունենայ արդէն իր վերջին դասարանը՝ Գ. լսարանը: Աշակերտներու թիւը հասած է 94ի: Յաջորդ տարին ճեմարանը կուտայ իր առաջին շրջանաւարտները: Շուտով մեծ ընտանիքին՝ դպրոցին պէս լրում մի կը հասնի նաեւ Շանթի սեփական ընտանիքը. 1936ին կինը եւ երկու զաւակները եւս կու գան հաստատուելու Գէյրութ:

Ըստ հիմնադիրներու ծրագիրին՝ ճեմարանի աճումը պէտք է կանգ առնէր Գ. լսարանի, այսինքն՝ աւարտական դասարանի բացումով: Բայց կեանքը նոր պահանջներ կը դնէ Շանթի եւ իր գործակիցներուն առաջ եւ ճեմարանը կը շարունակէ աճիլ, այս անգամ դէպի վար: Յաջորդաբար կը բացուին նախակրթարանի համապատասխանող պատրաստական կարգերը եւ 1939ին հաստատութիւնը կը վերածուի լրիւ երկրորդական վարժարանի՝ 11 դասարաններով:

Նոյն տարին կը գրուի նաեւ Լեւոն Շանթի գրական գործունէութեան յոբելեանը տօնելու հարցը: Ինքը դէմ է զուտ արարողական հանդիսութիւններու, որոնց նպատակը նիւթական չահի ապահովումն է միայն: Որոշում կը կայացուի, որ հանդիսութիւնները գոյացած գումարը ամբողջութեամբ յատկացուի իր երկերու հրատարակութեան՝ 12 մեծագիր հատորներով: Կը ստեղծուի Յոբելեանական կեդրոնական յանձնախումբ՝ Ն. Աղբալեանի գլխաւորութեամբ, կապ կը հաստատուի ուրիշ գաղութներու հետ, Լեւոն Շանթ կը պատրաստէ նախագիծը գեղարուեստական բովանդակութիւն ունեցող առաջին 6 հատորներուն, բայց ծրագիրը կը ձախողի քաղաքական պայմաններու բերումով:

Այս հանգրուանին՝ Լեւոն Շանթ արդէն վերջնական ձեւ տուած է ճեմարանին եւ դասակիրքերու հրատարակութեամբ ու մանկավարժական ու հոգեբանական ստեղծագործութիւններով բարոյական պատուանդան մը ապահոված հոգեկերտումի իր ձեռնարկին: 1941ին կը վերադառնայ նաեւ գեղարուեստական գրականութեան եւ կը գրէ իր վերջին վէպը՝ «Հոգիները ծարաւի», որ պայմաններու բերումով եւ իր կամքով կը դառնայ գեղարուեստական համադրութիւնը իր ապրումներուն եւ պսակումը իր գրական գործունէութեան:

digitised by A.R.A.R.@

Ընդարձակ հիմնուած մի ուսումն օրերն իսկ, Լեւոն Շանթ կը նուիրուի դասագիրքերու պատրաստութեան: Ցաւոցապրաք կը սպասէ լեզուի եւ քերականութեան նուիրուած քննարկումներ, որոնք կարգ մը փոփոխութիւններ եւ յարմարեցումներ կը յանգին վերջնական ձեւի՝ 18 հատորներով բաղկացած դասագիրքերու շարքով մը, միջնակարգ վարժարանի մը բոլոր պէտքերը բաւարարող:

Մանկապարտէզի փոքրիկներուն համար՝ «Այբենարան»:

Տարրական նախակրթարանի 4 տարիներուն համար՝ ընթերցարան եւ գրաւոր աշխատանքներու երկու շարք. «Մանկական աշխարհ»՝ 4 գիրք եւ «Գրաւոր դասեր»՝ նոյնպէս 4 գիրք:

Բարձր նախակրթարանի 4 տարիներուն համար՝ ընթերցարան եւ քերականութեան երկու շարք. «Հայրենի աշխարհ»՝ 4 գիրք եւ «Քերականութիւն արեւմտեան հայերէնի»՝ 4 պրակ, որոնց վրայ կ'աւելնայ քերականութիւնը լրացնող հատորը ուսման 9րդ եւ 10րդ տարիներուն համար՝ «Հայերէնի բառակազմութիւնը եւ յուզական զէնքերը լեզուի»:

Այս բոլոր դասագիրքերն ալ հիմնուած են մանկավարժական կարեւոր սկզբունքի մը՝ աստիճանական զարգացումի վրայ: Տղու հոգեբանութեան եւ մտային կարողութիւններուն համաձայն՝ Լեւոն Շանթ կը բաժնէ նիւթը մասերու եւ կը մշակէ համապատասխան խորութեամբ: Միեւնոյն շարքին պատկանող դասագիրքերու գանազան հատորները իրարու կը յաջորդեն բնական զարգացումով, դիւրինէն դժուարին դացող ընթացքով:

Շանթ նկատի կ'ունենայ նաեւ նիւթի զարգացումին անհրաժեշտ ուրիշ սկզբունք մը, որ համակեդրոն շրջանակներու պատկերով կը ներկայացնէ: Աւանդելի նիւթը, այս պարագային՝ քերականական դիտելիքնե՛րը յատկապէս, կը դասաւորուին միեւնոյն կեդրոնը ունեցող երեք երեւակայական շրջանակներու մէջ, որոնց կեդրոնէն դէպի շրջագիծը դացող երկու շառաւիղներու մէջտեղի շերտը կը գրաւեն: Առաջին՝ տարրական աստիճանի ուսումը կը համապատասխանէ առաջին շրջանակին մէջ ինկող շերտամասին, երկրորդ՝ նախակրթական աստիճանի ուսումը՝ երկրորդ շրջանակի բաժինին, եւ վերջապէս երրորդ աստիճանի ուսումը՝ երրորդ շրջանակինին: Այս երեք բաժինները միեւնոյն նիւթի հետզհետէ աւելի ընդլայնուած եւ խորացուած ուսուցումը կը յատկանշեն:

Մանկավարժական արժանիքին վրայ կ'աւելնայ գեղարուեստական իսկական առաւելութիւն մը: Մասնաւոր խնամքով եւ հակացողութեամբ ընտրուած կամ մշակուած են գանազան ընթերցարաններու նիւթերը: Հետաքրքրական, կենդանի, երեւակայութեան կոչ ընող կամ բանականութիւնը զարգացնող՝ անոնք մեր ժամանակակից գոյգ գրականութիւններու յաւաղոյն կոտորները կը դնեն աշակերտներու ընտանի մտերմութեան մէջ ու կը զարգացնեն անոնց ըմբռնելու կարողութեան հեւ նաե՛ւ ճաշակը: Այս տեսակէտէ՝ նո՛յնիսկ հասուն մարդերու համար հաճոյք է Շանթի դասագիրքերու ընթերցումը:

Այս դասագիրքերը, սակայն, կը դնեն արեւմտահայ լեզուի եւ քերականութեան հարց մը, որ շատերու համար անընդունելի կը դարձնէ անոնց գործածութիւնը, մինչեւ իսկ՝ դատապարտելի:

Լեւոն Շանթ Արեւմտահայերէնը կ'ուսումնասիրէ փոփոխական իր լինելութեան մէջ. կը սեղմէ ներկայ վիճակը եւ արամաբանական գայիքը: Գրաբարեան ձեւերէն վերցուած գուտ արեւմտահայերէնին հանող հոլովական գիծը ուղղափիղ ձեւով կը յայտնուի քննական իր մօտեցումի ընթացքին: Եւ այսօրուան լեզուի օրէնքներ մշակելու եւ արտայայտութիւնները ուսումնասիրելու ժամանակ՝ ուշքը կը յառէ հոլովոյթի գալիք հանգրուանին: Կը հաստա-

digitised by A.R.A.R.@

տէ, թէ գրաբարեան կարգ մը ձեւեր բոցայոյտ նահանջի մէջ են, կը հաւատայ, որ անոնք ի սպառ պիտի ջնջուին հետագային եւ իր քերականութիւնը կը կոչէ հեռանկարային հիմի վրայ:

Այսպէս՝ անուններու թեքումէն 6 հոլովները անհամապատասխան կը դառնէ այսօրուան ձգտումին եւ փաղուան իրականութեան: 4 հոլովը բաւարար կը նկատէ եւ հայցականը կը ձուլէ ուղղականին, սեռականն ալ՝ տրականին:

Քերականութեան հանգէպ իր ունեցած ոչ–աւանդապաշտ դիրքը այսքանով չ'արտայայտուիր միայն: Կը հաստատէ, թէ քերականութեան գոյութիւն ունեցող ձեւնարկները պարզ յարմարեցումն են ֆրանսական քերականութեան, որ իր կարգին ձեւուած է յոյն դասական քերականութեան կաղապարին վրայ: Ու կը փորձէ գտնել ու վերլուծել հայերէն լեզուի հոլովական, խոնարհական ու բառակազմական իւրայատկութիւնները՝ իր կազմելիք քերականութիւնը հիմնելու համար այս մասնակի եւ մասնաւոր վերլուծումին վրայ:

Այս գոյզ պատճառներով՝ Լեւոն Շանթի լեզուաքննական փորձերը կը մնան անձնական տեսակէտներու անշուշտ հետաքրքրական, բայց ոչ–ընդհանրական հանդիսադրութիւն: Անհատականութեան կնիքը դրած է իր բոլոր ձեւնարկներուն վրայ, կը դնէ նաեւ լեզուի ուսումնասիրութեան իր փորձին վրայ: Եւ իր լեզուն ու քերականութիւնը կը մնան, զօրաւոր անհատականութիւններու բոլոր գործերուն պէս, կենդանի ու հետաքրքրական, բայց զարտուղի:

Հակառակ դասագիրքերու գոյութեան՝ չ'ընդհանրանար այս լեզուն, մնայուն ու յարատեւ գործածութիւնը կը գտնէ միայն Շանթի գործերուն մէջ: Մանկավարժական ձեւնարկներու պատրաստութենէն առաջ արդէն կենդանի արտայայտութիւն դտած՝ ճեմարանական տարիներուն արեւմտահայ յաւելեալ չէր մը կը ստանայ Շանթի լեզուն եւ վերջին երկերուն մէջ կը յանգի իր վերջնական ձեւին:

Սկիզբը պայմաններու բերումով, հետագային արդէն գիտակից որոշումով ստեղծուած միջին աշխարհաբար է Շանթի լեզուն: Արեւմտահայերէնի, արեւելահայերէնի եւ ժողովրդական բարբառներու նրբութիւններուն ու իւրայատկութիւններուն ծանօթ հեղինակը կ'արտայայտուի լեզուով մը, որ առաջինէն կը պահէ քերականական հիմերը, երկրորդէն փոխ կ'առնէ արտայայտիչ բանաձեւեր եւ երրորդէն՝ բնորոշ ոճեր:

Երիք հանգրուան կարելի է նշել Շանթեան լեզուի զարգացումին մէջ, աւելի ճիշդը՝ իրարմէ քիչ տարբեր երեք արտայայտաձեւ:

Առաջին երկերուն մէջ պարզ է ան եւ մօտ՝ սովորական աշխարհաբարին: Աւելի առոյգ է եւ կենդանի, քան այդ օրերուն Պոլիս կիրարկուած արեւմտահայերէնը, աւելի գեղեցկօրէն բանաստեղծական նաեւ, բայց արդէն ուշագրաւ՝ իր իւրայատկութիւններով: Սիրելի եւ գնահատելի է արեւելահայերուն, բայց խորթ կը թուի արեւմտահայ մտաւորականութեան:

Երկրորդ հանգրուանին, որ վերջերուն եւ թատերգներուն է, աւելի անձնական կը դառնայ այս լեզուն եւ աւելի զարտուղի: Թէ սահայերէն տարրերը շատ են, յատկապէս թատերգներուն մէջ, բայց խօսակցական յարմար չեշտի եւ կշռոյթի մը գիտը գրեթէ աննկատելի կը դարձնէ այս երեւոյթը: Շանթ կը յաջողի ստեղծելու թատերական լեզու մը, խիտ, հատու, թեյադրական, որ շնորհ կը դառնայ հոյնիսկ իր աշխարհաբարը ամէնէն աւելի հետեւողականօրէն քննադատողներուն մօտ: Կը փորձէ նաեւ անհատականացնել լեզուն, իւրաքանչիւր տիպարի խօսել տալ ի՛ր սեփական ձեւով, բայց քիչ անգամ կը յաջողի: «Օշին պայլ»ի Ճոսլինը որոշ բառեր յաճախ կը կրկնէ, «Եղբայրուած»ի Էմիրը եւ իր հետեւորդները թուրքերէն բառեր կ'արտասանեն

digitised by A.R.A.R.@

մէջ մէջ, կամ «Հին աստուածներ»ու վանականները կրօնաւորներու յատուկ չէր ու բառապաշար կը գործածէն, բայց այսքանը չի բաւեր խակապէս անհատականացած եւ իւրաքանչիւր կերպարի հոգին լաւապէս արտայայտող խօսակերպ ստեղծելու:

Երբորդ հանգրուանին, որ կը համապատասխանէ գրականական եւ ընկերաբանական երկերու, մանկավարժական ձեռնարկներու եւ կենսագիրքի գեղարուեստական կամ գործնական աշխատանքներու գրութեան՝ Շանթի լեզուն կը ստանայ վերջնական ձեւ՝ իր իւրայատկութիւններով, գաղտնագրութիւններով, սխալներով ու կենդանի ապրերով: Այլեւս անկախ գոյութիւն ստացած լեզուական երեւոյթ մըն է, որ կարելի է ուսումնասիրել կայուն ու մնայուն իր արտայայտութիւններուն մէջ:

Ամէն բանէ առաջ դժուար է գրաբարեան ձեւերէն վերջնականօրէն ձերբազատուելու ձգտումը: Բոլոր «զայն»երը, «զինք»երը, «զբանզի»ները միանգամընդմիշտ դուրս ձգուած են այս լեզուէն: Բոլոր ուսուցիկ, դարձդարձիկ ու պերճաբարբառ ըսելակերպերը՝ նոյնպէս: Շանթ հետամուտ է կոկ ու մշակուած իրիտասարդ լեզուի մը գործածութեան, որ պահէ խօսակցական պարզ լեզու աշխուժն ու թարմութիւնը, բայց կարենայ նաեւ արտայայտել հոգեկան բարդ վիճակներ կամ մտածումի նրբութիւններ:

Արեւելահայերէնի առաջը կարգ մը արտայայտիչ բառերու իւրացումով կը յատկանշուի, բայց նաեւ քերականական կամ խօսակցական որոշ ձեւերու կիրարկումով:

Իւրայատուկ, զարտուղի կամ չեղ այս գործածութիւնները կը շեշտեն Լեւոն Շանթի լեզուին բացառիկ բնոյթը: Զոյգ աշխարհաբարներու եւ ժողովրդական բարբառներու տարրերով ստեղծուած այս արուեստական թուղ լեզուն բնական իր արտայայտաձեւն է: Կարելի է չսիրել զայն կամ չքաջնել լեզուական իր տեսակէտները, հնարաւոր չէ սակայն անգիտանալ կամ արհամարհել կանոնը, մանաւանդ երբ ամբողջ կեանքի մը յարատեւ փորձով եթէ ոչ նուիրականացած, գոնէ՝ գործնականացած են անոնք:

Անցեալը փորձ մըն է Շանթինը միջին եւ ընդհանուր աշխարհարար մը ստեղծելու: Հաւանօրէն ստեղծուի օր մը այն միակ հայերէնը, որուն մէկ նմոյշը կու տայ իր երկերուն մէջ: Շատ հաւանօրէն տարբեր բլլայ նաեւ վաղուան այդ հայերէնը իր սեփական միջոցներով փորձածէն: Ինչ ալ բլլայ՝ իր դիւաւորով, զարտուղութիւններով ու չեղուժներով հետաքրքրական փորձ մը պիտի մնայ իրը:

Աւելին է ու պիտի մնայ սակայն չանթեան ոճը: Թատերականներու համբով մտնելէ առաջ մեր գործնական լեզուին մէջ՝ Շանթի ոճային յատկանիշները կը մնան հոն որպէս արտայայտիչ եւ հատու ըսելաձեւ, թատերական լեզու ստեղծող որպէս միակ փորձ ու յաջողութիւն:

Ոճային իր յատկանիշներն են ուշիմութիւն ու թարմութիւն, ատողի գուն նաւ որուժ, ներքին յուզում մը կամ խանդավառութիւնը հարատեւորէն արտայայտող թեւաւորում ու չեշտաւորութիւն, ու նաեւ որոշ կշռոյթ, որ նմանիմաստ կամ նմանահնչուն բառերու յաջորդականութեամբ կամ կրկնումով կը ստեղծուի եւ կամ սղում մի նմանող արտայայտութեան մասնաւորձեւի մը, որ բայերը կամ անունները կը գեղչէ երբեմն եւ քանի մը բառով ամբողջ երկար նախադասութեան մը իմաստը կ'արտայայտէ, հոգիի խռովքը կամ խանդավառութիւնը կարծես չօշափելի կերպով իրական կը դարձնէ ընթերցողին համար:

Ու յաւտպոյն փաստը այս հատուածումն կու ռ կամ պատկերաւորութիւն, հատուկ կամ բանաստեղծական այն խօսքերն են, որոնք «Հին աստուածներ»էն մինչեւ «Օշին պայլ» իր գլխաւոր երկերուն հմայքը կը կազմեն եւ որպէս ազգային ընդհանուր սեփականութիւն շրջանառութեան դրուած են մեր մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

լաւ կտրուած ոսկեդրամի պէս՝ կ'անցնին անոնք անձէ անձ, սերունդէ սերունդ, կեանքի իմաստ մը կը խտացնեն քանի մը խօսքով, կամ գեղեցկութիւն մը կը սեւեռեն քանի մը բառի մէջ. ու չեն մաշիր, չեն հինցնար: Ձեւի կալուածին մէջ, իր յաւագոյն տուրքն են անոնք մեր գրականութեան:

Իր ամբողջ գործունէութեան ու գրական ստեղծագործութեան ընթացքին՝ Լեւոն Շանթ հիմնուած էր կեանքն ու աշխարհը ըմբռնելու բնաշրջական տեսութեան մը վրայ, որ մասնակի զանազան արտայայտութիւններ գտած էր իր գեղարուեստական երկերուն եւ ուսումնասիրութիւններուն մէջ: Հեմաբանական տարիներուն, երբ կ'ուզէ աշակերտներուն յստակ պատկերացում մը տալ հոգեբանական գիտութեան մասին՝ կը սիրուի անձամբ ձեռնարկելու յատուկ գործի մը պատրաստութեան, որ անհրաժեշտ ծանօթութիւնները տալով մէկեալ աշակերտութեան՝ համապիր եւ ամբողջական արտայայտութիւնը կը դառնայ իր աշխարհիմացութեան:

Իր տալ ուզածը հոգեբանական արդի գիտութեան ամփոփ ու ամբողջական ժողովրդականացումն է: *Ձեռնարկի գիտական արժէքը կրնայ վիճելի նկատուիլ մասնագէտներու կողմէ, ժամանցումի կերպն ալ՝ հնաբոյր: Հետաքրքրականը բովանդակութեան սփռած լոյսն է հեղինակի կեանքը եւ աշխարհը ըմբռնելու կերպին վրայ:*

Ամէն բան պարզ ու որոշ է իրեն համար, տարիներու անցքին հետ արդէն համոզում եւ հաւատք դարձած: Այդ պատճառով ալ՝ պարզօրէն կը ներկայացնէ իր տեսակէտները, յստակութեան բացառիկ արժանիքով մը, որ հոգեբանական իր բացատրութիւններուն կու տայ չափազանց հետաքրքրական ու կենդանի զեկուցումի մը ձեւը:

Շանթ կ'ուզէ մարդու մասին խօսելէ առաջ հոլովական մէկ պատկերը դնել ամբողջ հոգեկան աշխարհին: «Հոգեկան կարողութիւններու զարգացումը մինչեւ մարդ». *այս է հոգեբանութեան իր առաջին հատորին խորագիրը: Կը սկսի աշխարհի ծագումէն եւ կեանքի երեւումէն աշխարհի վրայ:*

Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐՈ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

1954թ չրջանաւարտնէրէն։ Ծնած է 1936թին, Դամասկոս։ Նախնական եւ երկրորդական ուսումը ստացած է Հալէպի Փայանենեան ճեմարանին մէջ, որ ուսարանէն ետք կը հետեւի Պէյրութի Ֆրանսական կեդրոնի Ամերիկեան թեմանց եւ բնիկացուցարար կ'ելլայ 1957թին։ 1961–1964 կը հետեւի Պոլսոյ Համալսարանի տնտեսագիտութեան ճիւղին, որմէ կը վկայուի երբեմն Պոլսոյ Արուեստից։ 1965–1967 տարիներուն կը շարունակէ իր ուսումը Փենսիլվանիոյ Համալսարանի Ուորթրնի անուան Ֆինանսագիտութեան վարժարանին մէջ, որուն ընթացքը կ'ուսարակ՝ ստանալով բարձրագոյն տնտեսագիտութեան իր աշխատանքները։

Կարօ Արմենեան իր գրական առաջին փորձերը կը կատարէ գաղութական գրականներու վրայ։ Գրական եւ լրագրական նախապատրաստութենէ ետք, 1966թին ան կը գրէ իր առաջին բանաստեղծութիւնները, որոնցմէ մէկ քանին յոյս կը տեսնեն Պէյրութի գրական մամուլին մէջ։ 1970թին, Կարօ Արմենեան կը հրատարակէ իր առաջին գիրքերը՝ «Մարմին եւ արիւն», իսկ 1977թին՝ համառօտ երկրորդ հատորը։

Ներկայիս, Կ. Արմենեան կ'ապրի Ամերիկաբ։

Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ

ԽԱՉԵԼՈՒԹԻՒՆ

Երբ մարմինդ պառկայ
լռին

այս իրիկուն
ու կողերդ հրնուանցէն
արիւնոտին

ու խորերէդ երդնուս պիտի
թէ մատներդ գիտեն երգել
գիտեն յուշել դաւադրօրէն
վանկեր ֆնֆուշ

ու վանկերդ գիտեն դողալ
սարսռանցով գիտեն դողալ
արիւնիդ մէջ

digitised by A.R.A.R.@

ֆեզի կ՚բռեմ
խաչիդ վրայ երդնուս պիտի
թէ շրթներդ
այս իրիկուն գիտեն զգուել գիտեն մատնել
ու մարմնիդ վայրենօրէն գիտէ ոիրել
ու թառերդ արբեցնիով գիտեն լռել

Օ՜ չկարծես
թէ կարօտդ պիտի կրնաս գերեզմանել
այս իրիկուն
գերեզմաններուդ անպաշտպան կուրծքին խոփեր խրելով
շաղուելով սերմեր ապականութեան
սնրնդառուրեան շրթունքներ վայրի ի մի քերելով
զուգաւորելով
մենք յօրինեցինք անսահմանելի անբափանցելի անանցանելի
ամբոխակոյտը
մեր մարմիններուն

սառն լռութեամբ
ու համբերութեամբ մարմինէ մարմին
գաղտնահիւսեցինք բարեխօսութեան չարախօսութեան
ոստայնը լպիրշ

էջներով խրթին
մանրախուզեցինք հետքերը նրբին
անտեսանելի

մտքերով կրոտ
յուիտենութեան դարձդարձիկ ու թեք արահետներէն
բերինք նենգութեամբ գարշահոտ ֆուրեր
որպէսզի ապրինք
եւ ահաւասիկ
մարմին առ մարմին
կը դառնանք հոդին
կը գտնենք հիւլէն մեր հին ծնողին
ծնողները մեր մեզի կը սպասեն
որպէսզի նորէն քայքայուի հիւլէն
որպէսզի նորէն բեկանուի հիւլէն
բջիջներ ծնին անբմբռնելի
հին
իրերամերժ
նիւթերէն
մարմնի

digitised by A.R.A.R.@

եւ ծայրէ ի ծայր
սկսինք նորէն կեանքն այս վիրխարի

իր հին
ժխորէն
եւ ծայրէ ի ծայր
կոյր
խարխափանքի ափեր երկարենք

եւ ափն այն ափն այն ափն այն անօրի
ափն այն որոնենք
որուն կարօտէն
հուրն այս ամեհի
խելայեղութեամբ խելայեղութեամբ
կը հանէ ոտքի
սերմերն արիւնի
բարութեան մարմին յարութեան մարմին
խոպան խորերէդ բոց վերընձիւղին հունաեր կատաղի
երդումներ սիրոյ համարձակութեամբ
բոց գուգաւորուին
ստինքներ մեծդի յորդին ծոցերէդ
մանուկներ բարի
ոգեւորութեան նիշերով վայրի
արգանդդ փորեն

բարութեան մարմին յարութեան մարմին
քու թեւերուդ մէջ կան մտերմութեան խռովիչ հուրեր
քուրումներ սիրոյ ծունկերդ կ՝այրեն
քու ափերուդ մէջ կան բժշկութեան խելագար լոյսեր
եւ մատներուդ մէջ դեռ արշալոյսի խունկեր
անանուն

արքնցիր քունէդ արքնցիր քունէդ
գերեզմաններդ փուլ բոց գան նորէն
գերեզմաններուդ անպաշտպան կուրծքի շանթեր բոց փլին
եւ իր երկունքէն
հոգն այս արիւնի
հոգն այս արիւնի

զի այս իրիկուն
երբ վերջին լուման յոյսիդ ազազուն
կուլ երթայ հոդին

երբ կիսա հոգին
եւ գայն համբուրես հեզութեամբ անհուն

digitised by A.R.A.R.@

մանուկներդ մերկ եւ անօթեւան եւ ապօրինի
եւ որոնք ծնան սերմերէդ սիրոյ
զորս դուն մերժեցիր ապիկարօրէն

մանուկներդ մերկ յանուն իրենց հօր
եւ ի փրկութիւն
գերեզմաններուդ անհանգիստ խորէն
հաւատարմութեամբ
եւ թունդ արիւնով
պիտի որ նորէն
յարութիւն առնեն

ԱՌԸՆՉՈՒԹԻՒՆ

Ծունկի եկուր

թող մարմինդ խոնարհի
թող մարմինդ հաւասարի այս հողին
թող մարմինդ իր հին կոչումը գտնէ
թող հիւլէներդ փխրին
թող մկաններդ պարպուին ֆինախնդիր պրկումէն
թող մատներդ պարուրէ անշարժութեան մեղեդին
այս ուշ ժամուն
գոյութիւնդ պիտի մաքրես իր առօրեայ կեղտերէն
գոյութիւնդ պիտի լուաս խոկումներէն կիրքերէն
գոյութիւնդ պիտի բուժես իր արիւնող վէրքերէն
պիտի մաղես գոյութիւնդ իր հնօրեայ մեղքերէն
գոյութիւնդ պիտի մոռնաս եւ քիքերդ սեւեռես
վիհերն ի վար արիւնիդ

այս ուշ ժամուն թիկունքդ տուր այս հողին
ողնայարդ թող սրսփայ անէութեան գրգիռէն
ողնայարդ թող խենթենայ հրնուանքէն դիւթանքէն
այս ուշ ժամուն
երբ մարմինդ հպի լոյսին եւ նիւթութիւնն իր մոռնայ
ողնայարդ պիտի լողայ ջուրերն ի վար երազիդ
պիտի թռի ամպերն ի վեր
ու ցնդի

digitised by A.R.A.R.@ ԿԱՐՕ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ

ՄԵՐ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԷՆ՝ ԿԱՐՕ ՍԱՍՈՒՆԻ

●

Մեր դասարաններու մուրմուրեան մէջ ան զարգապէս կը կոչուէր Սասունի. քանի մը հոգի փորձեր էին «անուն կախել» վրան. «Գրական գոհարներու» իր հատորին գործածուած օրինակներէն մէկուն վրայ, իր անուան կից, փակագիծի մը մէջ օր մը նշմարեր էի «Թափալ սատանայ» մակդիրը, բայց անիկա երբեք չէր մտած մեր աշակերտական բանահիւսուրեան մէջ:

Սասունին կը դասաւանդէր Հայ Գրականութիւն եւ Հայ Ազատագրական Շարժման Պատմութիւն ճեմարանի վերի կարգերուն մէջ. ակայն, իրականութեան մէջ, իրմէ մեզի փոխանցուողը հայերէնի եւ հայ գրականութեան շոր գիտութիւնը չէր, ոչ ալ ճշգրիտ իմաստով՝ վերջին հարիւրամեակի մեր պատմութիւնը: Իրմէ մեզի անցնողը անբացատրելի ոգի մրն էր, առասպելին պէս ուժեղ եւ խորհրդաւոր, որ կը վարակէր մեզ եւ որ մեզմէ իւրաքանչիւրին վրայ իր չատ ինքնուրոյն դրոշմը դրաւ: Տարիներ հոգ, պատահմամբ, իր աշակերտներուն ամէնէն անսպասելի օտարութեան մէջ այդ ոգիին լաւագոյն ապահմանումը տուաւ, երբ կ'ոգեկոչէինք մեր ճեմարանական փորձառութիւնները. գոյն կոչեց... Լերան Ոգին:

Սասունին մեզի մնաց այդ անզուգական բանը. անոր անձը մեզի կը բերէր այդ իսկ ոգեւորերը, զոր պատմութիւնը խլած էր մեզմէ, այսինքն՝ մեր յեղուներուն խրոխտ պարզութիւնը: Մեր պատանի մտքերուն մէջ, մեր չատ մատղաշ զգացումներով մենք գիտէինք արդէն, թէ մեր կեանքին վերջնական բացը պիտի բլլար ան. կեանքը մեզի պիտի կարենար տալ իր բոլոր բարիքները. վկա՛յ Միջերկրականի սա անծա՛յր ու անրիծ կապոյտը, որ կը բացուէր մեր առջեւ դպրոցին փարթամ պատշգամէն: Սակայն ոչ ոք պիտի կարենար մեզի վերադարձնել մեր յեղը, որ կեցեր էր հեռուն եւ մեր արժանապատուութիւնը կ'ընէր արդէն վիրաւոր:

Սասունին ունէր իր ինքնայատուկ ոճը, որ կը ցոլար իր բառերէն, իր կազ ու հպարտ քայլուածքէն, յեղնական մարդու իր պարզ սրամտութենէն. իր կորովը՝ կորովէն անդին բան մրն էր. կոպիտ, անյղկելի, յամառ ու ծուռ կամքի մը զարմանալի կրանիտը, որ կրնար իր հաստ ու անվիճելի գոյութեամբը յուսահատութեան մատնել չարիքին ուժերը: Անապահովութեան զգացումը երեւի մեր առօրեայ հացին մէջն էր այդ տարիներուն. հակառակ մեր չուրջը տիրող ազգային մեծ խանդավառութեան, կը զգայինք, թէ կը պակսէր իրականութիւնը. Սասունին եղաւ ապահովութեան տարօրինակ կռուան մը մեզի համար. անոր հրաշալի յանդարտութիւնը կը բռնար մեզ. կը թօթուէր մեր ճակատագրին կնճիռները եւ իրմով անկարելին կը սկսէր նոյնիսկ կարելի թուիլ: Երկաթէ մարդ, քարէ հոգի... մեր հագագները կը պայթէին դպրոցական

digitised by A.R.A.R.@

կան խնճոյքի մեր սեղանները։ Վրայ, երբ կ'երգէինք յեղափոխական մեր երգերը, իսկ ինք միշտ կ'ուզենար իր փաղաքուշ կլոտամրամքը.

— Ջուլիպոնենէ՛ր,— կ'ըսէր,— գեղ չոսրմեցար «Գոչարի»ն...

Կրնամ ըսել, որ մեզմէ ոչ ոք ասիրք ունեցաւ սորվելու «Գոչարի»ն, իսկ ես միշտ այ երգեցի տեսնել սասունցիներու այդ պարը, զոր այնքան գեղեցիկ գոյներով կը նկարագրէր ինք խանդավառու թեան այդ պահերուն։ Տարիներ հետ, ես այդ պարը տեսայ Լոնտոնի պատկերասրահին։ Աշնակցիներու խումբն էր, որ եկեղեցի կ'ուզենար Մոսկուայի մէջ. կարծր ու խրոխտ դէմքեր. հպարտ թիկունքով տղաք. ես ճանչցայ մեր լեռներուն այդ զորդ գաւակները, որոնց հետքերը կ'ուզէր դանել մեր մէջ մեր այս սիրելի ուսուցիչը։

Իրրեւ ուսուցիչ ալ Սասունին կիրարկեց շատ ուրոյն հասկացողութիւն մը իր դասարաններէն ներս, որուն մասին յաճախ կը մտածեմ այսօր։ Ուսուցիչ ըլլալէ աւելի՝ անիկա եղաւ դաստիարակ մը եւ իր դասապահերը ամրողջութեամբ տրամադրեց այդ նպատակին։ Դասաւանդութեան իր նիւթերը դիտելիքներու սոսկական պաշարներ չէին կրնար ըլլալ, զորս կրնայինք ամբարել վաղուան համար. անոնք պէտք է իւրացուէին ապատ կամքով եւ կարելի եղած չափով վերածուէին արարքի։ Իր աշակերտները կրնային մտերմաբար չմիշել Մելքոն Կիւրճեանի կենսագրական դիծերը եւ սակայն պէտք էր մտնէին արարքին մէջը պտղոտխաներու այդ պատմիչին, հասկնային անոր տոջեւ ծառացող խնդիրները, բաժնէին անոր տագնապանքը, երկուութի՛նը, հասկրնային, թէ ինչո՞ւ կը գրէր հայ գրողը, ինչպէ՞ս կը գրուէր այդ դիրը։ Այս է կարեւորը եւ հո՛ս էր մեծ ուսանելիքը։ Ու յետոյ դասագրքերը, որքան ալ ճշգրիտ՝ իրենց բովանդակութեամբ, կը մնային պաղ ու անմեկին. կարելի չէր դիւրաւ հաղորդուիլ անոնց տողերուն հետ. կու գար Սասունին եւ կը կենդանացնէր հայ գրականութեան դէմքերը իր շատ գունեղ պատմութիւններով։ Թէեւ մերթ կը զգայինք, թէ յաճախ կը տուժէր կենսագրութեան մը բանաստեղծական ճշգրտութիւնը այդ պատմութիւններուն մէջ, այնուամենայնիւ, կարելի չէր այլեւս մոռնալ տիպարը Մելքոն Կիւրճեանին կամ կենդանի աչքերով չտեսնել Աբիսիարեանն ու Զօհրապը։

Գարնան ամիսները չգիտ լոյսեր կը սփռէին Ճեմարանի պարտէզներուն մէջ։ Սասունին կը սիրէր հայ գրականութեան իր դասարանները հանել պատերէն դուրս, զանոնք տանիլ դպրոցին գողտր թաւուտներուն եւ շրջապատուած ըլլալ կանաչով, երբ տղաքը բարձրաձայն կը կարդային Մեծարենցն ու Վարուժանը՝

Կալերուն մէջ ես կը նստիմ երազուն
Հովանիին տակ էշիս...

Խնդուքը ծայր կու տար շրջանակներէն, իսկ ինք ակնյայտնի ուրախութեամբ կը սիրէր քաշքշել քաղաքի յակոտներս.

— Ես ձեզ գոմերը պէտք է տանիմ, որ զգաք կեանքին հաճոյքը...

Սասունին դասարանը այն տեղն էր, ուր մեր տղաքն ու աղջիկները կը ակսէին իրենց համեստ միջոցներով իրենց ներսիդին պեղել. ասիկա միայն ուսուցում չէր. ասիկա ինքնագտում մի եւ — ինչու չէ — ինքնարտայայտում մի աշխատանք մըն էր, որուն կը լծուէինք բոլորս մեծ ոգեւորութեամբ։ Մեկմէ ամէն մէկը էջ մը կը պարէր Սասունին, շարքը գէթ մէկ անգամ. այդ շարադրութիւնները բարձրաձայն կը կարդացուէին դասարանին մէջ, իրենց պինդ գոյութիւնները հեղինակներուն իսկ կողմէ։ Սասունին ուսմանները չէր դներ մեր առջեւ. նիւթի լայն ազատութիւն ունէինք եւ գրելը յաճախ կը վերածուէր մեծ ու մտայլկիչ եւ սակայն ազատագրող արկածախնդրութեան մը, որ նաեւ երբեմն

digitised by A.R.A.R.@

Կարո Սասունցի

digitised by A.R.A.R.@

ծնունդ կու տար ահաւ չափազանցութիւններու եւ որոնց վրայ այնքան հայրարար ինք կը դնէր իր լեռնցիի ու ժեղ խաթը։

Մեր երկրորդ Լուսաբանի տարուան ամբողջ կէսը մենք տրամադրեցինք մեր դիւցազնավէպին ուսումնասիրութեան. անոր շրջան հիւդերը մենք կարդացինք տող առ տող, վերլուծեցինք անոր տիպարները, զանոնք բաղդատեցինք «Շահնամէ»ի եւ «Իլիական»ի հերոսներուն հետ, յետոյ վերադարձանք եւ դուռնք հանգիստ թիւնը այդ տիպարներուն եւ մեր ընտանիքի անդամներուն մէջեւ, յետոյ սկսանք գտնել ոճաբանական գոհարներ, որոնք կորսուեր էին բարբառին ծալքերուն տակ, յետոյ գտանք ճակատագիրը... տեսանք իր աչքերուն լեցուիլը, երբ մեր դասընկերու հիներէն մէկը կը կարդար Փոքր Մհերին թախանձագին բառերը՝

Մէրիկ, վեր էլի. մէրիկ, վեր էլի
Մհերն եմ, քո ծծի որդին...

Յետոյ ուզեց, որ մեզմէ ամէն մէկը շարադրութեան նիւթ ընտրէ դիւցազնավէպին էջերէն։ Ինչե՞ր չգտանք, Աստուած իմ, այժմ կը յիշեմ այդ խորագիրներէն քանի մը հատը.

Առիծ Մհեր իբրեւ պետական մարդ...
Ծովինար խանում եւ հայկական փեմինիզմը...
Տղոցմէ մէկը կատակ մը ըրաւ եւ իբրեւ նիւթ առաջարկեց հեռաւեալը.
Հայրենակցական միութիւններու օգուտներն ու վնասները...

Սասունին կատակը լուրջի վերածեց եւ պարտականութիւն յանձնեց մեր կատակաբան ընկերոջ, որ մնայ այդ նիւթին վրայ եւ գտնէ կապը դիւցազնավէպին եւ անոր միջեւ...։ Ասիկա պատժելու իր չատ համակրելի ձեւն էր։

Կարծեմ այդ նոյն տարուան վերջին երկու ամիսները յատկացուցինք Ինարայի «Ներաշխարհ»ին եւ բաւական քրտինք թափեցինք. տարուան վերջին պահը ան տրամադրեց լեզուական տեսութեան մը. այդ մէկը ըրաւ իր կայտառ բառերով.

— Ես ձեզ տարի բարբառին հողարոյր պարկութենէն մինչեւ Ինտրա...,— բաւ,սա ձեր լեզուն է եւ ես կ'ուզեմ, որ դուք ձեր քիմքերուն վրայ պահէք անոր համը եւ ուր ալ երթաք՝ կ'ուզեմ, որ վերադառնաք եւ փնտուէք զայն։ Կ'ուզեմ, որ սիրէք այս լեզուով. կ'ուզեմ, որ կուուիք այս լեզուով. գաղտնիքը լեզուին մէջ է...։ Յետոյ նաեւ կ'ուզեմ, որ ձեր պատկերով վերստեղծէք զայն, ինչպէս ըրած է Ինտրան։ Ամէն հայ իր պատկերը դրած է հայոց լեզուին վրայ. մեր լեզուին մէջ փնտռեցէք ձեր պապերուն ապրող դէմքերը...

Լուռ մտիկ կ'ընէինք իր այդ խօսուն բառերը եւ կը զգայինք, որ տարին կը չքանար արդէն եւ մեր առջեւ կը բացուէր Պէյրութի չքնաղ ամառը՝ կանաչագեղ լեռներով, ծովափի անմոռան աւազներով եւ քաղաքին անհոգ ու արեւկոր մայթերով։

Հաճոյք էր տեսնել տէր եւ տիկին Սասունիները իրենց տան մտերմութեանը մէջ. անոնց առոյգ կատակաբանութիւնը կ'ուրախացնէր բոլորս։ Այս սքանչելի զոյգը նաեւ եկեր էր բերեր որ ծնողք երեք մանչերու, որոնցմէ իւրաքանչիւրը դիրք մը նուաճեց պիտութեան եւ արուեստի բնագաւառներուն մէջ։

Ամառնամուտի իրիկուններէն մէկն էր, երբ ընկերս ու ես նորէն դարձինք իր դուռը եւ գինք գտանք ընթրիքի սեղանին վրայ։ Ուրախացաւ. սարսպեց, որ սեղան նստինք։

— Դուք այլեւս վկայուած ջրէպաններ էք,— բաւ,— եւ ուրեմն իրաւունք ունիք մէկական բաժակի...

digitised by A.R.A.R.@

Լեցուց ոգին: Քանի մը տարի առաջ աւարտեր էինք գրպոցը եւ տակաւին դեռ չտես մութ էր մեր աչքեր: Շատով ես կը մեկնէի Ամերիկա՝ ուսում շարունակելու. այս մէկը պիտի ըլլար իմ հրաժեշտի այցելութիւնս: Հարցուցեր ըրաւ. պատասխանեցի: Յետոյ մանրամասներ պատմեց իր կուսակցական անցեալէն. յիշեց Հայաստանի Հանրապետութեան օրերը: Ժամանակը կ'անցնէր եւ կարծես ինք յանկարծ անդրադարձաւ այդ բանին:

— Ինձ լաւ լսէ, Ղարեպա՛ն,— ըսաւ,— ուր ալ երթաս, սոքիդ մէկը միշտ թող մնայ մայր հողին վրայ. միւսով կրնաս աշխարհը շափել, հոգ չէ, բայց մէկ ոտքդ ամուր դիր մայր հողին: Ձեմարանն ալ ձեր մայր հողին շարունակութիւնն է, ձեր կապը մի կորչէ անկէ:

Վերջին անգամ ես տեսայ մեր ուսուցիչը անդամալոյծի իր անկողնին մէջ: Ընտանեօք վերադարձեր էինք Գէյրութ. Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի նախորդող տարիներն էին եւ Գէյրութ կը լողար բարգաւաճութեան մէջ. Գէյրութը դարձեր էր հոխակեաց, գոռոզ եւ ջղային. կորսնցուցեր էր մեր պատանի օրերուն պարզութիւնը:

Վերժուհին եւ ես ուզեր էինք մեր հասակակոնդ երեխաներուն տալ մաս մը այն հինէն, որ արթուն կը մնար մեր ներսը: Կիրակի առաւօտ մը, եկեղեցիէն ետք, ամբողջ ընտանիքով գարկինք Սասունիին դուռը: Ասիկա Ռաֆի Ռաֆի իրենց երբեմնի տունը չէր այլեւս. կը բնակէր աւելի հեռուն, Զարիֆ փողոցին ներսերը: Ան պառկեր էր իր անկողնին մէջ գրեթէ անշարժ վիճակի մէջ. եւ սակայն ոչինչ կրցեր էր գգեանել իր կորովը: Բոլորով շրջապատեցինք իր անկողինը. ան չոյց երեխաներուն գլուխները եւ վերսկսաւ հին զուարթաբանութիւնը ծայրէն: Զորս կողմը՝ նոյն անպաճոյճ դասաւորումով չարուեր էին իր գրքերը, թուղթերը, թոռներուն լուսանկարները: Գահ մը թեւս բռնեց եւ քաշեց իրեն: Մօտեցայ:

— Կը գրե՞ս,— հարցուց:

— Այո,— ըսի:

— Գէտք է միշտ գրես,— ըսաւ:

Յետոյ պահ մը մտածեց եւ նորէն զարմացուց զիս.

— Մէկ-մէկ,— ըսաւ,— յուսահատութեան խօսքեր կը լսեմ. ականջ մի՛ տար. պարապ խօսքեր են. դուք յեղափոխական կուսակցութեան մը զաւակներն էք. դուք հաւատքով պիտի ապրիք եւ գործէք. եթէ հաւատաք, պիտի տեսնէք, թէ այս ազգին ապագան շատ փայլուն է:

Իր մահը դեռ անհաւատալի կը թուի ինծի. հա գինք իր մահուան անկողինի մէջ տեսած ըլլալու տպաւորութիւնը երբեք չունեցայ. երբեմն կը կորսնցնէր իր յիշողութիւնը, իսկ երբ մտքերը կը պայծառանային, կը սկսէր հենդնել ինքզինքը: Դիւցազնավէպին պարզուկ հերոսներուն պէս՝ ան մտաւոր զաշխարհէն ներս եւ հոն մնաց, ողջ եւ առողջ եւ մշտապէս կենդանի: Պատերազմի կրակներուն մէջէն ծնած խօսք մը կայ, զոր ես յաճախ կը յիշեմ: Մեր զինուորները երբեք չեն մեռներ. անոնք պարզապէս կ'անյայտանան: Եւ կ'ապրի՛ն:

ԿԱՐՕ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

Լոնտոն

digitised by A.R.A.R.@

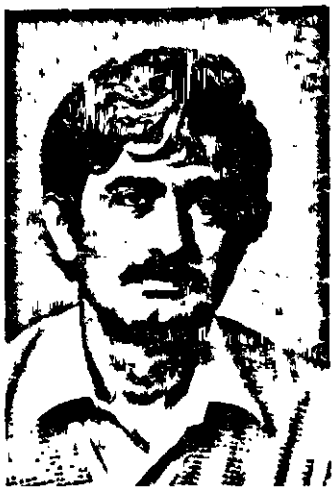

Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

1963ի չրջոնառութեանէն։ Մեռած է 1943ին, Ղարսի գիւղը Ալիշանեան։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Պուրճ Համուտի Բեղրեակեանց վարժարանին, իսկ միջնակարգ եւ երկրորդական ուսումը՝ «Նշան Փալանճեան» ճեմարանին մէջ, ուրկէ չրջոնառութեան դրկած նամակ մը, իր համալսարանական ուսումը ձեռք կը ձգէ նախ Գէյրութի Ամն ժողովի համալսարանի փիլիսոփայութեան ճիւղին, ապա՝ Փարիզի Սորբոնի համալսարանէն։

Դիպուածական գրականներէն սկսած՝ Յարութիւն Քիւրքճեան հրապարակագրական յօդուածներով կ'ուչիսաւոգի սփիւռքահայ մամուլին, իսկ գրական–իմաստասիրական եւ վերլուծական յօդուածներով՝ «Բազմոցի եւ «Անեկան» հանդէսին։ 1978ին, կը հրատարակէ գրական–իմաստասիրական փորձերու հատոր մը՝ «Փորձ տարա–գրութեան մասին»։ Խմբագրած է «Թեքելիրեան արդարատատոյց» (1981) եւ Ն. Սարաֆեանի «Ձգափաղոյ երկեր»՝ (1982) անուն հատորները։ Պատրաստած է նաեւ հայ լեզուի դասագիրքեր։

Համալսարանական մասնագիտութեան տիրապետած է, Յ. Քիւրքճեան չրջան մը գրաւած է ուսուցչութիւնը, «Նշան Փալանճեան» ճեմարանի, «Համազգայինի Հայագիտական Հիմնարկի եւ Հայկազեան գոլէջի մէջ՝ դասաւանդելով հայ լեզու եւ գրականութիւն, Քրանսերէն եւ փիլիսոփայութիւն։

1984ին է վեր Յ. Քիւրքճեան կ'ապրի Ամերիկա։

Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ՝ ԲԱՑԱՐՁԱԿ ՄԵՐԺՈՒՄԸ ՆԵՐԿԱՅԻՆ

★

Շատաբոյ Նարդունի կենդանագիրը կապմելու համար, ատենին ապատարութեամբ, ունինք կարիքը բնութագրիչն հետացող գոյներու, երանգներու։ «Փարիզի Տպոց» (գործածելով Յ. Օշականի բնորոշումը) խումբին մէջ, ան միւսներէն կը զատորոշուի իր գործին անմիջական, շեշտօրէն ճնշակայական նկարագրով, անմիջապէս աչքի զարնող այլատեսութեամբ մը, որ ոչ–խորաթափանց աչքերու կրնայ երեւիլ իրր համաբանի, գիտնականի «ինքնատպութիւն» մը տալ։ ասոր յծորդուող «մշակութապաշտութիւն» մը՝ ուր կը միախառնուին գաղափարն յանդուգն մինչեւ երբայերէն չրջապատող ատեն գարանական մաքրաձգութիւնը, տարոնի մշակութենէն մինչեւ պատարաժութիւն գացող շահատակութիւններ։ եւ, հարկադրաբար այս բոլորին, որոշ տարփային

digitised by A.R.A.R.@

յիցք ենթադրոյ (խարուսիկ, պիտի տեսնենք) գոյությանակութիւն մը, տարաշխարհիկ հեքիաթի, բանաստեղծականութեան կլիմայ մը, եւ զանոնք պարագրող դաշնութեան ոգոր մը: Առաջին իսկ ակնարկով բաւական հակասական այս տարրերը միաբերող «նարդեան» (բառը իմս չէ, իրն է...) գաղտակի այս պատկերին առջեւ՝ խորաշափող աչքը անմիջապէս հարց կու տայ.— Ի՞նչ աշխարհ կը պատկի, կը պահուի, «Ալպոմ»էն մինչեւ «Մեղեդիներ, մեղեդիներ», եւ «Բաներ. բաներ»էն մինչեւ «Երուսաղէմ. Երուսաղէմ»:

Դժուարին չէ վերլուծական ընթերցումը նարդեան աշխարհին. վերլուծական ալ պէտք չունի ան՝ բաւի ֆրէօտեան խմաստով: Նարդունի այս խորաշափումը–ընթերցումը կրնայ վերապահումներ արթնցնել հոս կամ հոն. ատիկա շարքի հեղինակը եւ խորաշափման աշխատանքը չի շահագրգռեր, բացի եթէ, անշուշտ, այդ գրոյթներուն հակադրուող հետաքրքրական գրոյթներ առաջարկուին: Եղածը սիւրէալիստական գրողներու (այս պարագային՝ Նարդունիի) գործին հոգեբանական–ընկերաբանական յոյսի տակ կուտարուած՝ բաւական պարզ ու բացայայտ ներայանգումներու հասնող դիտարկումն մըն է, ծամծմուածէն խուսափիլ փորձող, սակայն զերծ՝ ինքնատիպի ու անտիպի մարմաջ–բարդոյթէն:

Եւ կը բաւէ, ահաւասիկ, քիչ մը ուշադիր աչք մը դնել Նարդունիի գրական վերոյիշեալ երկերուն՝ անդրադառնալու համար անմիջապէս, որ իր մատնանշուած կեցուածքներուն մէջէն կարմիր թելի պէս անցնող ու անոնց միու թիւնը կազմող դիծը բացարձակ մերժումն է ներկայէն, այսինքն՝ ներկայ վայրին ու ներկայ ժամանակին: Հետագայ տողերը պիտի ձգտին պարզաբանել, երանգաւորել նարդեան մերժումին մասնայատկութիւնը:

ԱՆՁԻ ԵՐԵՒՈՒԹԱԿԱՆ ՀՈԼՎՈՑԹԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՍԵՓԱՀՑԻՆ ՁՐԿՈՒՆՏԸ

«Մեղեդիներ»ու էջերուն տակ մը, Նարդունի չատ դուսկան եւ հեռաւորաբար չատ խարուսիկ ստորոգութիւններու մէջ կը ձուլէ իր ներաշխարհային զարգացման ուղիները: Նախ մանուկ՝ Արմաշի երազաշխարհի ծոցին, ան –բան իր բնորոշումին– չատ արագ պիտի անցնէ գոյությանական դիմումներու փուլը, բանաստեղծութեան ու անհիւթեղն սիրելու հեւքին հաղիւ չոյուած, եւ յանդի՝ իր գոյութեան երրորդ ու վերջնական հանգրուանին՝ «Վարդապետութիւն փիլիսոփայութեան եւ ախտաբանութեան» («Վարդապետ»ը բառը հայերէն եղբը կամ տերմինն է՝ լատիներէն «տոֆրոր»ին). դատնայ բժիշկ, հոգերոյժ, «տեր»ի՞ն, եւ գիտէ, «Մթութիւն հագած», եւ իր մութ սենեակէն՝ «լոյսի առուակի մը մէջ բռնուած մարդիկը»: Նարդունիի դիծան այս հոլովոյթը կը կրէ տակայն թերութիւն մը, կենսական թերութիւն մը – իր իսկ աչքին... «Մթութիւն հագած» բլլալու թերութիւնը. տակական մը – իր իսկ աչքին: Եւ «հոգերան», «հմտարան», «իմացապաշտ» ու «սկեպխարկա՞նք մրն է ան: Եւ «հոգերան», «հմտարան», «իմացապաշտ» ու «սկեպտիկ» Նարդունիի մը կերպարը կու է ուրանի պէս կը փշրուի իրեն հակադրող ուրիշ իրականութեամբ մը, որ մեզի կը յայտնաբերուի Նարդունիի էջերուն ուրիշ մասերուն մէջ, Երբ, օրինակ, վիցամեայ թոռուն իսկ մէջ, Ռոյն հատորին իսկ մաս կազմող: Երբ, «Ինձ ոտան մը վերուծուած, դրակոր կու լայ, ոգեբիլով հոգին իր մեռ հօր. «Մեռնիր հայր, մեռնիր հայր, տես, բոռնիկդ հիմա հիյս մը տանձով է մնացեր...»: Նոյնիր, Հրր, Ռոյն հատորի էջերուն, կը պատմէ մանուկի լայրը՝ այս անգամ սէր փնտռող իր սիրոյին. «... Իմ երեսուն տարուան սիրուս կու լար. կու լար մանուկի մը պէս: Կու լար եւ կ'ուզէր դարձեալ բանաստեղծ դառնալ: Կու

digitised by A.R.A.R.@

լար եւ իր սիրականին անուն կը կանչէր»։ *Միտք–Նարդուն՝ Թո՛ղ ի կարգ հրաւիրէ գայն՝ որքան կ'ուզէ. «Դուն քիչ ես, դուն զիտութեան ու փիլիսոփայութեան մարդն ես, արու ու կորովի»։ Անօգուտ. «արու ու կորովի» կարծուած սիրտը պիտի մնայ նոյն յացոգ, նոյն մանուկ սիրտը՝ հերքելով «զիտութեան ու փիլիսոփայութեան մարդ», «արու ու կորովի» մտքի մարդու մը գոյութիւնը, գայն գեղչել–վերածելով իր... առասպելի հանգամանքին։*

Նարգուն՝ պաշտելի միամտութեամբ մը, բարեմտութե՛մբ մը կ'ըսէ մեզի իր ցաւը, առանց զայն բառակոյտի մը տակ խեղդելու. ասիկա՝ եթէ բացուենք քիչ առաջ մատնանշուած միտք–Նարդուն՝ յորդորակները. եթէ բացուենք նաեւ հրապարագիր –չեմ համարձակիր գաղափարախօս բառը գործածել– Նարդուն՝ որ «ճանկերը լայն բացած»՝ պատրաստ է յարձակելու բանաւիճող հակառակորդին վրայ, գայն «զգելու համար»։ Անձնական եւ թակայական գրականութեան մակարդակին է, ըսենք կրկին, որ Նարդուն՝ նեթաշխարհը կ'երեւի մեզի բիւրեղային յատակութեամբ։ Եւ Որբութե՛ն ցաւն է Նարդունի ցաւը, գլխագիր Որբութեան, «չափահաս Որբ»ին ցաւն է ան։ Որովհետեւ մեռա՛ծ է իր Հիւրը, եւ ա՛լ գիւղ չունի ինք. չունի՛ տուն, չունի՛ հայր ու գերդաստան։ Զունի Վա՛յր։ Ունի միայն սուգը գիւղին, որբութիւնը իր անձին։ Եւ իմաստէ զուրկ չէ պատմագրական այն փաստը, որ Նարդունի ակնառու դէմքն է հանդիսացած արեւմտեան Սիփիոքի որբաշխարհին, ոգին ու մղիչը Զափահաս Որբերու շարժումին։

Ուրիշ ի՞նչ երեւոյթներ կը պարզէ այս նարդեան տարրերակը որբութեան, չափահաս, անբուժելի որբութեան։ Ան, յամենայնդէպս, կ'արտայայտուի, առաջին իսկ ակնարկով՝ կրկին, սեռային լոյսի մը տակ։ Այս կալուածին յուսաւորումը կրկին կու գայ մեզի նոյն «Մեղեդիներ»ու «Փառք կեռասին» գրութենէն, որ իմաստային մեկնաբանութեան կարիքը չի դրացնե՛ր իսկ, այնքա՛ն բացայայտ է այլաբանութիւնը։ Պատանի՝ հատուածին հերոսը կ'ապրի կեռասով խորհրդանշուող զգայարանական արբունքի վիճակը. իր սիրականին հետ կեռաս կը գողնայ. կեռաս կ'ուտեն, հակառակ «մեծ–մօր» արգելքին։ Այս վերջինը վրայ պիտի հասնի յանկարծ, ու տեսնել պատանին՝ աղջիկը գրկած–բարձրացուցած կեռաս քաղելու դիրքին մէջ։ Վերջին հատուածը կարելի չէ ասել աւելի բացատրական ու թափանցիկ՝ քան Նարդունին՝ ինքը. կը մէջբերեմ.

«— Մե՛ղմ է, պտղամո՛ր։

— Լաւ, եթէ թագաւոր եմ. ո՞վ կ'արգիլէ իմիմ։ Երբ կեռաս կ'ուզեմ. պէտք է որ ուտեմ։ Ապա թէ ոչ թագաւոր չեմ ըլլար։

.....

Ափսոս։

Հիմա մեծ–մօրս «մեղմին» արգելքը չէ որ գրկած է զիս կեռասէն։

Ես հիմա թագաւոր չեմ։

Ես հիմա կեռաս չուտեմ։ Իսկ նշանուածս ալ մեռաւ. ու իմ շրթներուս մէջ կորսուած է համը իր կեռասներուն։

Ու արիւն կու գայ աչքերէս. կեռասի այս տօներուն»։

Կարելի չէ անդգայ մնալ ամբողջ սերունդի մը ողբերգութեան այս պատկերին առջեւ, սեռային զրկախտէն մինչեւ զգացական, մտաւոր –առանց խօսելու ֆիզիկականի մասին– հաշմուածները գացող։ Պէտք չէ սակայն մոռնալ այլ տեղ կատարուած այն հաստատումը, թէ երբեք սերունդի մօտ հաշմուած մի այս զգայնութիւնը մշակութային–հոգեբանական պատուաստումով անցած է յա–

digitised by A.R.A.R.@

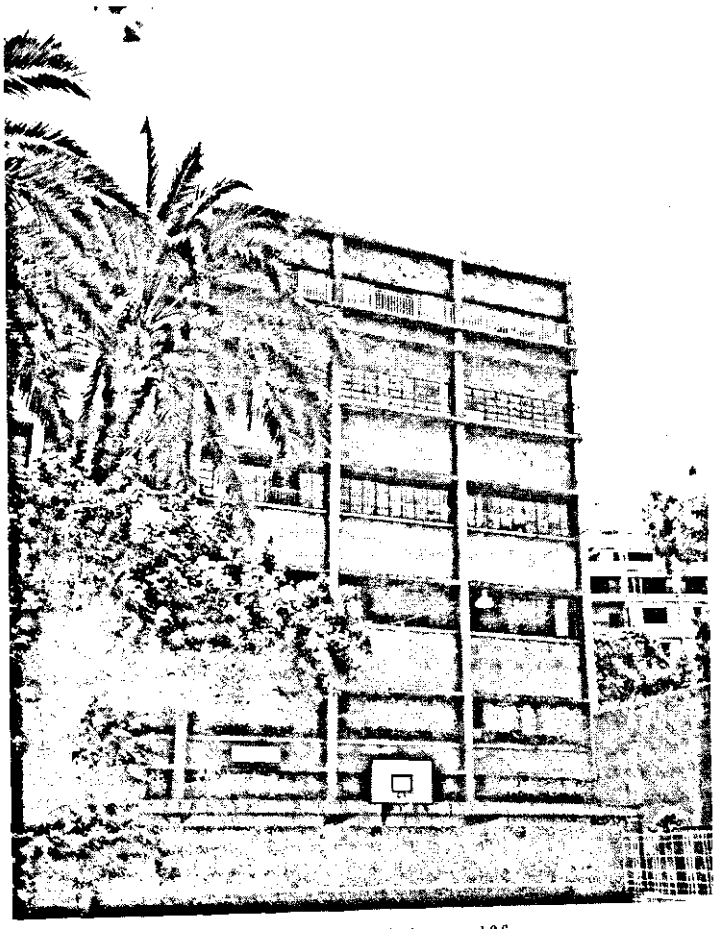

Ն. Փ. Հեմարաձի երկրորդ շէնքը

digitised by A.R.A.R.@

ջոր սերունդին։ Եւ այս պատուասաք «յաջողութիւն» պարզապէս ախտաբանական վերապրում մը կը յայտնաբերէ, ու նոյնքան ուսումնական հանձնարարութիւն մը ծնունդ կու տայ, երկրորդ, նոյնիսկ երրորդ սերունդի մակարդակին...։

ՏՈՀՄԱԳՂՏՈՒՄԻ ԵՒ ՏԱՐԱՇԽԱՐՀԻ ՄԻՋԵՒ

*Ա՞յս է սակայն միակ բացատրութիւնը գրկախօսին։ Հոգին կորսուա՞ծ, Վայրին ջնջո՞ւած միայն։ Աքսորն ու օտարութի՞ւնը։ Երթալ առաջ ուելի խորը՝ հարկ է, ամէն պարագայի, հետազօտել այս սարաշխարհը։ Հետազօտե՛ղ։ Դիւրի՛ն է բսելը։ Կարելի պիտի ըլլար, եթէ Նարդունի գրած ըլլար, ապրա՛ծ ըլլար Սիփանը։ Բան մը, որ չէ բրած ան։ Եւ բան է ու թեան Սիփանը «բսող» նարդեան էջերը այնքան հագուադէպ են, որքան... գիտակցութեան վայրկեանները Շուշանեանի դրակոն ստեղծագործութեան մէջ կամ՝ ցուի հիշը՝ արեւելեան Ողբաշխարհի «կրթուած», «փափկանկատ» ու սկսուտի կեղծ զուարթութիւն ցուցաբերող պատանիներու կոկորդին մէջ։ Երբ ճառ չի խօսիր, Նարդունի կ'ընկղմի նախ–ապէտեան գրութեան հեշտանքներուն խորը։ Երբ դուրս կու գայ անկէ, առանց բանասէրի ախորժներու վրայ արշաւելու, պահ մը կը տեսնենք զինք Տ'Աբքուրի սրճարանի ծուխերուն մէջ, եւ կ'ակնկալենք, կը խնդրե՞նք փարիզեան տօրեայի, ի վերջոյ ներկայի՛ ապրում մը։ Երեք տող՝ եւ Նարդունին արդէն ճախրելով հասած է Սիփանի փէշերուն (տեսած ըլլա՛ր գոնէ Սիփանը։ վանեցի՛ ըլլար գոնէ)։ «Մեղեդիներ»ուն մէջ, կրկին, կը սկսի ոկարգրութեանը փարիզցի բժիշկի իր սենեակին։ Գուցէ մը ներկա՞յ կ'ակնկալէք։ Ափսո՜ս։ Ինտրայի հիանալի սենեակ–ներաշխարհը, ծանօթ իր այլուրութեամբ, չունի աններկայ անվայրութիւնը Նարդունիի սենեակին, ուր կայ հօտը իր բոժոժներով, մեծ մայրը իր հարսնութեան շապիկով, հեթանոս տօներն ու կոյսերը օրացոյցին։ բայց ո՛չ փարիզահայու սենեակը։ Ոչ՝ Սփիւռք։

Նոյնը, ու աւելիով, Օտարի հետ յարաբերութեան հարցին մէջ։ Ի յուսալոյս նէ, Նարդունիի մօտ նկատուած որոշ զգայարանականութիւն մը կրնար մեզ յուսադրել Օտարի հետ կարելի յարաբերութեան մը հաւուին։ բայց մինչեւ հիմա պարզուածը առոր ի նպաստ չի խօսիր։ Բաւական յուսակ է, ընդհանրական, վախը օտարին, տարբերին, տարաշխարհիկին։ Առանց հասնելու, անշուշտ, Շուշանեանի՝ մօտ ծանօթ տագնապանքը ստեղծող ծանրութեան, օտարն ու իր վախը երբէ՛մն կ'երեւին Նարդունիի աշխարհին մէջ։ «Մեր գիւղին յեակը» հեքիաթը, սակայն, կը բաւէ մեզի ստուգելու ներկայութիւնը այդ վախին։ ու պարզ կ'երեւի, որ ան ներմղուած է իր ստեղծած խուճապին իսկ պատճառով։ Գուցէ թիւնը կը խօսի դիւրին ակոնակիա ջուրերով լիճին մասին, որ սակայն ապականած է ակնթարթի մը մէջ, «օտար աշխարհէ» վերադարձող գիւղացիի տղոցմէ մէկուն բերած ախտին ապականութեամբը։ Գարշ է ու ցնցող՝ թեկուզ բանէրը հեքիաթին։ Օտարը, Մի՛ւս որ, Տարբե՛ր՝ կ'ապականէն։

Մէկ–երկու անդրադարձ ալ՝ ներկայի ազէտին։ Լեցուն կղանցնոց, ինքնութիւնը կորսնցնող նոր սերունդի մը ներկայութիւնը կը հասաստատի Նարդունիի կողմէ, սակայն պատահարար, ի մէջ այլոց։

Վախը, սակայն, օտարի՞ն վախն է միայն։ Կամ, ուրիշ խօսքով, օտարը միայն «ազդացի՞ն» իմաստով օտարն է, թէ ընդհանրապէս Օտարը, Ուրիշը...։ Կը հակինք երկրորդ պատասխանին՝ ուելի։ Կամ, այլապէս, պէտք է ընդգծել, որ Նարդունիի մօտ պոյութիւնն ու նի նաեւ վախը սեփականին, վախը ինքնու–

digitized by A.R.A.R.@

թեան. սեռային իմաստով՝ փախք առհմապղծում մին՝ incesteին: Օտարը, բանիք՝ Օտարու հին՝ չեն միայն վատնդի ու կորուստան վայրը: «Մեղեդիներ»ու երկրորդ իսկ հատուածը, «Լեին ժամը» կը պատմէ ոճիրը հարուստ այն պիւդացիին, որ իր գեղեցիկ աղջիկը միակ յարմար հարսն էր նկատած իր կորիճ ազգուն, ու պատկած՝ քոյր ու եղբայր: Հարկ կո՞յ ուսուցնելու, որ, ինչպէս Տարաշխարհի ախտով լճի ապականման հեքիաթին մէջ, հոս եւս անէ՛ծք կը սպասէ պիւդին: Եւ եթէ Օտարի ախտը կը ցամքեցնէ գիւղին լիճը, առհմապղծում մի արարքը կը սրբուի միայն անիծեալներու կլանումովը, անհետացումովը՝ լիճի բնդերքներուն:

ՆԱՐԴԵԱՆ ԳՈՐԾԸ՝ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՑԱԿԱՅԻՆ, ՄԱՀՈՒԱՆ

Կարելի է մանրամասնել, խորացնել հպանցիկ այս վերլուծական ժամանումները: Շատ հեռու պիտի տանէին անոնք վերլուծումները ու վերլուծողը: Այսքանը բաւ չէ՞ սակայն հաստատելու համար, որ Տարաշխարհի Ախտին ու Սեփականի պղծումին գոյգ փախերը կը խեղդեն ներկայ անհատ գոռնալու (այս բանաձեւի գոյգ իմաստներով) ամէն կարելիութիւն՝ նարդեան ներաշխարհին համար: Այսքանը բաւ չէ՞, նոյնպէս հաստատելու համար, որ բոլոր արտադրութիւնները նարդեան այս ներաշխարհին պիտի յատկանշուին իրենց յղումովը՝ Ակէսին նախորդող աշխարհին, որ հեքիաթ է՝ անիրական, անչափահաս ու անսեռային: Նարդուն գործը այս գիրքը պէտք է վճարէ՝ իր վաւերականութիւնը փաստելու համար. ան վաւերական է իրը հեքիաթ, իրը հնագիտական աստարկայ, իրը գեղոր: Իրը վկայութիւն՝ բացակայն, անհատի նախապատմութիւնն, նախ-աղէտն: Ասկէ՝ իր դաշնութիւնը, կշռութիւնը, փոխարերային իր դասական, բայց իրապէ՛ս գեղագիտական յատկանիշները: Բանիր, սրանցմէ զուրկ է, օրինակ, Շուշանեանի մը աշխարհը: Ասկէ՝ նաեւ՝ նարդեան աշխարհի յամախակի թափանցկութիւնը, ըսինք՝ միամտութիւնը՝ իր ցաւը, իր վերքը պատացած պահերուն: Եւ ասիկա՝ դարձեալ հակադրաբար Շուշանեանի մը: Բայց, ահաւասիկ, այդ ցաւն ու վերքը բացակայութիւն մըն է, չգոյութիւնն է մարդուն՝ որ նարդեանի բժշկագիտական գաղափարքներն իսկ ուշափահաս անհատ կը կոչեն: Ու ցաւով ու խոր հասկացողութեամբ կը հաստատենք, վերջացնելու համար, որ նարդունի անհատը չէ վերապրած, անդր-ապրած՝ իր կիւզի մահէն, իր նշանածի մահէն, Ապրիլ ամիսն անդին: Կեանքի մահէն անդին: Եւ նարդեան գրականութիւնը կեանքը ամէն գնով չարու նակելու, երկարաձգելու, ապրելո՛ւ այս անկարելիութեան ողբերգական -սակայն նաեւ ախտաբանական- պատմութիւնն է միայն:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԳԻՈՒՍԵՊ ՊԱՐՏԵՎԱՆ

1964ի շրջանառութեանէն: Մեռած է 1945ին, Պէյրութ: Նախնական կրթութիւնը կը առնայ Հոլանտէն թողի «Թորպմեան» փարժարանի, ապա՝ «Ֆրանսական» ճեմարանին մէջ, ուր եւ կը առնայ իր երկրորդական ուսումը: Ետքն, ապրի մը կը յաճախել Ֆրանքֆրթեանական լիսէն: 1965–67 տարիներուն կ'ուսանի École des Lettresի մէջ, իրրեւ փիլիսոփայութիւնի տիպի ուսանող: 1967ին կը մեկնի Փարիզ եւ համալսարանական ուսումը կը շարունակէ Սորբոնի համալսարանի փիլիսոփայութիւնի ճիւղին մէջ, ուրկէ եւ իր լիսանսը կը առնայ 1968ին, մինչ՝ 1969ին, իսկ մագիստրան՝ 1973ին, պաշտպանելով Լաք գիրքին մէջ իմաստասէր Մորիսի Հոլանկերի գիտակցութեան մասնագիտութիւնը ուսումնասիրելու իր ուսումնասիրաց իր ուսուցումը:

Դպրոցական գրականութենէն սկսած՝ Գիլիզոր Պարտեան կը կատարէ իր գրական նախագիծերը: 1966ին, մաս կը կազմէ «Ինկլսի խմբագրութիւն: Ցրտնաս հատատուելէ ետք, ի՛նչպէսի ֆրանսական հրատարակչական գոնապան հատատութիւններու մէջ, միաժամանակ փարիզի գասախօսի պաշտօն՝ Փարիզի համալսարանի սրճարանի յետոյ ներս բաժանմունքին մէջ: Այս շրջանին, յանառանգնու թիւններով, գրական յարաձգումներով եւ ուսումնասիրութիւններով կ'աշխատակցի «Ինկլսի»ի, «Բազմի»ի, «Ցնոսցի»ի «Միտ եւ արուեստ» թերթերուն եւ սիրուքանայ այլ թերթերու: 1976ին սկսելով կը հրատարակէ հետեւեալ գիրքոգրքերը՝ «Տեղագրութիւն բանիոյ բաղաքի մը համար» (1976), «Հատուածներ սենեակի մասին» (1978), «Objects et Debris» երկլեզու գործը (Ֆրանսերէն եւ հոլերէն, 1978), «Հակմիրրուած» (1979), «Վայրեր» (1983) եւ «Մանրապատկեր» (1986): Նաեւ՝ «Տրամ» (1980) եւ «Գիլիզոր Նոյեկացի լեզուի ստամանիներուն մէջ» ուսումնասիրութիւնց հատորները:

Ներկայիս, Գ. Պարտեան կ'ապրի Փարիզ:

Գ. ՊԱՐՏԵՎԱՆ

ՏՕՆԱԿԱՆ ԽԶՈՒՄ

այսքան հեռու եկանք
որպէսզի քեզ կորսնցնեմ
ամսորը քեզմէ
ուր չկաս
այս ամսորը քեզմով
դուն որ ունիս
խռհուն
ո՛չ մէկ անուն
եւ կը կոթնիս
այս լեռներու առընչութեան

digitised by A.R.A.R.@

անապատին
եկար
կը յօդես
կը ներբոնես
կը յանձնես
աւազագնաց
հեռաւորէն զիս աւելի հեռաւորին
օդին
բացուեցաւ միջոցը օդին
կը բացուիս
թռիչք խորտակման
կը սլանաս
ուսս ի վար կը հակիս
կոչունիին

կոչումին քեզ
բզկտող
եւ կ'առբերեմ բարձրը քու քայքայումդ կենդանի
օդին

ո՛չ մէկ օդին
որ կը գոցուի
վերին շնչառութեան
ներքանցքին
նեղութեան, ձայներ

այսման հեռու
կը քանդակեն արձաններ հնչողութեան
կ'արձակեն

քեզ մատներէս դէպի երկիր
դէպի
դրախտ մը հրդեհի ու ջուրերու
կար հոս

կար հոն
կար անդին
անկարելին

չկանք
առկախ
օդին մէջ արտագոյ ու ճամբորդող փոշի
շունչը

քեզ առխարխափ կու տայ
առասպելի ժամանակին
ու պարտէզէն բարձրացող չորութեան բարկ գանակներուն
ոճամանդակ ոստան անբնակելի
աներկրին մէջ

digitised by A.R.A.R.@

ուր կը սպառիս
անուններուն հետ անժամանակ
ի սպաս փայլին որ միացնէ
ձեռքդ ապալեռի շօշափին
դուն
անհպելի եւ յօշոտուած
ոչինչ
պիտի կրնայ քեզ փրկել
մինչ կը գրկեմ քու մարմինդդ տարասփիւռ
ի՜նչ
ներմակ նարդոս
կարքոդ իր մէջ կախարդող
ամփոփող ամբողջ գիշեր մը գերամբարձ
ու խօսքի ի՜նչ անխօսութիւն
լեռներու վրայ
տարբեր
եղանիք
անանցատ
թեթեւցած
ազատագրուած անկանգնելիին մէջ
եկանիք
որ մեզ լքես
քեզի լքեմ ո՛չ փրկութիւն ո՛չ կորուստ
մենք
օ դուն օ ես
որ ունինք անուն միակ
եւ ոչ մէկ առընչութիւն
օ դուն–ոչ–ոք
որ ունիս ամենայն ինչ
ընդմէջ հուրին ու ցժդեհութեան
ո՛չ մէկ ականջ
որ քեզ
ընդունէր իր լռութեան
արձագանգէր
այս շրջումդդ հատու երկիրներէն
շիջումդ
դէպի հոգեգալուստ կամ հոգեցատք
շունչին միջեւ ու շունչին
հեւք ու խորտակում
զիս կ'ընծայես
մօտիկէն ալ աւելի մօտիկութեան
հրդեհ ծովու
կամ տօնական խզում

digitised by A.R.A.R.@

բաժնող բերանը ծագումէն
ոչինչ կրցաւ անապատէն ելլել անեղծ
այսքան հեռու
կը մտնեմ անհունօրէն քու ջլատիչ մտերմութեան
եւ քու
վերջէն ահարկու
կը սկսիմ մեծ այլայլումը վերջին
թերեւս ըլլայ նորէն ներդաշնութիւն անդաշն
ձայնին միջեւ ու մոռացման
օ դուն-ոչ-ոք-ամենայն-չեղելութեան
օրհնեալ ըլլայ քու ոչինչը օրհնեալ
ահա ցերեկն աւելի մութ
եւ գիշերը կիզիչ աւելի

—★—

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ՝ ԱՆԳՈՐԾ

—★—

Եղիա Տէմիրճիպաշեան ոչինչ խնայած է ինքն իրեն՝ անհետ սրբուելու համար հայ գրականութենէն։ Համարձակած է

— դառնալ նախ՝ հանրածանօթ «ջղագար» մը, որ պոլսահայ ժամուլին էջերը կը լեցնէ իր հիւանդութեան վերլուծումով, իր անսքող բացութեամբ կը չիկնեցնէ ամօթխած ընթերցողը։

— 1870էն 1908, Դուրեանէն Մեծարենց երկարաձգուող ժամանակաշրջանին չի դադրիր ապատարկելէ հանդէսներուն (իր «Երկագունտ»ին ու «Գրական իմաստասիրական շարժում»ին), շաբաթաթերթերուն ու օրաթերթերուն («Արեւելք», «Ծագիկ» ու «Մասիս»), երբեմն քանի մը տեսակ գրութեամբ, բայց միայն... իր առեւնախօսութիւնները կ'ամփոփէ վեցեակ մը փոքրիկ պոռշիւրներու մէջ։

— կը բարմատպուին կեղծանուններու թիւր, որոնց եւրին չի՛ալ պահպրտիր։ Ատոմ, Գրասէր Ատոմ, Նուրանիա, Մելանիա, Թեւանիւ, Ա. Ագատաթահեան, Շարժեանց, ձին Ցակոբ, Հոր Հայրան, Մոնազն, Մշակ, եւայլն...

Հայ գրականութեան մէջ, ուր «ենթակայականը» այնքան ձրիօրէն հերքուած է յանուն օգտաշատին ու «ազգայինին», ուր գրական գործի պաշ-

---

* Այս գրութեան առաջին տարբերակը լոյս տեսած է *Միտք եւ արուեստի* Յունիս 1987ի թիւին մէջ։

digitised by A.R.A.R.@

տամուն էջը կ՝արգիլէ, որ անոր բացակայութիւնը դառնայ խնդրոյ առարկայ, ուր Փանթէզի, հեգնանք, քմայք, ազատութիւն, խաղ կամ դրօսանք դատապարտուած են ի սկզբանէ իբրեւ անյարմարութիւն, յանուն Լուրջին, Վաւերականին, Ապրուածին, հայ գրականութեան մէջ՝ կ՝ըսեմ Եղիա (կը սղեմ մականունը, առանց յաւելեալ ու անկարելի մտերմութիւն մը ստեղծելու պատրանքին, Եղիա անմատչելի է ընդմիշտ) վտանգաւոր օրիժինալ մըն է, «փախուկ» մը, որմէ հարկ է զգուշանալ ու զգուշացնել մեր պատուական հայորդիները։ Վերջ ի վերջոյ հիւանդ մը չէ՞։

Անկասկած։ Բայց արուեստագէտ «հիւանդ» մը, արուեստագէտ մըն է ամէնէն առաջ եւ յետնօրէն բժշկագիտական ու հոգեվերլուծական պարագայ մը։ Իսկ Եղիա ըսեմ սկիզբէն, շատ մեծ գրագէտ մըն է եւ նոյնքան ալ մեծ ոճի վարպետ մը։ Հիւանդութիւնը՝ ջղագարութիւնը, ցաւագարութիւնը կամ խենթութիւնը, կը դառնայ արուեստը անուշանող ու զայն կենդանի պահող յարատեւ ազդակ մը։

«ԵՐԿԵՐԸ»

Եղիա, բսի, հրատարակած է վեցեակ մը հատորիկներ, որոնք բոլորն ալ կը կրեն պարագայականին կնիքը։ Շահնազարեանի մը խղճին պարզ ճնշութիւնը (1870), գոյգ Փիլիսոփայական բառարանները (1879), Նոր կեանք (1879), Կրթական խնդրոյն վրայ թուզթ առ պատրիարքն հայոց (1880), Շրջագայութիւն մը իմ քաղիս մէջ (1886), Աւելին ճառը (1890), Տարերք պատմութեան իմաստասիրութեան (1891)։ Առնք ատենախօսութիւններ են, բնդլայնուած յօդուածներ կամ ուսումնական նպատակներու համար գրուած էջեր, որոնք կը գրուին կամ որովհետեւ մամուլը ամբողջութեամբ փակ է Եղիայի առջեւ, կամ ալ որովհետեւ անոնց հեղինակը նիւթական սպառումներ ունի։ Գարագայական իրենց հրատարակութեամբ՝ անոնք է՛ն ալ իրենց «բովանդակութեամբ», եթէ բացառեմ Շրջագայութիւն մը, ուր Շարժեանց–Եղիայի արձակը կը դեղերի Պէշիկթաշի չուրջ։ Եղիա կը խօսի օրուան հրատապ հարցերուն շուրջ. լեզուական հարց, կրթական հարց, եւայլն։

Եղիայի ընդարձակ արտադրութիւնը կը դանուի իր ստեղծումը եղող «Գրական իմաստասիրական շարժում» (1883–88) եւ մասամբ «Երկրագունտ» (նոյն տարիներ) հանդէսներուն մէջ, ուր Եղիա ներկայ է իր կեղծանուններով։ Նուրանիա, Մելանիա, Թեւանիս, Գրասէր Ատոմ, եւ Ե. կը ստորագրեն փոխն ի փոխ խմբագրական, յօդուած, նորավէպ, վիպակ, քերթուած, օրագիր, նշմար, քրոնիկ, եւայլն։ Եղիա միակը ամբողջ խմբագրութեան մը գործը կ՝ընէ։ Այստեղ է, որ կը սկսին ապուիլ Ազգկան մը օրագիրը (1885–89), Կատուի մը յիշագիրքը (1887–90) եւ Եղիայէն ծանօթ քերթուածներ, ինչպէս Անգեղն երգը, ինչպէս տասնեակներով վերլուծական էջեր, որոնք անուն չունին ու չեն կրնար զետեղուիլ գրական սեռի մը սահմաններուն մէջ։

Երբ Ռ. Պէրպէրեան, Ց. Սէթեան, Ա. Փանոսեան հատորներ կը հրատարակեն, Եղիա այնքան մօտիկ տպագրութեան մեքանին, ո՛չ մէկ «գեղարուեստական» հատոր կը տպէ. ո՛չ քերթուածներու, ո՛չ արձակի։ Որով իր անունով հրատարակուող երկերը խոթի գաւակներ են՝ կարելի է ըսել, կամ որդեգիրներ, պարականոն հրատարակութիւններ, որոնք կը կրեն կապմողի եւ ընտրողի հաշակին կնիքը։

digitised by A.R.A.R.@

Սիմոն Վրացեան

digitised by A.R.A.R.@

Մինչեւ յամին Տեառն 1986 Եղիայի անուանով հրատարակուած էր մէկ հատոր, առ ալ «Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ» մատենաշարով, խմբագրուած՝ Արձակ էջեր, Բերդուածներ, Նամակներ *(Փարիզ 1955)։ Բուսական լրջութեամբ եղած հարցնիր մը է ասիկա, ուր չորս տարիներ պլուխներու մէջ զետեղուած են Եղիայի գրութիւնները եւ գասաւորուած ժամանակագրական կարգով։ Կազմողները յիշատակած են անոնց հրատարակութեան տարին ու տեղը։ Դժբախտաբար, զանց առնուած է վիպային արտադրութիւնը՝ ամբողջութեամբ։*

Եւ հիմա՝ Եղիայի Երկերը, *որ կու գայ Երեւանէն (1)։ Իր ծաւալով ու ընդգրկած նիւթով համեմատաբար աւելի ընդարձակ է, քան փարիզեան հրատարակութիւնը։ Այս վերջինն է սակայն մեկնակէտը, իր բացորոշ վրիպակներով (2)։* Երկերը *կը խմբեն գրեթէ բոլոր արդէն ծանօթ քերթուածները, մի քանի արժէքաւոր յաւելումով։ Արձակի բաժնին մէջ առաջին անգամ ըլլալով կուգան Եղիայէն եօթը նոթվէպ,* Հրահանգիչ Խօսակցութիւնք *երկխօսական էջերը եւ ամբողջ* Տարերք պատմութեան իմաստասիրութեանը, *առանց մոռնալու* Բարեշրջութիւն գեղեցկին *գեղագիտական էջը (1901)։ Ինչպէս յառաջաբանին մէջ Ս. Թոփչեան կը թելադրէ՝ հրատարակութիւնը կը ձգտի նկատի ունենալ թէ՛ արուեստագէտը, թէ ալ տեսաբանը, «փիլիսոփան» ու «գեղագէտը»։ Պէտք է ըսել, որ տեսաբանը քիչ անգամ ներկայ էր փարիզեան հրատարակութեան մէջ, եւ ասիկա անկասկած չահ մը է եւ հատորին բերումներէն մին։ Այսուհետեւ՝* Երկերուն *մէջ զեղչուած է կրօնական հարցերու վերաբերող Եղիայի իսկապէս գեղարուեստական արձակը։* Նկեղեցին ամէնուսն է, Ինչո՞ւ ժամ չենք երթար, Հիներուն ու նորերուն թաթեպաշտութիւնը։

Երկերը *կը կազմէ նոր հարցնիր մը։ Զեմ գիտեր ո՞ր դարուն պիտի ունենանք ամբողջական աշխատանք մը, որ իր մէջ ամփոփէ Եղիայի օրագրական արտադրութիւնը։* Ադիկան մը օրագիրը, Կատուի մը յիշագիրքը, Դարանոցոց օրագիրը *կրնան կազմել ընդարձակ ծաւալի հատորներ, որոնց խորքին ու տարողութեան մասին, այսօր, ո՛չ մէկ յստակ պատկերացում կրնանք ունենալ, որուած ըլլալով, որ ամբողջութիւնը կը վրիպի ամէնէն ջանասէր ու պրպտող ընթերցողէն։ Եւ կան տակաւին Եղիայի հոյակապ էարձակ քերթուածները («Մուղիկ», 1894), գեղարուեստական արձակները, ուր կը փայլի ո՛չ միայն ոճը, այլեւ՝ երեւակայութիւնը, դիտելու, տեսնելու եւ մտածելը գրելո՛ւ կարողութիւնը (3)։*

«ՀԻԻԱՆԴԸ»

Բոլոր անոնք՝ որոնք գրած են Եղիայի մասին, անվրիպելի դրգռմով մը կ՝անդրադառնան անոր «հիւանդութեան»։ Ոչական, Ֆէնէրճեան–Գեւորսեան (4), Զօհրապ, Տ. Կամսարական, *կամ* Զիֆթէ–Սարաֆ, *յաճախ մեծ համակրութիւն մը ուսաց դէպի Եղիան, ուղղակիօրէն կ՝ուսնարկեն այս «հիւանդութեան». Կեղրանացման պակաս, նիւթէ նիւթ սուսուռում, գարշ մը ակսիլ ու չկարենալ աւարտել, ինքնախօսութիւն, կամ հայածախտ, եւ այլն։ Իրենց աշխատութեան մէջ, Ֆէնէրճեան–Գեւորսեան, որոնք անշուշտ բժշկական ո՛չ մէկ պատրաստութիւն ունին, ոչ ալ ունին անհրաժեշտ շրջահայեցութիւնը, Եղիան կը դասեն հալածախտի կալուածին մէջ։ Չեն վարանիր ընդարձակ մէջբերում մը ընելէ ժամանակին ծանօթ հոգեբոյժէ մը եւ կ՝ըսեն, թէ ա՛ւելցնելիք ոչինչ ունին։ «Անիկա (Եղիա) անցած է նկարագրուած բոլոր հան–*

digitised by A.R.A.R.@

գլխու ունենալն եւ երեւան եկած են իր մօտ նոյն ախտաբոռնակոն եւեւոյթնե-
բը» (5)։ Եթէ Եղիայի իսկ բժիշկն բլլար նման յայտարարութիւն բնողը, կրնա-
յինք որոշ չափով հասկնալ (6), կենսագրողը ինք մեկմէ աւելի կիսէ, ե-
թէ ոչ ունի ականջին, այդ 1920ական թուականին Պոլիս չլլլող առասպելը։
Նպատակս չէ հերքել Եղիայի «հիւանդութիւնը»։ Պարզապէս ընդունելի չէ այն
փոյթը, որով կը զանցուի «հիւանդին» արտադրութիւնը, մասնաւորապէս այն
բոլորը, որ կը վերաբերին «հիւանդութեան» խնդիր։ Կրնայ «բժիշկը» արտօնել
ինքն իրեն անջատելու առա՞ջիր անառողջէն, բնակա՞նը անբնականէն, որ
գրականին մէջ կը համապատասխանէ յոլովին ու ձախողին, գրամոլութեան
ու ներշնչումին։ «Հիւանդութիւնը» հեղինակի մը կեանքին մէջ եղող փաստո-
ւրէն այն տուեալն է, որուն կը կառչի քննադատը, ապացուցանելու համար
դրողին թուլութիւնո՛ւրը։

Շահեկան չէ՞ գիտնալ, թէ Եղիա, ինք, ի՞նչ կը գրէ։ Բայց Եղիա իր «հի-
ւանդութիւնը» նոյնքան լաւ կը ճանչնայ, որքան իր գաղտնի որ-քննադատ-
բժիշկը։ Ճանչնայ՝ չի նշանակեր «բժշկուիլ», այլ պարզապէս ախտին հետ, թե-
բեւս անոր մէջ ու անոր շնորհիւ ապրիլ, անոր հետ հաշտութեան եզր մը
գտնել։ Անկէ դուրս՝ ոչ ոք ստուգապէս գիտէ, թէ ի՞նչ է խենթութիւնը։

Եղիա չի վարանիր «խենթութիւնը» ատանձնելէ, իր կեանքը վտանգող
խաղարկութեամբ մը։ Բացառիկ հիւմուրով մը կը գրէ Նուազգահանգէս որ-
ձակին մէջ (ամբողջ գրութիւնը կը կրէ նոյն շեշտը։ Եղիա «գիւղացներդ» կը
կոչէ գրութիւնը, որուն առաջին երգը «պարապ պիտի ըլլայ» կ'ըսէ...)։ «Եւ ես,
որ կերպիւ իւիք թուղթ խենթ մըն եմ՝ որուն խենթութիւնն — աւելորդ է ըսել
— թուղթէն յառաջ եկած թուղթի խենթութիւն կամ թուղթէ խենթութիւն
է...»։ Կատակին ընդմէջէն Եղիա լուրջ բան մը կը թելադրէ. ա՛յն՝ որ խենթու-
թիւնը մաքին կը վերաբերի, ոչ թէ միայն իր մաքին, այլ՝ Մոմիին, իմացակա-
նութեան։ Նոյն էջին մէջ, այդ խենթութիւնը կը նկատէ «դարուն հիւանդու-
թիւնը»։ «Ո՜հ, անբուժելի է դարուս հիւանդութիւնը...», եւ որպէսզի ժպիտը
անպակաս բլլայ՝ կ'աւելցնէ. «Եւ եթէ բժշկուէի, ո՞վ արցունք պիտի խլէր ըն-
թերցողուհիներուս աչքերէն...» (7)։ Քիչ անդամ Եղիա կը կորսնցնէ իր սրա-
տեսութիւնն ու սրախօսութիւնը, որոնք մաս կը կազմեն իր իմացականու-
թեան։ Այդ իմացականութիւնը մէկ կողմէ կը հակի դէպի դրական-դրապաշտ
փիլիսոփայութիւն (Ս. Գոնթ, Լիթրէ), միւս կողմէ՝ կը յարի Ներվանային՝
մահուան ու մահուամբ անեզրացումին։ Բայց այդ իմացականութիւնը բոլոր-
ւած է խենթութեամբ։ Խենթութիւնը գարուն հիւանդութիւնն է. Եղիա նկա-
տի ունի բոլոր այն ծայրայեղ անձնաւորութիւնները, որոնք նոմալիսէն նիցչէ,
անցնելով Ներվալէն, կու գան վիրապաշտութիւնէն. մելամաղձութիւն, մեհ-
լաբազձութիւն, տրտմութիւն, ձանձրոյթ եւ սպիտն գարուն հիւանդութիւնը
կը թարգմանեն, եթէ մոռնանք թոքախտը։ Հոյակապ քերթուածի մը մէջ (որ ի
դէպ՝ ո՛չ անդաշնութենէ կը տառապի, ոչ ալ մթութենէ), Եղիա կը գրէ գարուն
հիւանդութիւնը.

«Ո՛վ իմ Աստուած. Արարչութիւնդ ալ հիմցա՞ւ»։

Քերթուածին մէջ խօսողը ան է, որ ուրիշ տեղ կը յայտարարէ. «կը սիրեմ
տխրիլ, կը սիրեմ նորթ»՝ Պոտլերի նման։ Արարչութեան մէջ անծանօթին
ջնջումը՝ պատճառականին յաղթանակով հրաշալիին չքացումը, կ'արտադրէ
բանաստեղծի զգացում մը եւ այն խորան տրտմութիւնը, որ Եղիա յատուկ
կը նկատէ գարպացած մարդուն. «մարդը գարպացում մէ գարպացում, այսինքն՝
տրտմութենէ տրտմութիւն կ'երթայ. եւ ցոյց տուր ինձ դար մը, ուր մարդ կու-
թիւնն աւելի յառաջացած լլլայ. ցոյց տուր ինձ դար մը, ուր մարդկութիւնն
աւելի յառաջացած լլլայ՝ ոչ ոք տառապէս գիտէ, թէ ի՞նչ է խենթութիւնը։

digitised by A.R.A.R.@

աւելի սաստկեայ լլլայ... եւ սաստկանքն արդի կենաց պայմանն է» (8): Արդի մարդուն զարգացումը կը յատկանշուի տնոր եսի ձիւաւորումով ու պեղումով: Իր Զարգացումն եսի յօդուածին ամբողջ նիւթը այս են է: Ուստի՝ հիւանդութիւնը, այնպէս՝ ինչպէս Եղիա կը հասկնայ, ենթակայութեան հիւանդութիւնն է: Ո՛չ թէ ենթակային պատահող հիւանդութիւն մը, ինչ որ կրնայ դրեթէ նոյնաբանութիւն մը նկատուիլ, այլ՝ ենթակայութիւնը իբրեւ հիւանդութիւն մը: Եսի զարգացում, Եսի ծաւալում, Եսի հաստատում, Եսի ենթադրում ամէն արարքի մէջ կը ներկայանան, որ են է, որ աշխարհը կ'որոշադրէ, կը հիմնէ իբրեւ ամբողջութիւն:

Եղիա գիտէ, որ չի կրնար փախչիլ այս «հիւանդութենէն»: Ինչպէ՞ս կրնար: Այդ հիւանդութիւնը կը կազմաւորէ ենթակայութիւնը: Եղիա կը յանձնուի թուղթին, թուղթէ խենթութեան. գրականութեան: Ասիկա գրականութեան հիւանդութիւնն է, սերտօրէն առընչուած ենթակայութեան: Եղիա անուն մը կու տայ այդ գրականութեան. «ենթակայական գրականութիւն»: Իսկապէս մկրտութիւնը կը յղէ... գերմանացիներուն. «Այդ անձնական կամ «ենթակայական» գրականութիւնն – որպէս մկրտեցին զայն գերմանացիք...» կ'ըսէ եւ կասկած չկայ, որ կէօթէէն անդին, Եղիա նկատի ունի գերմանական վիպագրութեան հէնքը եղող խէալիզմը, Եսի ու Բացարձակի փիլիսոփայութիւնը: Սակայն ենթակայականին ծագումնաբանական յստակացումին մէջ Եղիա կ'ուզեցնէ, որ «Գերմանական մկրտութեամբ այդ «ենթակայական» գրականութիւնն հին է – գրականութեան չափ». կը թուէ Սողոմոնը, Յոբ Երանելին, Դաւիթը (9): Այլ խօսքով՝ գրականութիւնը ենթակայական է: Բոլոր սաստկօրէն ենթակայական է ԺԹ դարուն:

ԻՆՔԶԻՆՔ ԶԳԱԼ

Ի՞նչ է այդ ենթակայական գրականութեան նկարագիրը: — Վերլուծել Եսը: Եղիա կը ճշդէ. Սաղմոսերգուին Եսը ամբողջ Իսրայէլը կը ներկայացնէ: Նոյնպէս այ «ենթակայական հեղինակի մը «վերլուծմունք» բովանդակ մարդոց խումբի մը – եւ ամէնէն զարգացեալ խումբին մերթ–հոգեկան վիճակին արտայայտութիւնն կամ վերլուծումն է» (10): Ենթակայականը, յատակ է, դիրք մըն է աշխարհին ու անձին հանդէպ, աւելի ճիշդ՝ մարդուն տրուած բնազանցական որոշադրում մը եւ ո՛չ երբեք եսապատում, ինքնահոյով եսապաշտութիւն, որոնք անոր «անկեալ կերպերը» կը կազմեն: Ուստի՝ ենթակայականը «հանրական» է կ'ըսէ եւ անշուշտ ան կը վերաբերի «ամէնէն զարգացեալ խումբին»:

Ենթակայական գրականութեան նկարագիրը վերլուծական ըլլալն է: Ինչպէս որ նոր Աշխարհ «լիովին ծանօթ էր նոխնեաց, ներքին աշխարհն այ սարտամօրէն ծանօթ էր հեղինակոց: Յուիրանք՝ ամէնէն իպական զգացմունքն, եւ Հոգեբանութիւնն՝ ամէնէն անյայտ գիտութիւնն՝ արդի մարդն ինքն իր ներսն ընկրկեցին: Զանձրոյթի որդէն կրծուած եւ Վերլուծման ասեղէն խոյթուած, մարդկային «Եսը»,– «Ցաւատ»ի տիկերական հեղինակին մեծագոյն սոյն գիտան – իր ցաւոց ընդոստումներուն մէջ ակսաւ ինքզինքն զգա՛ւ եւ ինքզինք ճանչնա՛յ: Եւ զգայութիւնն ո՛ւրքան զօրացաւ եւ ծանօթութիւնն ո՛ւրքան ընդարձակուեցաւ, «Եսս»ին արտայայտութիւնն այնքա՛ն հզօր եւ ընդարձակ եղաւ գրականութեան մէջ՝ որ Եւս քան զԵւս իմաստասիրական հաստատուն հիմ մ'ունեցաւ, Իննեւտասներորդ դարու գրականութեան մէջ՝

digitised by A.R.A.R.@

որ կերագանցորէն «եսական» գրականութիւն եղաւ» (11)։ Եւ քիչ մը անդին Եղիա կը յաւել. «Ո՛չ, ժխտմամբ եւ անկրեսք գրականութիւն չէ ա՛յն, որ գրողն իր «ես»ն ի տես կը դնէ, իր տառապանքներն՝ իր յոյսերն եւ իր տարակոյսները կը յայտնի, մեր Ինոնեւ տասնեւերորդ դարու մարդն, այո՛, իր ներսն այնքա՞ն – եթէ ոչ աւելի – կ՝ապրի քան դուրսն։ Եւ հոգեկան ներքին պատերազմաց Իլիականը տարբե՛ր կերպով շահեկան է քան միւս այն հին յունական «Իլիական»ն ուր բանակ բանակը կը բախի։ Սորա մէջ Աքիլլէս կը տիրէ, դորա մէջ «ես»։ Եւ «ես»ն առաւե՞լ իրական է քան Աքիլլէս» (12)։ Անտեղի չէ այստեղ ընդգծել Եղիայի ի գործ դրած շակերտներու կիրարկումը։ Եւ, ենթակայական կը շակերտուին, ճիշդ անոր համար, որ անոնցմով Եղիա կը հասկնայ զինք դատապարտողներու հասկացողութենէն տարբեր բան, ըսենք՝ աւելի հիմնաւոր ու հիմնական բան։ Վերլուծումը կը յատկանշէ ԺԹ դարու գրականութիւնը, որովհետեւ կը յատկանշէ այդ դարու մարդը ընդհանրապէս։ Աւելի՛ն. վերլուծում մը «արդի մարդու» իմացական պէտքն է – (13)։ Եւ այդ պէտքն է – արդիացման կերպ – որ կը փորձէ փոխանցել «հայ ժողովրդեան»։ Եղիա շա՛տ լաւ գիտէ, որ «հայ ընկերութիւնն հեռի է դեռ անձնական երկուութեան պարզ ծանօթութիւնն իսկ ունենալէ» (14)։ Փաստօրէն, ենթակայական գրականութիւն մը ընել կը նշանակէ հայ ընկերութիւնը բանալ երկուութեան, հոգեբանումին, հոգիի ճանաչումին, քայքայումով վարակումին։ Ինքզինք վերլուծելը հաւասար է իմfqlիմf զգալու մը, ինչպէս կը գրէր վերը Եղիա, որ գիտակից է ձեռնարկի գայթակղեցուցիչ հանգամանքին, քանի որ ԺԹ դարու հայ գրողը, Հայէն իսկ առաջ, ինքզինք չզգացող, չեղա՛ծ անհատ մըն է, ենթակայութեան Իլիականը չճանչցած մէկը։

Եղիա պիտի գրէ ինք իր մասին. «Ես՝ իմ մասիս՝ կը գրեմ կամ գրականութիւն կ՝ընեմ առանց զգալու, ինչպէս որ արեւը կը ծագի կամ (նմանութիւնս անհամեմատ բարձր եղաւ) առուակը կը հոսի» (15)։ Գրելը կը սահմանուի որպէս վերլուծում։ Իսկ վերլուծե՞լը։ Ահաւասիկ բացատրիկ տողեր. «Վերլուծման առարկան երբ իմ անձս, իմ կեանքս է, հաճոյքն ինձ համար կրկին է։— ո՞չ ապաքէն վերլուծում մը քայքայում է։ Եւ ո՞չ ապաքէն իմ հոգիիս անձկալոյն ունչն եւ իմ մարմիս մինուոյն պէտքն է։ Եւ ո՞չ ապաքէն վերլուծելի ծանօթ առարկային մէջ ինձ ամէնէն ծանօթն իմ անձս է, որ բաղում առարկայից վրայ բազմայօդութեան առաւելութիւն ունի, շահեկանութեան առաւելութիւնը յանկեայն իմացուելովն» (16)։ Այս շափազանց խիտ տողերը վերլուծել չէ նպատակս, գոնէ այստեղ, բայց անկարելի է չնկատել Եղիայի մտքին յատակութիւնը, պայծառութիւնը, լայնութիւնը իմացական գործունէութեան կայուածին մէջ։ Վերլուծումը իբրեւ քայքայում ծնուցիչ է հաճոյքի։ Անչուշտ քայքայումը երկարժէք է, քանի որ կը նշանակէ գցել, բանալ, քննել, նաեւ մաշեցնել, իր սովորական առումով։ Քայքայումին հաճոյքը, որ հոգիին անձկագոյն տենչն է եւ մարքին մեծագոյն պէտքը, իր ուղղութիւնը կը գտնէ դրականութեան մէջ։ Գրականութիւն մը, որ վսեմին կը դիմէ, ըլլալով քայքայումին հաճոյքը։ Եղիա հիանալի կերպով կը գրէ. «գեղեցիկէն անդին բան մը կայ, վսե՞մը» (17)։ Եւ ինքնավերլուծումը «գեղագիտականօրէն» կը ձգտի այդ վսեմին։

Եսի վերլուծում մը սակայն նպաստ մըն է հանրութեան, ծառայութիւն մը։ Ինչպէ՞ս։ «Ես... կեանքս չծածկելով եւ միտքս սփռելով մասնաւոր հրատարակութեանց՝ օրագրաց ու հանդէսից մէջ, գրեթէ անձնուէր ծառայութիւն մը մատուցած եմ ազգիս քաղաքի դար մը շարունակ»։ Ենթակայութեան զարգացումը զարգացումն է հանրութեան ենթակայութեան։ Եղիա կը թելադրէ մեզի հետեւեալը. գրողը եւ գրականութիւնը (միասին՝ անթակուլիօրէն) կը

digitised by A.R.A.R.@

կայմէն վտանգալից փորձաղաշտ մը հասարակութեան ներքին իլիական-ներուն: Գրողին մէջ է, որ հասարակութիւնը կը գտնէ իր ինքնակայութիւնը, որով ամէնէն անձնական գրականութիւնը կը դառնայ հանրօգուտ ծառայութիւն:

ԿԵՂԾԱՆՈՒՆՆԵՐ

Եսին գաղափարը վերլուծումով կ'երթայ դէպի ներքին տարածութեան պեղում. ներքին ուժերու, մերթ տարամէտ, մերթ զանազանուող մղումներու որոշագրումին: Ասիկա ԺԹ դարու ներհայեցողութիւնն է, ներհայումը աւելի հիշդ (introspection), որ իր դասական ընթացքովը կը հասնի ներքին երկուութեան յայտնաբերումին: Եղիա կը խօսի «իս ապրող երկու անձերու» մասին (18): Իր Նորավիպակ յօդուածին մէջ (19) այս երկրութիւնը կը գրուի սապէս. «Ինչ հեղինակն որ երկակ անձ է, եղողն ու երեւցողը, թաքնապէս կամ խկապէս անրարոյիչ գրքի մը սկիզբն իրրեւ յառաջաբան բարոյաճառ կը փայլեցնէ՞. ընթերցողն ալ, որ երկակ անձ է նոյնպէս, գիրքը կը նեռէ «անբարոյականութիւն» ադաղակելով եւ... հեղինակին յաջորդ երկին անհամբեր սպասկոյսֆ: Երկուութիւնը կը վերարերի ըլլալուն եւ երեւելուն, էութեան ու երեւոյթին, որ, միշտ, ինչպէս նկատելի է, գրականութեամբ կը յայտնաբերուի: Վերի հատուածին մէջ՝ երկուութիւնը կը գետեղուի «ամէնէն իրական զգացումֆին, յաւիրանքին ու «անյաղ դիտութեան միջեւ: Պէտք է ըսել, որ Եղիա յաճախ կը թելադրէ զգացումի իրականութիւն մը, որ ծանօթ առնապաշտութեամբ մը չի հակադրուիր արականութեան: Զգացումին իրականութիւնը կը յղուի «յաւիրանքին», վայելքին, հոնոյքին, սիրոի բաւեմ՝ ներհայեցողական վիճակներուն, երբ նոր ինքզինք կը զգայ իրրեւ զգացողութիւն: Եղիայի հանրածանօթ «Զգաղբգութիւնը» միայն հոս կը գտնէ իր տեղը: Անիկա ընդարձակ «զգացապաշտութիւն» մրն է, որոշ հանրապաշտութիւն մը: Որուն դիմաց ու հետ, որուն ընդդէմ կը բանի անյաղ գիտութիւնը՝ դիտակցութիւնը:

Եղիայի մէջ ապրող երկու անձերը, արու եւ էգ, փոխն ի փոխ, կարելի կը դարձնեն իրական կեղծանուններուն գործածութիւնը հանդէսներու մէջ ոփուուզ «իր մասնաւոր հրատարակութեանց» առթիւ: Զարմանալի է մեր գրականութեան պատմաբաններուն խլութիւնը գրական հայցումներուն ի լուր: Ո՛չ Օշական, ոչ ալ անոր հետեւող Ճենկրճեան–Պետրոսեան զոյգը, ո՛չ իսկ Ս. Թոփչեան (որուն յառաջաբանը անտարակոյս ամէնէն լուրջ մատեցումն է Եղիայի արտադրութեան ու մտածումին), երբեք խնդրոյ մը առարկայ չեն դարձներ Եղիայի կեղծանուններու պարագան: Տուի անոնց թիւը: Զրսի սակայն, որ Եղիայի Երկերը կամ «գործերը» տպողները չեն յարգեր զանոնք առարագրող անուանները: «Երկրագուն»ին մէջ եւ «Գիրական իմաստասիրական շարժում»ին՝ Նուրանիա, Մելանիա, Թեւանիս փոխն ի փոխ կը առարկրեն Աղջկան մը օրագիրը, կամ Նորավէպ մը: «Դարա»ի միակ թիւին մէջ Մելանիա կը գրէ Հայկ Արշակ խորագրով «աղջկան օրագիր» մը, իսկ Թեւանիս կը ստորագրէ Աղախնական կոչուած գրութիւն «իրապաշտ» վիպակը (20): Դիւրի՞ն է մտածել, որ ստորագրութեանց բազմացումը կու գայ հանդէսին մէջ գտնուելու թիւն մայնելու հրատարակչական մտահոգութենէն: Փաստորէն, Նուրանիա, Մելանիա, Թեւանիս/Դեւանիս (զանց կ'առնեմ այս անուններուն գաղտնագիտութիւնը...) երեւակայական ու իրական կերպարներ են, տարատամ տիպեր, որոնցմէ ամէն մէկը ունի նուագագոյն կենսագրութիւն մը,

digitised by A.R.A.R.@

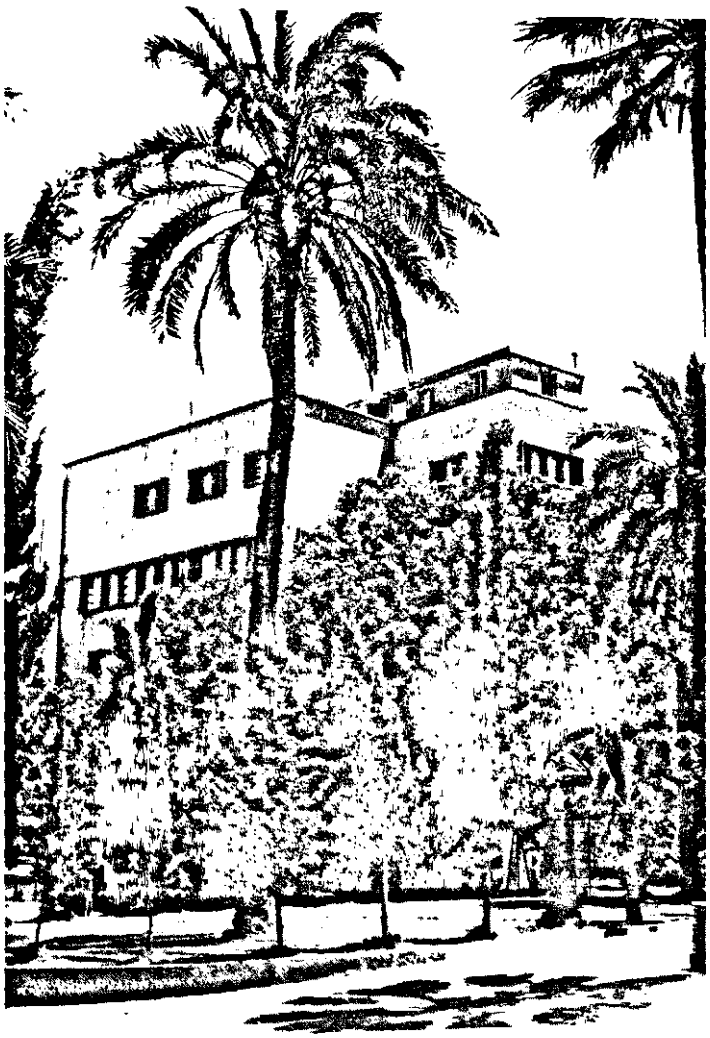

Ն. Փ. Ջեմարանի երրորդ շենքը

digitised by A.R.A.R.@

պատմութեան պէս բան մը։ Անոնք յանախ ակնյայտ համոյքով մը կը խօսին Եղիայի մասին, կամ անոր մի՛ս կեղծանուն՝ Դրամէր Աստոմին, «Հնդիկ»ին մասին, ինչ որ միջգրութենական ամբողջ խաղ մը կը ստեղծէ։ Իսկ խաղը, Եղիայի համար, «իմաստասիրութեան մէջ եւս քան զեւս բնդարձակ նշանակութիւն մը կը ստանայ»։ Այլ խօսքով՝ կեղծանուններու խաղը իմաստոյիցէ։

Ինչպէ՞ս կը բանի այդ խաղը։ Ի՞նչ է անոր օրէնքը։

Այս շատ արդար հարցումներուն պատասխանելու համար, հարկ է Եղիայի «գործերը» հրատարակողները ճշդեն ամէն մէկ գրութեան ստորագրութիւնը, անոր «պատկանելիութիւնը», կայն Եղիայի յղելէ առաջ։ Այն ատեն միայն կարելի կ՚ըլլայ քննել կեղծանունին յարաբերութիւնը գրութեան հետ, գրական սեռին հետ։ Մեյանիա քերթուած մը ստորագրած է։ Նորավէպերը կը կրեն Ե.Տ. ստորագրութիւնը։ Հարցումներ են ասոնք, որոնք կրնան շահեկան չթուիլ իրենք իրենց մէջ, բայց որոնց անտեսումը ահա 80 տարիներէ ի վեր Եղիայի գրականութիւնը կը վերածէ անշահեկան գրամոլութեան մը։ Ստոյգը այն է, որ ստորագրութիւններու բազմացումը կը պարզէ նոյն զարգացման մէկ շատ յատկանշական երեւոյթը։ Եսի զարգացումը հոն կը հասնի բազմաթիւ «կրկնորդներու», որոնք եթէ չեն խաթարեր ենթակայութիւնը, կը թեւադրեն անոր մէջ գտնուող ահռելի ձգումը, շրջուն հոսանք բերումը։ Կրկնորդները նոյն ատեն կը պատկանին մտքի հնարողութեան (fiction) մը գործունէութեան, որ ենթակայութիւնը կ՚արձակէ վիպային միջոցին մէջ։

ԱՆԳՈՐԾԱՒԹԻՒՆ

Ենթակայական գրականութիւնը Եղիայի մօտ կը յայտնուի ո՛չ միայն արդի մարդու Եսին վերլուծումով, ասոր այլակերպումներու խաղով, այլեւ՝ այն անտարակելի ու գերազանցապէս «արդիական» սեռով, որ կը կոչուի «օրագիր» (եւ նամակ)։ Նուրանիա եւ Մեյանիա իրարու օրագիր է, որ կը զրկէն, եւ այս փոխանակութիւնը կը կազմէ Աղջկան մը օրագիրը։ Կատուի յիշագիրքը ուրիշ օրագիր մըն է, ինչպէս է Դարանորոգ օրագիրը։ Այսպէս, գուտ «ներքնական», ինչպէս կ՚ըսէ «ներքին լցերու» յատկացուած է 1895 տարուան («անվերջանալի տարի») օրագիրը, զոր Շ. Շահնուր կը կոչէ «Մտերիմ օրագրութիւն» (21)։ Այս ցարդ անտիպ օրագիրը ըստ երեւոյթին մեզի հասած միակ մասն է անտիպ արտագրութեան մը, որուն մասին Եղիա ակնարկութիւն մը ունի իր Վերլուծում վերնագրուած յօդուածին մէջ։ Եւ դեռ կայ նամակագրութիւնը, ուր «նեւռած գառնացեալ մարդու հեգնական խօսքերս բերնէ բերան մերթ կը պտտին՝ բառական նշանակութեամբ առնուելով»։

Որքան գիտեմ, Եղիա միակն է Արեւմտահայ գրականութեան մէջ, որ օրագրութիւն պահած է եւ օրագրութիւնը վերածած՝ գրականութեան։ Անկասկած օրագրութիւնը կը ստեղծէ պատրանքը անմիջականին, առօրեայ զէպքերու եւ զէմքերու հակազդեցութեան, հոգեկան վիճակներու եւ պահերու անաւարտ անդրադարձումներուն։ Իր բնոյթով սահմանուած գրեթէ ամէն ինչ բովանդակելու, գրական ծանօթ բոլոր սեռերը խառնչուող ու խախտող իր ընդգրկածով, այնպէս՝ ինչպէս անիկա կ՚ընդլայնի Ամիրէի մը գրչին տակ (Եղիայի մտատիպը) (22), օրագրութիւնը ասիթն է եւ սեղը անհատնում վերլուծումին, որ կը դասդրի կրոցի մասնամբ։ Միշտ նոր, միշտ կրկնուող՝ օրագիրը անդամանն է նոյն ատեն Անհման «քայքայում»ու

digitised by A.R.A.R.@

հաճոյք։ Բայց որ առանկարութիւնն ունի միշտ ուրնդուած ըլլալու ժամանակին, պարին, այսօրին ու նոքին։

Որքան եղիա կը խօսի գրականութեան մասին կամ օրագրութեան, այնքան կը լսէ գրական «գործէն», կարծէք յոյցերը պոյտիւն չունենար իրեն համար, որ կը գրէ քերթուած ու նորավէպ, եւ իրրեւ նորավիպագիր ալ կը մասնակցի «Մասիս»ի հարցախոյզին, նորավէպի առթիւ (1901ին)։ Երբ պատահարար իր հատորիկներուն ակնարկէ, դանոնք «մատեան» կը կոչէ։ Ըսի արդէն, որ ո՛չ իր քերթուածները, ոչ ալ արձակ էջերը հաւաքած է կոդքի մը տակ։ «Գրական իմաստասիրական շարժում»ին մէջ, տեղ մը, կ'ըսէ, թէ իր «տաղաբանը» այլեւս պիտի ցրուէ հանդէսին մէջ եւ այս ակնարկութիւնը միակն է, որ տեսած ըլլամ։ Իր նամականիին մէջ, կը խօսի բանաստեղծութեան մասին, նոյնիսկ իր ըմբռնումին (23), բայց երբիք հատանական հատորի մը ծրագիրը չի պարզեր։ Մեզի չեն հասած անգամ հատորի ծրագրային խորագիրներ։ Եղիա կարծէք երբիք «գիրք» մը չէ եռագած, կամ կը թուի անտարբեր եղած ըլլալ գրական «գործի» հանդէպ, ինչ որ եղակի է եւ թելադրական իր արտադրութեան համար։ Այս խնդրին մէջ, արդեօ՞ք կը շարունակէ Զարթօնքի սերունդին բարի սովորութիւնը՝ հատորը մոռնալու։ Չեմ կարծեր։ Ուռանի մը եւ Եղիայի մը միջեւ կայ Դուրեան. իսկ Դուրեան ունէր տաղաբանի ծրագիր։

Եղիա գրականութեան յոյցք մը ունի, բայց չունի գրական գործ։ «Անգործ» է։ Բառը գործածեցի շատ որոշ դիտումով մը։ Եղիա քանի մը անգամ կը խօսի այս մասին. մէյ մը «Մասիս»ին մէջ, եւ աւելի քան տարի մը վերջ՝ «Ծաղիկ»ին մէջ։ Իր Վերլուծում» յօդուածը, «հատուածը» ինչպէս կ'ըսէ (24), կը գրէ «բացատրելու համար «անգործութիւնը» բառն՝ որ ինձ համար գործածուած է», ցոյց տալով զինք մեղադրող լրագրողներուն, որ անգործութիւնն չէ՛ ըրածը։ Հոն կ'ապացուցէ, որ առօրեայ ընելիքներ ունի, կ'ուսուցանէ, կը կարդայ, կը գրէ իր օրագիրն ու նամակները, ինչ որ բաւ է գրողի մը համար։ Անգործութեանց պարապմունքի յօդուածին մէջ կը յիշէ, թէ «երկու տարուան անգործութեան մէջ ինչ որ հրատարակեցի «Արեւելք»ի, «Մասիս»ի, «Արեւելեան մամուլ»ի եւ հին ու նոր «Ծաղիկ»ներուն մէջ՝ լիապէս պիտի բաւէր Հայ Գրագէտի մը համբաւին, եթէ ոչ փառքին» (25)։ Նոյն յօդուածին մուտքին, կը գրէ երազը միանակ ապրելու, «հրուանդանին ծայրն՝ առանց գրքի, բայց ոչ առանց գրչի ու թուղթի...»։ Այլ խօսքով՝ եթէ ժամանակաւորապէս չի գրեր մամուլին մէջ, ինք՝ որ ահարկու գրող մը եղած է, չէ դադրած գրելէ։ Կ'ըսէ նոյնիսկ. «Երբեմն, հին գրողի վարժութի՞ն, առջեւս թուղթ չեղած (այլ մուսայս միշտ եռաւս եղած) ատեն՝ ձեռքս օդին մէջ կը շարժեմ, օդին մէջ կը գրեմ — անտարակոյս ամենէն գեղեցիկ էջերս...» (26)։ Եղիա միշտ կը գրէ, երբ չ'արտադրեր։

Ուրեմն։ Կարելի չէ իսկապէս «անգործութեան» մը խօսիլ, որ համաձայնք ըլլար ոչինչ ընելու։ Եղիա կը գրէ, բայց այդ գիրը չի մտներ գրական գործի կալուածին մէջ։

Իսկ ի՞նչ է գրական գործը ընդհանրապէս, եթէ ոչ ինքնուրոյն, ինքն իր մէջ գոց, իմաստներ բովանդակող, միանգամընդմիշտ աւարտած արտադրութիւն մը։ Ան կ'ենթադրէ ներս մը եւ դուրս մը, ունի սահման ու շրջագիծ, մէջտեղ՝ ուր իմաստը կ'ըլլայ ինքզինք եւ ուրիշ կը ներկայանայ մեզի։ Գործը կ'ենթադրէ մէկութիւն, միութիւն, ուր միտք ու յուզում, իմաստ ու լեզու կու գան ամբողջանալ։ Որեւէ գրական գործ ամբողջութեան մը հեռանկարը ունի եւ դոյն է, որ կը հեռատեսնէ ներքոյսատեսէս թէ բացայայտապէս։

digitised by A.R.A.R.@

Արդ՝ հարց է, թէ ո՞ր չափով վերլուծում մը, քննություն մը, հանգերը կրնան յանկարծ ու հանդիպիր գործի մը ամբողջութեան մէջ։ Տեսիլը անհուն է, եւ մարդին պէտքը՝ անսահման։ Կը խորհիմ, որ ենթակայական գրականութեամբ Եղիա փորձառութիւնը կ'ունենայ գրելու անսահմանին։ Միշտ գրելիք կայ եւ գրելիքը կը յարդի գրական գործի սահմաններէն անդին։ Գրական գործ մը չարտայայտիր է, իսկապէս ասոր՝ գրականութիւն ունենալ յանկարծ չեն «անկարողութեան» մը, ինչպէս կը թելադրէ Աշական (27)։ Եղիա՝ Աշականէն շատ աւելի կը յայտնաբերէ գրելու գործողութեան հիմնապէս անաւարտելի եղերը եւ կ'ընդունի գայն։ Ասոր համար է, որ իր գրութիւնները կը կոչէ «հատուածներ» (28)։ Հասկնալի է, որ իր գլխաւոր երկերը, ծաւալուն նները, Աղիկան մը օրագիրը եւ Կատուի մը յիշատակարանը առանձին օրագրութեան ճամբան։ կրնան անհունապէս շարունակուիլ ու դադրիլ անհոգնապէս։

Պատահական չէ, որ Աղիկան մը օրագիրը Մելանիան (2 Փետր. 1886) խօսի այս մասին. «Այսօրուան գրքերն Հանդէսներն են։ «Մասիս» գրաղատն կ'ըսէ թէ Հանդիսից մէջ երեւցած հատուածոց ու վիպաց ու քերթուածոց վրայ խօսելու համար պիտի սպասէ որ առանձին հատորով հրատարակուին։ Կան գործեր, եւ անարժէք չեն, որոց համար Պ. Բաշալեան յաւիտեան պիտի սպասէ...» (29)։ Առաջին նախադասութիւնը խկապէս յարակարծային է, որուն եթէ հետեւինք, գլխովին կը շրջուի «գործ»ի գաղափարը։ Մելանիա չի վարանիր բառը գործածելէ «գրքի» համար։

Գրական գործը գիրք մըն է։ Փաստօրէն, «այսօրուան գրքերը Հանդէսներն են» տողամասը կը նեռանէ իր մէջ պարբերականութեան գաղափարը. հանդէսը կը գրաւէ նախկին գործին տեղը, գործը՝ որ կու գայ առանձին հատորով։ Մելանիա կ'ակնարկէ Եղիայի գոյգ հանդէսներուն, «Երկրագունտ»ին, ուրկէ կու գայ մէջբերումը եւ «Գրական իմաստասիրական շարժում»ին, ուր կը սփռուի Եղիայի գրականութիւնը այդ թուականին։ Արդ՝ հանդէսները առօրեայ, միւս կրկնուող, միշտ նոր, ունին օրագրայինին հանգամանքը։ Առանձին, մասնատուած հրատարակութիւններ են, բայց վէպի մը, քերթուածի մը հատորը չեն կազմեր։ Կը բերեն թէ՛ վէպ, թէ՛ քերթուած, թէ՛ յօդուած՝ հատուածաբար։ Միասին։ կը բերեն գրականութիւնը իբրեւ օրագրութիւն։

Եղիա գիտակից է խորապէս, թէ ի՞նչ կ'ընէ։ Շահեկան են այն քանի մը տողերը, որ 1896ին բարեկամի մը կը յղէ. «Գիտակցութիւն ունիմ արդի սերնդեան բանաստեղծներուն է՞ն բանաստեղծը, գլխ է՞ն բանաստեղծականն ըլլալու։ Բայց թէ մատենագիր՝ որպէս ոսկեպաբերն արտագրեցին՝ երբեք չեմ կրնար ըլլալ։ Գրականութիւնն ինձ համար արուեստ մը չէ, հապա հոգիի պէտք մը։ Ա՛յն ժամանակ կը գրեմ, երբ ալուրներս լեցուին, երբ ծնրադրելու պէտքն զգամ, եւ երբ պէտքն երաժշտութիւն ընելու, երաժշտութիւն արտագրելու։ Ահա ինչ որ է միայն Եղիան» (30)։ Ցատկանշական է, չէ՞, մոտացու մը գրական գործին, աւելի ճիշդ՝ անոր ներքին հերքում մը։ Երբեք «մատենագիր» մը չեմ կրնար ըլլալ, այսինքն՝ երբեք գրական գործ մը մատեան մը պիտի չգրեմ, թեւ գրականութիւն պիտի ընեմ։ Գրականութիւնը աւելի է, կամ նուազ է, քան գրական գործը։ Պէտք մըն է եւ ոչ արուեստ մը։ Հակադրութիւնը կը բացատրուի միայն ենթակայական գրականութեամբ, անկասկած, որ առարկայական գործն ու արուեստը կը ջնջէ յանուն ենթակայական պէտքին։ Այս իմաստով՝ ենթակայական գրականութիւնը ան-գործութիւն է, կամ՝ անգործութեան պարապմունք, հետեւելով Եղիայի կրօնական խորագրին։ Անգործութիւնը, գրական գործեր չգրելը գործազրկումէ մը աւելի գործազերծում մըն է։ Ցարդերս գրականը եւ Անիկա կը դիմէ արուեստ-

digitised by A.R.A.R.@

ոչն անգիրին, գիտցիկէն անգիրին, ապեղին ու փսիմին։ Կը ձգտի միանալ գրեյու անհուն հանդէսին, բեկանելով, խուսուելով արուեստին սահմանները։

Եղիա, մեր մէջ, ուր է գրոդէ աւելի, կ'ապրի, կ'անձնաւորէ, կը գրէ գեղագանցապէս արդիութեան ու արգիականութեան այս տրամը, իր բոլոր հակասութիւններով, որոնք հակասութիւններ չեն, սարսղնումներով ու աւերներով, որոնք ազիտալի են, եւ չի վարանիր այս բոլորին մէջ տեսնել ազգային բարեշրջում։ Անանձնուհիրհակ վիպան է սրպութիւնս։ Իր�եւ այլ՝ վրայ դուսաց իր անձը, որմէ կը շահի գրականութիւնը։ Պայմանաւ որ... պայմանաւ որ ուշագիր ըլլանք ատոր (31)։

Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ

ՆՈԹԵՐ

1.— Ե. Ցէմիրճիպաշեան, Երկեր, Սոփեստական Գրոց, 1886, 536 էջ։ Կազմեց Թ. Սարգսեան, առաջաբանը գրեց Ս. Թոփչեան։

2.— Ընչին տարբերութիւններով, որոնք կը վերաբերին դասաւորումին, Երկերը կը վերարտադրեն փարիզեան Արձակ էջերու օրինակը, իր սխալներով։ Այսպէս՝ Անգեղն երգի առաջին տողը յայտնորէն ազճատուած է։ «Սեւ մեռ թռչուն մը, սեւ ամպի նրմանս։ Այսպէս է տպուած երկու հրատարակութեանց մէջ, պակաս վանկով մը։ Կը բաւէ դիմել ԺԳրական իմաստասիրական շարժումին, 1884, էջ 204, ուր գրեթէ հոմար տողը։ «Սեւ մեռ թռչուն մը, սեւ ամպի մը նրմանս։

Երկերու գլխաւոր պակասը կը վերաբերի ծանոթագրութիւններու բացարձակ չգոյութեան։ Կասկածելի, որ հատորու մի դիւրար ու չնարհանչ գործ կատարած է, յարմար չէ նկատուած գրութիւնները ծանօթագրելու, նոյնիսկ անդրադարձ։ Ոչ մէկ թուական, հրատարակութեան տեղւոյն կամ հանգէս։ Այս ժլատութեան արդիւնքը այն կ'ըլլայ, որ ընթերցողը կը գրեթէ շատ անհրաժեշտ տեղեկութիւններէ, ինչ կը վերաբերի գրութիւններու յաջորդականութեան։

Հատորը իբրեւ այս առաջին առաջին փորձ մրն է աւելի բնդարձակ հրատարակութիւններու համար։

3.— Արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ մամուլին մէջ ցրուած կան մեծ թիւով նամակներ Եղիայէն, որոնք կը խուզին մաս կազմել ուրիշ ասպարէզներու մը։ Հատորով միայն ապուած են Եղիայի Սիրայրի Նամակները, Գորիս, 1910ին, Հր. Նապարեանցի կողմէ։

4.— Եղիա Ցէմիրճիպաշեան, իր կեանքը եւ իր գործը, Գ. Ֆէնվրճեան եւ Հր. Պետրոսեան, Գ. Գորիս, 1921։ Այս հատորը առաջին ընդարձակ ուսումնասիրութիւնն է Եղիայի վերաբերուլ կը բրլ գիրքը Ա. Մշակի Կեդրոնականի մէջ դասաւորելու։

5.— Նշ. հատոր, էջ 58։

6.— Կ'ակնարկեմ այն վկայութեան, որ Տոքթ. Պողոսեան տուած է իր Ե. Ցէմիրճիպաշեան եւ Տիկին Դիսրա յայտնութեան մէջ, տե՛ս «Սարիթանց սարիցոյց», 1924, Հայկ, էջ 107–115։

7.— Ամէն անգին յղումներուն համար նկատի ունիմ հետեւեալ կրճատումները։ Արձակ էջեր՝ Արձ. թաղ Երկ՝ Ե.։ Վերի երկու մէջբերումները կու գան ուրեմն Արձ. էջ 188 եւ էջ 1534ին։

8.— Ե. էջ 143։

9.— Արձ. էջ 95, ապա՝ էջ 93։

10.— Նոյն, էջ 94։

11.— Նոյն, էջ 95։

12.— Նոյն, էջ 96։

13.— Նոյն, էջ 82։

14.— Նոյն, էջ 83։

15.— Նոյն, էջ 88։

16.— Նոյն, էջ 82։

17.— Նոյն, էջ 177։

18.— Նոյն, էջ 82։

19.— «Մասիս», 1901, էջ 310–311։

digitised by A.R.A.R.@

20.— «Գիտաց», Ֆ. Գալիա, 1880, էջ 29 և 31։

21.— Ճ. Շահնուր, որ կարդացած է այս օրագիրը, կը գրէ. «Ինքն իր մէջ ստեղուած Մտերիմ օրագրութիւնը (խորագիրը Շահնուրէն է, մեռագիրը գայն չունի) արժէք չունի գրական գեղեցիկ գրոյց։ Կամ չատ քիչ։ Լուսապէն պարզագոյնն ան կը հետաքրքրէ մասնագէտ բժիշկը եւ փսիխոլայիստը։ Օրագիրը մենախօսութիւն է միջակէն վար գրոց-բրոցի մը, որ հայաձուած ոլլայու աթոռէն կը տառապի, առանց որ անոր քրքրել, հասուցնել եւ բնկլայնել գրողին իմացական կարողութիւնը, ճշ սակայն, եւ սակայն, ապատ տեսլուկը ենպիլա գանձ մրն է, որ իր նմանը չունի մեր գրականութեան մէջ (ուրիշ, յուրիշ՞)-ուն։» Կրակը կողմիս, էջ 125։ Ցեմ գանգատիր Շահնուրի տարօրինակ ուղղագրութեան վրայ, որ ինքնին արժանի է մասնաւոր քննութեան։ Տարակարծիք եմ յայտնուած գաղափարներուն հետ։ Միայն տամ միայն, որ Եղիա, հաւանարար քանի մը տարի վերջ, վերագարձած է օրագրին, ինչպէս է հոնկի ծանօթ անուններն ու ասոնց վերագրուած մանրամասնութիւնները, զորոնց իմ վրայ ալ ու հոգածութիւն ու ենթայնուն կատարելագոյն հաճոյացած եմ այսօր։

22.— Ակռ. էջ 89։

23.— Նոյն, էջ 331 եւ 334։

24.— Նոյն, էջ 94ի նոթը։

25.— «Մաղիկ», 13 Օգոստոս 1894։

26.— Ակռ. էջ 89։

27.— Համապատկեր Արեւմտահայ գրականութեան, հատոր Դ., Երուսաղէմ, 1956, էջ 413։

28.— Ակռ. էջ 94, ուր երկու անգամ հաստատած բառը կը կարդանք. «Իմ տաղերկու սիրնակ հատուածը... հոգիս մէկ սիրնակն առանձնարար անհասանելի է...», եւ նոթին մէջ՝ «Գլուք է նկատել, թէ Վերլուծում հատուածս ոչ իրրեւ յօդուածած գրած եմ, այլ պարզապէս բացատրելու համար տանգարդութիւնս բառն որ բնձ համար գործածուած էր։

29.— «Երկրագուն», 1886, էջ 81։

30.— Ակռ. էջ 338։

31.— Ամբողջ խօսուած է Եղիա–Զրաքեան յարաբերութեան մասին, ուրիշ հանգիստութեան։ Առանց մասնաւորելու մը։ Հանգիստութեան օրինակներէն մին է, յատ իս, կեցնանուն կիրակուամբ, որ այս երկու գրիչները կը դարձնէ անդամներ նոյն գրնուանիքին։ Այլ հանգիստութիւնարժանի քերթուածին մէջեր։ Այս գեղեցիկ գրաչ՝ Եղիայի բաղմաթիւ տարբեր քերթուածներուն թնկերցու մը դիւրաւ կը յայտնաբերէ Ինարայի Ներաշխարհին մեկնաբանները մին (միակ ոլլայով Մրմրեանի Ութեակը)։ Ցանաթ է Զրաքեանի հիացու մը, նուազ ծանաթ է անոր արձակին մէջ միկրոն թնեական թափանցումը Եղիայի գաղնաւորը, կերանաւորը, կիրթ ու ճկրթոն գրեկեկերպին։ Այս ուղղութեամբ յատկանշական է Եղիայի «ուսարթնոհական արձակ քերթուածը, Թնախօսութիւն ծովու բաղնեաց խորագրով, լոյս տեսած «Մաղիկ»ի մէջ 10 Օգոստոսէն 17 Սեպտեմբեր 1894, քառամասն, ուր ոճային փայլատակումներով կը թեւակոխեն Ներաշխարհի ծովուն բաժինը։ Քերթուածին առաջին մասը կ՚աւարտի ինարայական սա տողով. «Ես այս է կեանքը, ա՞յս է ծովուն – ու յաւիտենականութեան համբան...»։

digitised by A.R.A.R.@

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄՆԱԳԻՏԵԱՆ

1973ի ընթացքին՝ մեռած է 1953ին, Պլրաբի նախնական եւ երիտասարդական ուսումը կը առնայ «Ֆրանսական հմտարանի մէջ, ապա կը հետեւի Ecole des Lettresի արդի գրականութեան դասընթացքներու։ 1976ին կը մեկնի Փարիզ եւ համալսարանական ուսումը կը շարունակէ Սորբոնի մէջ, որուն ֆրանսական գրականութեան մասնագիտութիւնը կը վերջանայ 1980ին, Մայիսաբերի տիպարով, պաշտպանելով նաեւ «Ֆրանս կոյսերն կամ գրականութեան յուսաւոր տիեզերքը» անուն ատենաբանութիւնը։

1980 թ., Եւրոպիկ Տասնապետական կը վերադառնայ Պլրաբ եւ իբրեւ Ֆրանսերէնի ու հայ գրականութեան ուսուցչուհի կը պաշտօնավարէ «Ղազան Փարանեանց հմտարանի, «Համապարտիզոնի Հայրապետական Բարձրագոյն Հիմնարկի եւ Հայկազեան Քոլէճի մէջ։

1987ին կը հրատարակէ «Վերադարձական էջեր» գրականագիտական գործը։

Ներկայիս, Եւ. Տասնապետեան կ'ապրի Պլրաբի։

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄՆԱԳԻՏԵԱՆ

ՀՈԳԵՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հրեայ ծագումով աւստրիացի հոգեբոյժ Ֆրէյտի (1856–1939) ստեղծած հոգեվերլուծական գիտութիւնը (psychanalyse) կը ծնի 1900ական թուականներու։ Իրենցայարդ իր գործերով, Ֆրէյտ կը գտնէր, թէ սեռային բնազդները ընդգծուած կարեւորութիւն մը կը ներկայացնեն մարդկային անհատականութեան կերտման պատմութեան մէջ։ Ա. երբ ուշ, ան կը փոքրէր արուեստի գործերն ու գրական երկերը «կարդալ», մի՛շտ մեկնելով սեռային բնազդներու կամ «էյիպտոսին վրայ հիմնուած իր տեսութենէն։ 1907էն սկսեալ մինչեւ 1928 թուականը, Ֆրէյտ հոգեվերլուծական մեթոտի ընձեռած նոր ու հետաքրքրական ուսումնասիրով կը զինուի ու կը մեկնարանէ Թուանդ ու հետաքրքրական

digitised by A.R.A.R.@

յական վերածնունդի քանի մը վարպետներուն արուեստի գլուխ-գործոցնե-րը, ինչպէս նաեւ եւրոպական գրականութեան յայտնի գրողներու երկերը,– Կէօթէ, Հոֆման, Տոսթոեւսկի, եւայլն...

Ֆրէօյտ մեկնաբան է, առաւելաբար։ Ուշադիր՝ տարին, գիրքն, թեմա-թին։ Իր նպատակն է յայտնաբերել ներմղուածը թեքսթի նիւթականութեան մէջ։ Տրուած ըլլալով, որ ամէն ինչ, որ հոն կ'արտայայտուի, իր իմաստը ունի, իր արժէքը։ Տրուած ըլլալով մանաւանդ, որ տարը ընթեռնելի է, մեկնաբանե-լի։ Թեքսթը այն առանձնաշնորհեալ վայրն է, ուր կարելի է յայտնաբերել են-թագիտակցական ոչխարհի օրէնքն ու խօսուած մնացորդացը։ Ուրեմն՝ հոգե-վերլուծական մեթոտը կիրարկելով գրական գործերու, ընթերցող-քննա-դատի հիմնական մտահոգութիւնն է պիզել հեղինակ-ենթակայի ենթագի-տակիցը։ Ֆրէօյտի համաձայն, երազը այն «արքայական ուղի»ն է, որ կը բա-նայ ու կը խօսի մարդ-արարածի ներմղուած ցանկութիւնը։

Բայց հարկ է զանազանել երազի մը անմիջականօրէն գրեւորուող հիւսուածքը (երազի արտաքին թեքսթը, եթէ կ'ուզէք) եւ անոր ստորերկրեայ, պահուած, բայց գտանելի, մեկնաբանելի պարունակը։ Հոգեբոյժը հոս է, որ կը միջամտէ։ Երազը պատում մըն է, արտագրութիւն մը, որ կը հպատակի գրա-կան թեքսթի ծնունդի կարգ մը արտագրողական օրէնքներու։ Երազող ենթա-կան յաճախ կը դիմէ գրականագէտներու շատ ծանօթ փոխաբերութեան (métaphore) ու կը պատկերէ։ Փոխաբերութեան կողքին, կարեւոր գեր կը խաղայ եւս հեռորական այլ ձեւ մը՝ փոխանունութիւնը (metonymie)։ Իմաստի տեղափոխում մըն է, որ տեղի կ'ունենայ։ Վերջապէս, երազը կը բա-ցայայտէ խորհրդանշաններու ամբողջ ցանց մը, գրոյթ մը (symbolisation), որ կը գոյացնէ երազի պատումը, սեմպիոն։ Ֆրէօյտի հետեւորդներէն Ֆրանսացի հոգեվերլուծող Ժ. Լաքան կ'ըսէ. «ենթագիտակիցը կազմաւոր-ուած է լեզուի մը նմանողութեամբ»։ Ապա՝ «ենթագիտակիցը Ուրիշէն եկող խօսք է»։ Ուրիշն է, որ մեր մէջ կը խօսի ցանկութիւնը։

Հոգեվերլուծական գիտութիւնը մեծաւ մասամբ հիմնուած է Ֆրէօյտի յայտնաբերած էոտիփեան բարդոյթին (Complexe d'Œdipe) վրայ։ Աւելի ուշ, Ֆրէօյտ բանաձեւեց նաեւ ամլացման բարդոյթը (complexe de castration), որ սերտօրէն առընչուած է առաջինին։ Ան իր երկերուն մէջ կը գործածէ «բարդոյթ» ըսելաձեւը։ Բարդոյթ մը գիտակցուած կամ անգիտակից զգացա-կան հակադրեցութիւններու ամբողջ մրն է, որ կու գայ ենթակային մանկու-թենէն։ Ախտարանականը բարդոյթի գոյութիւնը չէ, այլ՝ անոր յարատեւումը մարդկային անհատականութեան զարգացման այսպէս ըսուած «բարձրա-գոյն» փուլերուն։ Զենք ուզեր խորանալ հոգեվերլուծութեան գիտական երե-սը շահագրգռող սոյն տեսական հասկացողութիւններուն մէջ, վասնզի մեզ հետաքրքրողը Ֆրէօյտի տեսութեան առաւել կամ նուազ լափով յաջող փոր-ձարկումն է գրականութեան արտակարգօրէն բազմակողմանի ու հարուստ դաշտէն ներս։ Արդարեւ, գրականութիւնը այն մարդն է, ուր մարդկային «ես»ը յստակ հարցերը բեմադրուած են յայն տարբերութեամբ։ Գրական գործի մեկ-նարանութեան պարագային, պէտք է փորձենք պարզաբանել հետեւեալ երկու հարցերը, նախ՝ որո՞նք են այն թաքուն յարաբերութիւնները, որ կը հիւսուին հեղինակին ու իր ստեղծած հերոսին–հերոսներուն միջեւ, ապա՝ որո՞նք են այն կապակցութիւնները, որ արուեստի գործը կամ գրական թեքսթը կը գո-յանին իրականութեան։

Ֆրէօյտ կ'ուսումնասիրէ Շեյքսփիրի «Համլէթ»ը։ Ան Համլէթը կը նկա-տէ հիսթերիէ մը։ Վերլուծման ընթացքին, անցում մը տեղի կ'ունենայ հերո-

digitised by A.R.A.R.@

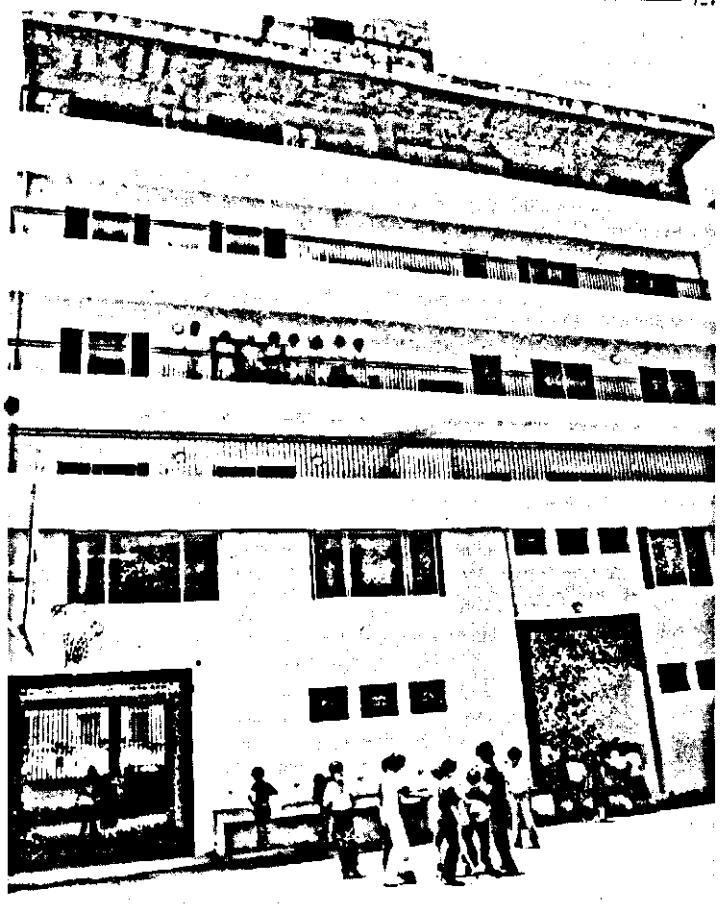

Պուրի Համուտի Հեմարանը՝ դիտուած փակէն

digitised by A.R.A.R.@

ուէն հեղինակը, կամ՝ Համլէթէն Շեյքսփիր: Ֆրէօյտ Շեյքսփիրի մօտ կը բացայայտէ գոյութեան հիրոզ մը: Հեղինակի մը հերոսներու իր պոտկերն են անկասած: Ուրեմն՝ գրական երկին մէջ հարկ է փնտռել ու լոյս աշխարհ բերել ֆանթազմի գերագոյն իրականութիւնը: Ֆանթազմը կը համապատասխանէ հեղինակի հոգեբանական առումով գաղանի ու ներմղուած իրականութեան մը:

Արդ, գրական երկը այն վայրն է, ուր ձեւ կ՝առնէ ու կը խօսի ֆանթազմը: Այսպէս, Փրուսթի մօտ, տոհմագիտութիւնը կարելի է բացատրել երեխայ-հեղինակին իր մօր հանդէպ ունեցած սիրոյ անյագ ու ծայրայեղօրէն ծարձակած զգացումով, որ գինք բանտարկած է իր կեանքին համար: Կամ՝ Տոսթոյեւսկիի գործերուն մէջ անդադար դրսեւորուող հայրասպանութեան մասնաւորումը («Քարամազոֆ եղբայրներ») հարկ կ՝ըլլայ մեկնաբանել իբրեւ մօրենական չրջուած ցանկութիւն ու հօր նկատմամբ ատելութեան զգացում, ամլացման բարդոյթ: Ֆանթազմը գիտակցութեան կողմէ անընդունելի նկատուած ցանկութեան մը կարելի բեմականացումն է, գրական գործին մէջ: Գրական երկը կը ծնի կարծես հետեւեալ սխեմային առընթեր.

Հոգեմարմնական իրականութիւն → մղում → ֆանթազմ → երազ, ստեղծարարութիւն → գրական թեքոթ կամ արուեստի որեւէ իրականացում:

Բնական է, ֆանթազմը ինքզինք չի յայտներ ուղղակիօրէն: Ներմղուածը կը սիրէ փոխարերութիւնը: Վասնզի փոխարերութիւնը յաճախ կը ներկայանայ ընկերութեան կողմէ ընդունելի տարազի մը ներքեւ: Ինչպէս կը տեսնենք, հոգեվերլուծութիւնը կ՝ներթայ գէպի ակունքը ստեղծագործական աֆքին: կը միտի բացատրել զայն կարելի դարձնող թաքուն, բայց գտանելի մեքենականութիւնները:

***

Գրականութիւնը երբեմն կ՝ըմբռնուի իբրեւ բառերու հետ խաղ մը, որ ենթակային համար կը ստեղծէ բաւական մեծ քանակութեամբ հաճոյք, ուր մարդկային ենթագիտակիցը անկաշկանդ ձեւով ինքզինք կ՝արտայատէ: Զրօրէն ու ազատ որեւէ քննութենէ: Հարկ է հոս վերադառնալ խաղին թելադրած սեռային տարածքին, սեռային՝ Ֆրէօյտեան իմաստով, լիպիտինայ: Ֆրէօյտ կ՝ըսէր. «Ամէն երեխայ, որ կը խաղայ, բանաստեղծի կը նմանի»: Բանաստեղծ բառը հասկնալու է իր ստուգաբանական իմաստով: Բանաստեղծ, կամ՝ ստեղծող, հեղինակ: Երեխան լուրջի կ՝առնէ իր ստեղծած խաղը, ինչպէս գրողը ի՛նք: Խաղը կը հակադրուի իրականութեան: Ֆանթազմն է, որ կ՝իրականանայ, գոհացնելով կարծես ենթագիտակցականը: Ահա թէ ինչու խաղալն ու գրելը (ստեղծելը) հաճոյանալ մըն են, յարատեւ չարունակութիւնն ու կրկնութիւնը մանկական հին ու կորսուած խաղերուն, մօր արգանդին մէջ սեռայնօրէն ապրուած: Գրողը «մեծ» երեխայ մըն է, որ բնականօրէն կը դառնայ հաճոյքի լիպիտինալ սկզբունքին: Մշակութային պիտակաւորում. ունեցող մարդկային զանազան գործունէութիւնները (երեւակայական, զեղագիտական, կրօնական) ատակ են կրկին կեանքի կոչելու խաղի անսահման կարելիութիւնն ու վերադառնուած վայելքի հին եւ անհուն տարածքը:

digitised by A.R.A.R.@

Մակայն ինչպէ՞ս հոգեկան ընթերցումը: Այսինքն՝ ի՞նչն է, որ կը կապուի թեքութիւն մէջ: Ի՞նչն է, որ հեղինակը կը կարդայ, երբ կը գրէ: Մարդ միշտ ինքզինքէ, որ կը կարդայ: Թեքութիւն ստեղծագործութեան թէ մեկնաբանական վերլուծման պարագային, պէտք է անդրադարձ նկատի ունենայ երկու կարեւոր ապդակներ՝ հոգեգինացումը (sublimation) եւ նոյնացումը (identification):

Հոգեգինացումը հոգեբանական այն մեքենականութիւնն է, որ բնազդային մղումը կը դարձնէ դէպի նոր, ոչ-լիբիդինալ նպատակ մը, դէպի ընկերութեան կողմէ կրկնապէս արժեւորուած առարկայ մը: Գալով նոյնացման, անիկա ներկայ է ամէնուրեք: Հեղինակը կը ցանկայ նմանիլ էօտիպեան եռանկիւնի մէկ անդամին: Ըստ հոգեվերլուծական գիտութեան, գրական երկը կը համապատասխանէ այն խոէալ զաւակին, զոր հայրը միայն կրնայ տալ: Երբեմն, հեղինակը կ'ըլլայ իր երկին հայրը, մայրը, զաւակը միաժամանակ (Ա. Արքօ): Երկը խոէալ զաւակն է, զոր միշտ կը ցանկանք ծնիլ: Ամենատարբերական մակարդակի մը վրայ, ընթերցողը ինք կը նոյնանայ հեղինակի ստեղծած հերոսներուն հետ. կ'ուզէ նմանիլ անոնց: Պարզապէս ինքզինքէ, որ կ'խոէալականացնէ: Հեղինակի ստեղծած կամ ընթերցողի երեւակայած զանազան սենարիոները ի յայտ կը բերեն մեր հին կիրքերն ու մանկական ցանկութիւնները: Կը վերապտնենք հին հաճոյքը ու կը խայտանք անով: Սեռային նպատակը կը գանցուի, այլ կը փոխարինուի «բարձր» հոգեկան նպատակով մը: Բարդոյթը կը զեռեղուի ընդունելի ու մշակութապէս արժեւորուած պարունակէ մը ներս:

Բայց ինչո՞ւ կը գրենք: Պատասխանները կրնան տարբերիլ:

Զերբաղաւում մը յանցագործութեան լկող զգացումէ՞ն, թէ ինքնապաշտպանութեան իրաւաւուկ ձեւ. նարկիսական հաճո՞յք, թէ յաջողած հոգեգինացում. պայքար հո՞ր դէմ, թէ, ընդհակառակն՝ հօրենական օրէնքի ընդունում. մօրենական արդանդին դարձի ցանկութի՞ւն, թէ մօր հանդէպ վրէժինդրութիւն:

Ամէն պարագայի, հոս նշենք, որ մարդ էակի ենթագիտակիցը տանջող ֆանթազմները ընդհանրապէս կը հիմնուին ցանկութեան գլխաւոր երկու այս դէմքերուն վրայ՝ ԷՐՈՍ (սեռականութիւն) եւ ԹԱՆԱԹՈՍ (մահ):

Արուեստագէտը, գրողը, այն անձն է, որուն զգայուն եւ դիւրահաղորդ բնութիւնը կ'արգիլէ ներքին հոգեբանական բախումներու արագ լուծումը: Ստեղծագործը կ'ապրի յաւելեալ տագնապ մը, որ զինք կը մղէ սակայն երկրորդ ասոիճանի բեմագրութեան մը ներքին անյեւաձգելի անհրաժեշտութեան: Այսպէս է, որ կը ծնի (ակզբունքայնօրէն՝ գէթ) արուեստի երկը, գրական գործը: Բնական է, որ ստեղծագործ «եսը» կ'ուզուի այլ «եսի» մը, զոր կարելի է կոչել երկին «ընդունիչը» (destinataire): Գոյութիւն կը խօսի «կեղծաւոր ընթերցող»ին, իր «ճաշակ»ին մասին: Բուսա անդադար կ'ակնարկէ գալիք սերունդներուն, որ հաւանաբար հասկնան զինք: Բայց հարկ է հշդել, որ ստեղծարարութեան մը սկզբնական մակարդակին, «ընդունիչը» գրեթէ գեր չունի տակաւին: Ստեղծարար «եսը» կ'ուզէ սիրուիլ (նարկիսականութիւն): Իսկական «ընդունիչը» փնտուելու է այլուր, այսինքն՝ երեւոյթ-հեղինակի «ընտանեկան վէճ»ի ծիրէն ներս:

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄՆԱԳԵՏԵԱՆ

31 Մարտ 1987

digitised by A.R.A.R.@

«ԲԱԳԻՆ»Ի 1987Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Յետ-գրութեան մը նման	1
Ա. ԱՐՄԱՆ	Միջոցին մէջ տակաւին	1
Վ. ԹԱԹՈՒԼ	Ցուց	1
Ա. ՃԻՒՂԵԱՆ	Հին երգերու արահետով	2
» »	Համբոյրի պատարագ	5
» »	Հրաժեշտ	5
» »	Որոտում լռութիւն	5
» »	Կր մեռնիմ	7
Կ. ՊԵՆՆ	Դիտակատուներ եւ ուրիշ քերթուածներ (Թարգմ. Բ. ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ)	2
Գ. ԱԴԴԱՐԵԱՆ	Ապրիմ-մեռնիմ	2
Ե. ԷԼ-ԽԱԼ	Երկարաշունչ քերթուածը	3
» »	Եօթնեւորդ ծովուն մօտ	3
» »	Ուսրու՝ ուլ Քայսին	3
» »	Մեկնումը	3
Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ	Ցողեր՝ Զարթնցին	3
» »	Էջք	3
» »	Ադոյ Էսին մուշտակը	9
Ղ. ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ	Հայոց այբուբենը	3
Վ. ԴԱՒԹԵԱՆ	Ներբող մայրենի լեզուին	3
ԶԱՀՐԱՏ	Մեսրոպարոյր	3
Գ. ՀԵՐԵԱՆ	Եռմն բանաքի	3
Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ	Կանայ մեղեդի	4
» »	Ջայնակցող լռութիւն	4
» »	Ծառ մը՝ եղանակ	4
» »	Վայրեր	4
» »	Օրեր	4
» »	Միջօրէի ստուերներ	4
» »	Հայրս	7
Ա. ԴՈՐԵԱՆ	Ներբող առ Վիկտոր Հիւկո	4
ՀԱՄԱՍՏԵՂ	Ցոյսն անստոյգ գալիքին	4

digitised by A.R.A.R.@

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՎ
ԱՐՄԱՆՏ	Գարդ	4
» »	Ամբ ոպասում մի	5
» »	Վերածնունդ	5
» »	Հենդր	5
» »	Գարնանամուտ	5
» »	Սպասում	5
» »	Գազել հայրենական	10
Մ. ՄԵՇԱՐԵՆՑ	Արտգիլ մը կ'անցնի	5
Ա. ԱԻԱՏԵԱՆ	Արագիլները	5
Լ. ԷՍԱՅԱՆԵԱՆ	Գաւառի արագիլ	5
Վ. ՈՒԺ	Ժանիք	6
ՎԱՐԱՆԴ	Տրամադրութիւն	6
» »	Կրկնուած միջոց	6
» »	Մեղրի վարդեր	8
Զ. ՉԱՑՈՒՊԻ	Սարկութիւն	6
» »	Թիկունք թիկունքի (Թարգմ. ՄԻՔ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ)	6
ՈՒ. ԷԼ-ՀԱԺ	Բանաստեղծութեան լուսինը	6
Ն. ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Անջրպետային	7
» »	Մերրոփոլիս	10
Ց. ՄՈՎՍԷՍ	Հայոց լեզու	7
Վ. ԹԵՔԵԱՆ	Հորս աթոռը	8
Ն. ՍԱՐԱՖԵԱՆ	Արուեստին	8
» »	Մենք կը քալենք	8
» »	Վերացումի ճաւք	8
Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ	Մենակ	10
Ա. ՅԱՌՈՒԿԵԱՆ	Ցեռ մահու տեսիլ	11-12
Մ. ԻՇԽԱՆ	Երբ դուն չկայիր	11-12
ԵՒ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Կը սպասեմ	11-12
Հ. ԻՓԷԿԵԱՆ	Թող զան օրեր	11-12
» »	Անձրեւ	11-12
» »	Առանձնութիւն	11-12
» »	Solitude	11-12
» »	L'enfant Prodigue	11-12
Ա. ՅՈՒՐԵԱՆ	Լուսաղբիւր	11-12
Ա. ԱԼԻՔԵԱՆ	Սփինքս	11-12
» »	Ամուրց	11-12
» »	Հայոց լեզու	11-12
» »	Խոտոր	11-12
Ց. ԳԵՂԱՐԴ	Հին օրերու կարօտ	11-12
Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ	Հաչելութիւն	11-12
» »	Արքնչութիւն	11-12
Գ. ՊՐԼՏԵԱՆ	Տօնական խզում	11-12

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐՁԱԿ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ	Միջնարար~5	1
» »	» »	2
» »	» »	3
» »	» »	4
» »	» »	5
» »	» »	6
Մ. ՔԻՒՆՏԵՐԱ	Խնդուքի եւ մոռացման գիրքը	1
Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Զոնձն իմ փառաւորեալ	2
» »	» »	3
» »	» »	4
» »	» »	5
» »	» »	6
» »	Աւազի վրայ ծաղկած ծիրանի	9
Ա. ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆ	Անուարտ մի երգ՝ Նիւ Եորքի գետնուղում	2
» »	Նեղեալների ողբերգութիւնն ու մէկ դոլարը	10
ՔՈԼԷԹ	Ո՞ւր են երեխաները (Հայացուց՝ Շ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ)	4
ՀԱՄԱՍՏԵՂ	Երնէկ այն օրերուն	4
Յ. ԿԱՐԱՊԵՏԻՑ	Նիւ Եորք, Նիւ Եորք	5
Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ	«Ուրախ պիտի ըլլաս, պապ... ուրախ»	6
» »	Աստեղուանը սուտակաձ է, սուտակա՞ն	11–12
ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ	Արեւադարձային հոգերու վրայ	7
Գ. ԱՐԷԼԵԱՆ	Ծախու ցրաղաց	7
Ս. ՏԷՐ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ–ԹՆԿՐԵԱՆ	Այրին	7
Գ. ՍԱՐՏՈՒ	Հայրենիք (Թարգմ. Թ. ԹԱՇԵԱՆ)	8
Լ. ՄԵԼԻՔԵԱՆ	Ծուղակ	8
Ն. ՍԱՐԱՖԵԱՆ	Զատիկ էր, գարուն	8
Ն. ՔԱԶԱՆՋԱԳԻՍ	Վերախաչուած Քրիստոսը (Հայացուց՝ Ս. ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ)	9
» »	» » »	10
Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ	Իմ արահետով	10
Ա. ՇԱԼՈՒԿԵԱՆ	Ծաղկոց	11–12
Մ. ԻՇԽԱՆ	Մնաս բարով մանկուրիւն	11–12
ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Սարահարթին դաշտամուկը	11–12
Յ. ԳԵՂԱՐԴ	Լիբանանի եղկիներին տակ	11–12

digitised by A.R.A.R.@

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Յ. ՊԻՐՊԻՐԵԱՆ	Միլան Քիւնտերա–Սեւ հեգնանքի վարպետը	1
» »	» » » »	2
» »	Վէհանոյշ Թեքեանի «Նշանագիր»ը	7
Ա. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	«Ամերիկեան շուրջպար»	1
» »	Վարուժան Խաչիկեանի «Հայաստանի լեռներու սրնգահարը»	2
» »	Եուսէֆ էլ–Խալ	3
» »	Եուսէֆ էլ–Խալի հետ	5
» »	» » »	6
» »	Շուշիկ Տասնապետեանի «Վերյուծական էջեր»ը	7
» »	Դէմ առ դէմ Փօլ Կիրակոսեանի	10
Ս. ԱՂԱԲԱԲԵԱՆ	Բանաստեղծի զրպարտը եւ ծայները	1
Ը. ՔԷՊԱՊՃԵԱՆ	Կորքֆիրիտ Պեռնի մօտեցման փորձ մը	2
Փ. ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ	Յառաջաբան	2
Ս. ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ	Վաչէ Առքունիի «Փայտոջիլներու պահարանը»	2
Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ	Դու... գործն ես արել, մենք... յանձն եմք առել	2
Ս.Տ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ	«Ամենեն պատասխան Մ. ԱՐԵՂԵԱՆԻՆ»	3
ԴՈՒՐԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ	«Նոր» ուղղագրութեան դէմ	3
Հ.Ա. ՂԱԶԻԵԱՆ	Ինչ են անում երեւանում	3
Կ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ	Ուղղագրութեան առեղծուածը	3
Ա.Մ.	Հայերէնի ուղղագրութեան խնդիրը	3
«ԶԱՐԹՕՆՔ»	Հարցարան	3
Ա. ԴԱՐԵԱՆ	«Հարցարան»ին պատասխանը	3
Ա. ԵՂԵԱՅԵԱՆ	«Հարցարան»ին պատասխանը	3
Ռ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ	«Հարցարան»ին պատասխանը	3
Է. ԱՂԱՅԵԱՆ	«Հարցարան»ին պատասխանը	3
Մ. ԳՈՃԱՅԵԱՆ	«Հարցարան»ին պատասխանը	3
Պ. ԱԵԻԱԿ	Նամակ՝ Յակոբ–Գրիգորի	3
Լ. ՀԱԽՎԵՐԴԵԱՆ	Լեզուի ճակատագիրը՝ ժողովուրդի ճակատագիր	3
Ռ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ	Մեր ուղղագրութեան հիմնահարցը	3
Ռ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ	Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերազանալու առաջարկ	3
Յ. ՕՇԱԿԱՆ	Արմէն Տօրեան	4
» »	«Գիւղ»	4
» »	Նամակներ՝ Ն. Սարափեանին	9
» »	» » »	10
» »	Եղիա Տէմիրճիպաշեան	10
Ա. ԴՈՂՈՒԽԱՆԵԱՆ	Արմէն Դորեան եւ նրա ներբողը՝ նուիրուած Վիկտոր Հիւկոյին	4
Ռ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ	Հոմանաձեզ	4

digitised by A.R.A.R.@

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՎ
Գ. ՄԱՀԱՐԻ	Խղվական օրագիր	4
ԱՏ. ԿՈՒՐՏԻԿԵԱՆ	Համաստեղի աշխարհ	4
Յ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ	Համաստեղի «Գիւղը»	4
Վ. ԹԵՔԵԱՆ	Յակոբ Կարապետեանի «Ամերիկեան շուրջպար»ը	5
Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ	Ալբանիան իր մշակոյթով	6
» »	Խորհրդային նորատեսակ նշանախօսքերի մշակութային արձագանգները	8
» »	Հայ գրական մտաւորականութեան տրամադրութիւնները 1960ական թուերի սկզբում	9
* * *	Մի բուզը	9
Պ. ԼԵՆԴՎԱՅ	Մշակութային մթնոլորտը Ալպանիայում առօրեայ փոքր ազգութիւնները (Գերմաներէ թարգմ. Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ)	6
Հ. ՊՈՍՏԱՆՃԵԱՆ	Լեւոն Դարմէնի անձը եւ գործը	6
ՏՈՔԹ. Պ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ	Լեւոն Դարմէնի գրական աշխարհը	6
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	«Բաբելոնեան տումար»	6
Ս. ՏԷՐ ՄԱՐԴԱՐԵԱՆ–ԹՆԿՐԵԱՆ	Մեր Մնձուրին	7
» » »	Զրոյց	7
Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ	Յաւակից լինելու մտահոգութեամբ	7
Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ	Զապէլ Եսայեանի տասնեհինգ նամակ Սիմէոն Յակոբեանին	7
» »	» » »	8
Յ. ՄՈՎՍԷՍ	Ցիսուբ, բայց զարմանալի	7
Զ. ԽՐԱԼԻՍԻՆԻ	Բոփփի Քէպապճեանի երկու գիրքերը	7
Գ. ՊՐԼՅԵԱՆ	Նամակ՝ Ն. Սարաֆեանի մասին	8
» »	Եդիա Տէմիրճիպաշեան անգործ	11–12
Վ. ԿԱԶԱԿ	Գրականութիւնը եւ գրական բազմականութիւնը ԽՍՀՄ-ում փոփոխութեան մէջ. 1986 թուականին (Գերմաներէ թարգմ. Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ)	8
» »	» » » »	9
ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ	Հայ գիրքը՝ «Սպեղանիք զօրաւորք»	10
Ե. ՏԷՄԻՐՃԱՇԵԱՆ	Պատերազմ ընդդէմ Ֆաանսայի	10
Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ	Ռեմարանի մէջ տիրող ոգին եւ գաղափարական մթնոլորտը	11–12
Ն. ՏԷՐ – ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ – ՄԻՆԱՍԵԱՆ	Բաղդատական խորհրդածութիւններ՝ ազգային-ժողովրդական դիւցազնավէպերու մասին	11–12
Գ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ	Հոգեկերտում	11–12

digitised by A.R.A.R.@

ԽՄԲԱԳԻՐ	ՀԵՂԻՆԱԿ	ԹԻՒ
Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ	Մեր ուսուցիչներէն՝ կարօտ Սասունի	11–12
Յ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ	Շաւարշ Նարեկացի՝ բացարձակ մեծութիւնը ներկայիս	11–12
Շ. ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ	Հոգեվերլուծութիւն եւ գրականութիւն	11–12

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մ. Մեծարենցի «Մէրկրոյ»ի մասին՝ Տ. Զէօլիւրեան, Յ. Օշական, Կ. Սուրէնեան, Զ. Աւետիսեան, Էդ. Ջրբաշեան, Ա. Զաքարեան, Ա. Աւագեան, Ստ. Կուրտիկեան, Ս. Ադաբաբեան, Հ. Ռշտունի 2

Համասեղի մասին՝ Եդ. Պօյաճեան, Մ. Իշխան 4

Ե. Լլ-Եվալի մասին՝ Ռ. Սասամ, Ա. Պայտուն, Ա. Ռազէն, Պ. Հաժար, Ա. Էլ-Աուիթ 6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈԹԵՐ

Գիշերն անուշ է 2

«Ամենամեծ սիրայր»... եւ մենք 3

Խենթին ճնուած քայլը 3

Զմոռցուողները 4

Արագիլ, բարով եկար 5

Լեւոն Գարմէն 6

Սոնա Թնկրեան 7

Դ. Սարգիսեան-Մուսուան 15ամեակ 8

Մեզամօտ մեծերէն՝ Ն. Քազանճաքիս 9

Եղիա Տէմիրճիպաշեան 10

Նոր հրատարակութիւններու կարօտով 11–12

ՆՇՄԱՐՆԵՐ

Ցուշերով օծուն եւ... խոր վէրքերով 1

Հաշիշով օծուն ու բալասանով 1

Անփութիւնը, ի միջի այլոց ութիւնը եւ... հակազդեցութիւնը 7

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ. Ադդարեանի մահը 2
Հ. Պալեանի մահը 2
Զ. Հերեանի մահը 3
Ստ. Կուրտիկեանի մահը 4
Ս. Ադարաբեանի մահը 4

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

1.4.5.7.8.10

digitised by A.R.A.R.@

ԼՈՑՍ ՏԵՍԱՆ ԼՈՑՍ ՏԵՍԱՆ

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

ԲԱՆԿՈՍՊԸ ԵՒ ՄԱՍՈՒԹԻ ՈՍԿՈՐՆԵՐԸ

(ՎԷՊ)

● Անթիլիաս, 1987, 652 էջ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան տպարան, հրատարակութիւն՝ «Գէորգ Մելիտինեցի» գրական մրցանակի վերահրատարակութեան ֆոնտի:

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ

ՓԱԽՍՏԱԿԱՆԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ)

● Անթիլիաս, 1987, 204 էջ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան տպարան, հրատարակութիւն՝ «Գէորգ Մելիտինեցի» մրցանակի հրատարակութեան ֆոնտի:

ՄԱԼԽԱՍ

ԶԱՐԹՕՆՔ

(ՎԷՊ — Ա. ՀԱՏՈՐ)

● Պէյրութ, 1988, 447 էջ, «Համազգայինի Վահէ Աէքեան» տպարան, Գ· տպագրութիւն:

digitised by A.R.A.R.@

ԼԻԲԱՆԱՆ
Հատավաճառ 40 Լ.Ֆ.
Տարեկան բաժնեգին 400 Լ.Ֆ.

ՍՈՒՐԻԱ
Հատավաճառ 25 Ս.Ֆ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ
Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قزانجيان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTERAIRE & ARTISIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

ԲԱԳԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ
Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ
Խմբագրութեան անդամներ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
ԱԼՊԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
Վարչական պատասխանատու
Ս. ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

B.P. 11-8404 - Beyrouth - Liban
Tel. 296898

digitised by A.R.A.R.@